

ΤΟ ΤΑΓΜΑ ΤΩΝ ΦΙΛΕΛΛΗΝΩΝ

&

Η ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΠΕΤΑ

μέσα από τα βιβλία των

Maxime Raybaud

&

William St Clair

σε μετάφραση της Αναστασίας Καρρά

Λίγα λόγια για την εργασία

Η παρούσα εργασία αποτελεί καρπό της επιθυμίας να φωτιστεί μια συναρπαστική, αλλά συχνά παραγνωρισμένη πτυχή της Ελληνικής Επανάστασης: η δημιουργία και δράση του Τάγματος των Φιλελλήνων, η κάθοδός του στην Ήπειρο και η τραγική κατάληξή του στη μάχη του Πέτα. Βασίζεται στη μετάφραση αποσπασμάτων από το έργο του Maxime Raybaud, με τίτλο “Mémoires sur la Grèce pour servir à l’histoire de la guerre de l’Indépendance”, και πλαισιώνεται από κείμενα του Άγγλου ιστορικού William St Clair, μέσα από το μνημειώδες βιβλίο του “That Greece Might Still Be Free: The Philhellenes in the War of Independence”.

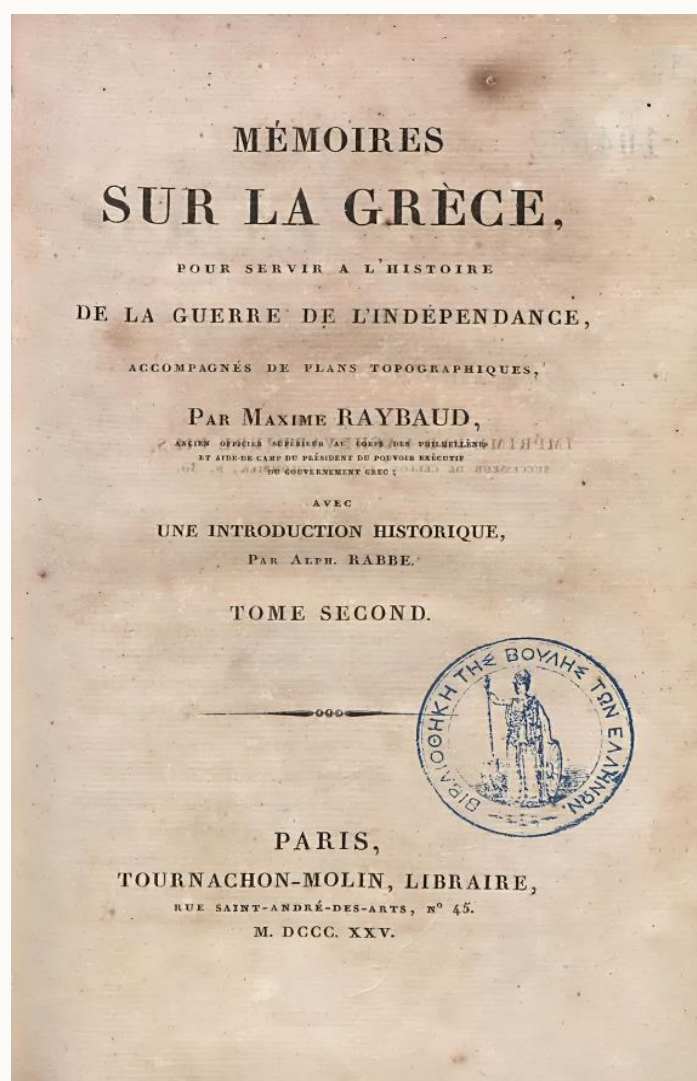

Ο Jean-François Maxime Raybaud

Ο Jean-François Maxime Raybaud, Γάλλος αξιωματικός, διπλωμάτης και συγγραφέας, γεννήθηκε στις 19 Ιουνίου 1795 στην επαρχία Βαρ της Γαλλίας. Απόφοιτος της περίφημης Σχολής Saint-Cyr & υπολοχαγός του Πυροβολικού, ανήκε στους πρώτους ξένους εθελοντές που έσπευσαν στην επαναστατημένη Ελλάδα. Έφτασε στο

Μεσολόγγι τον Αύγουστο του 1821 για να ενταχθεί στο σώμα του Thomas Gordon, συμμετείχε στην πολιορκία της Τριπολιτσάς και υπηρέτησε ως υπασπιστής του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου. Επέζησε από τύχη της αιματοβαμμένης μάχης του Πέτα και, όταν οι περισσότεροι συμπολεμιστές του χάθηκαν, οδήγησε τους ελάχιστους επιζώντες στο Κρυονέρι. Παρότι αποχώρησε για λίγο καιρό από την Ελλάδα, επανήλθε το 1825 συνοδεύοντας εθελοντές και πολεμοφόδια,

συνεχίζοντας τη δράση του στον Αγώνα. Το 1831 δε, ορίστηκε επίσημος αντιπρόσωπος της Γαλλίας στην Άρτα.

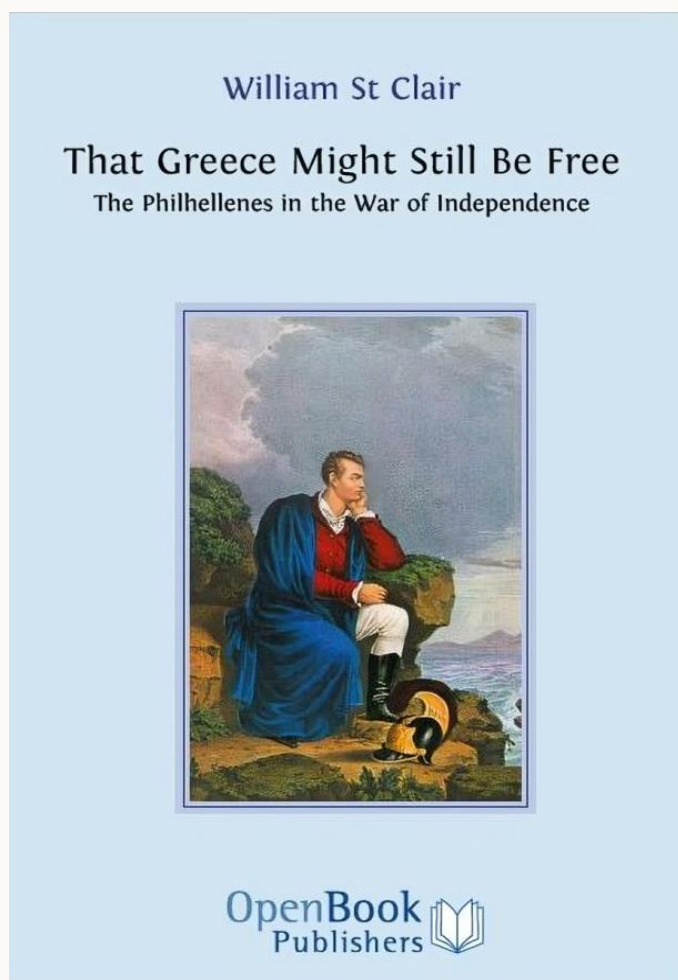
Στο δίτομο έργο του “Αναμνήσεις από την Ελλάδα...”, ένα από τα πλέον αξιόπιστα φιλελληνικά τεκμήρια της εποχής, ο Raybaud περιγράφει με ενάργεια όχι μόνο τη δική του πορεία, αλλά και την πολυπλοκότητα της ελληνικής πραγματικότητας: την επιρροή του Υψηλάντη, την πλεονεξία των οπλαρχηγών, την ένταση ανάμεσα σε τακτικούς και άτακτους, τις στερήσεις και τις κακουχίες του Αγώνα, καθώς και τη δημιουργία του Τάγματος των Φιλελλήνων – ενός πολυεθνικού στρατιωτικού σχηματισμού με φιλοδοξίες ευρωπαϊκής πειθαρχίας. Δεν διστάζει, μάλιστα, να στηλιτεύσει τις ανακρίβειες του συμπατριώτη του Ολιβιέ Βουτιέ (Olivier Voutier),

αποδομώντας τον μυθοπλαστικό χαρακτήρα των δικών του απομνημονευμάτων που είχαν δημοσιευτεί στο Παρίσι, μόλις ένα χρόνο πριν (1823). Πολύτιμος είναι επίσης ο κατάλογος των Φιλελλήνων που έπεσαν στο Πέτα, όπως και τα τοπογραφικά σχέδια που συνοδεύουν το έργο του Raybaud.

Για την καλύτερη κατανόηση της κατάστασης που επικρατούσε στην Ελλάδα το 1822 και της θέσης των Φιλελλήνων μέσα σε αυτή, θεώρησα πρέπον να συνοδέψω την εργασία αυτή με δύο κεφάλαια από το βιβλίο του Άγγλου ιστορικού William St Clair με τίτλο : “That Greece might still be free – The Philhellenes in the war of independence”.

Ο St Clair (1937–2021), με θητεία στα πανεπιστήμια του Λονδίνου, του Cambridge και του Harvard, υπήρξε ένας από τους πλέον διεισδυτικούς μελετητές της Φιλελληνικής Κίνησης. Στο βιβλίο του, που πρωτοεκδόθηκε το 1972 και θεωρείται σήμερα κλασικό, καταγράφει με ακρίβεια, ειλικρίνεια και πνεύμα κριτικής τα

γεγονότα της εποχής. Δεν διστάζει να επισημάνει τα σφάλματα, την ιδιοτέλεια και την ανηθικότητα τόσο των κρατικών φορέων όσο και των επιμέρους πρωταγωνιστών, είτε ήταν Έλληνες, είτε ξένοι. Χωρίς ωραιοποιήσεις, αλλά με σαφή αίσθηση δικαιοσύνης, αποκαθιστά την ιστορική αλήθεια και αναδεικνύει το μεγαλείο του Αγώνα μέσα από την πολυπλοκότητα και τα ανθρώπινα πάθη που τον συνόδευσαν.

Αυτό το τρίπτυχο—Raybaud, St Clair και οι μαρτυρίες των ίδιων των Φιλελλήνων—συνθέτει έναν ζωντανό καμβά της φιλελληνικής εμπλοκής στην Ελληνική Επανάσταση. Πρόθεση δε της εργασίας αυτής δεν είναι απλώς η παράθεση γεγονότων, αλλά η μεταφορά του αναγνώστη σε μια εποχή που το όραμα της ελευθερίας συνάντησε τον ρομαντισμό, τις προσδοκίες και, συχνά, τις οδυνηρές διαψεύσεις.

Φυσικά δεν θα μπορούσαμε να κλείσουμε την εργασία αυτή, χωρίς να αναφερθούμε στο πρόσωπο που βρέθηκε στο επίκεντρο της Μάχης του Πέτα και δεν είναι άλλος από τον οπλαρχηγό των Ραδοβιζίων, Γώγο Μπακόλα.

Ο ρόλος του στη Μάχη του Πέτα αποτελεί ένα από τα πιο αμφιλεγόμενα σημεία της εκστρατείας που οργάνωσε ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος και έχει προκαλέσει μακροχρόνια ιστοριογραφική συζήτηση, με τις ερμηνείες να παραμένουν διχασμένες μέχρι σήμερα και να κυμαίνονται από κατηγορίες για προδοσία έως πιο αναθεωρητικές και επιεικείς προσεγγίσεις.

Αναστασία Γ. Καρρά

Άρτα, Αύγουστος 2025

Η Ελλάδα καλεί την Ευρώπη για βοήθεια, 1821.

Προμετωπίδα του Σάλπισμα πολεμιστήριον [στα ελληνικά «Κάλεσμα σαλπίγγου σε πόλεμο»], φυλλαδίου του Αδαμάντιου Κοραή που φέρεται να έχει τυπωθεί «Στην Πελοπόννησο από τον Ελληνικό Τύπο του Άδμητου του Μαραθώνα», αλλά τυπώθηκε στο Παρίσι από Έλληνες του εξωτερικού. Η Ελλάδα απεικονίζεται ως όμηρος των Τούρκων, πάνω στα ερείπια της κλασικής της δόξας.

Εισαγωγή - Η κατάσταση μέχρι το καλοκαίρι του 1822

(Από το βιβλίο του William St Clair *“That Greece might still be free – The Philhellenes in the war of independence”*).

Μέχρι τις αρχές του καλοκαιριού του 1822, η Ελληνική Επανάσταση είχε κοστίσει τη ζωή σε περισσότερους από 50.000 Τούρκους, Έλληνες, Αλβανούς, Εβραίους και άλλους. Πολλοί ακόμη είχαν οδηγηθεί στη σκλαβιά ή στη δυστυχία. Μόνο μια ελάχιστη μειονότητα είχε σκοτωθεί σε άμεση μάχη με τον εχθρό. Ο Πόλεμος της Ελληνικής Ανεξαρτησίας, μέχρι τότε, δεν ήταν στην ουσία πόλεμος με τη συμβατική έννοια, αλλά κυρίως μια σειρά από ευκαιριακές σφαγές. Οι Τούρκοι που σκοτώθηκαν δεν ήταν κατά κύριο λόγο στρατιώτες του Σουλτάνου, ούτε οι Έλληνες που σκοτώθηκαν ήταν επαναστάτες· τα θύματα απλώς πλήρωσαν το τίμημα του να ανήκουν, υπό τις τότε συνθήκες, στη πιο αδύναμη κοινότητα και στη “λάθος” θρησκεία.

Στην Πελοπόννησο, εκτός από λίγα φρούρια που αργά καταβάλλονταν από την πείνα, οι Έλληνες είχαν τον πλήρη έλεγχο. Κατείχαν επίσης και μερικά από τα νησιά. Αλλού, όμως, η Επανάσταση δεν είχε στεφθεί με επιτυχία. Παρά τα σχέδια της Φιλικής Εταιρείας, δεν είχαν ενωθεί όλοι οι Χριστιανοί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι Σλάβοι, Βούλγαροι, Ρουμάνοι και Αρμένιοι έμειναν αμέτοχοι και οι Έλληνες της Βόρειας Ελλάδας, της Κωνσταντινούπολης, της Μικράς Ασίας και της Αιγύπτου είχαν τρομοκρατηθεί ή καταπνιγεί, ώστε να διατηρήσουν την πίστη τους στον Σουλτάνο και στον φιλοτουρκικό Πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης. Οι Αλβανοί, κάποιοι Χριστιανοί και κάποιοι Μουσουλμάνοι, διχάζονταν από την αβεβαιότητα σχετικά με το πού βρίσκονταν οι καλύτερες ελπίδες τους, χωρίς όμως να τους απασχολούν εθνικιστικά κριτήρια. Στην κεντρική σημερινή Ελλάδα — στην Ήπειρο στα δυτικά, και στη Θεσσαλία, τη Βοιωτία και την Αττική στα ανατολικά — οι τοπικοί ηγέτες ήταν αμφίθυμοι στα πιστεύω τους, γνωρίζοντας καλά τις συνέπειες του να βρεθούν στο πλευρό των ηττημένων. Στη θάλασσα, ο τεράστιος τουρκικός στόλος παρέμενε ανίκητος, παρά κάποιες εντυπωσιακές αλλά στρατηγικά ασήμαντες επιτυχίες των ελληνικών πλοίων.

Στις αρχές του 1822, ο Αλή Πασάς των Ιωαννίνων, που επί μακρόν αψηφούσε την εξουσία της Οθωμανικής Κυβέρνησης, συντρίφτηκε τελικά. Είχε διατηρήσει την ανεξαρτησία του για τόσα χρόνια ώστε πολλοί πίστευαν πως ήταν ανίκητος, αλλά η τελική του ήττα ήταν ολοκληρωτική. Το κεφάλι του ηλικιωμένου άνδρα στάλθηκε στην Κωνσταντινούπολη, επιμελώς πλυμένο, γεμισμένο και τοποθετημένο σε πιατέλα, όπως αρμόζε στην τάξη του, έξω από το Σεράγι. Μια επιγραφή πληροφορούσε τους περαστικούς ότι το κεφάλι ανήκε σε έναν «προδότη της θρησκείας» και στη λίστα των εγκλημάτων του περιλαμβανόταν το ότι “.....έδρασε κατά της ζωής πολλών φτωχών Ραγιαδών [Χριστιανών], οι οποίοι είναι ιερή παρακαταθήκη τοποθετημένη στα χέρια μας από τον Παντοδύναμο Αλλάχ”. Τα κεφάλια των τεσσάρων γιων του μεταφέρθηκαν κι αυτά εκεί λίγο αργότερα. Ο ισχυρός τουρκικός στρατός που πολιορκούσε τα Ιωάννινα ήταν

πλέον ελεύθερος στη βορειοδυτική Ελλάδα και έτοιμος να προελάσει νότια κατά των επαναστατών.

*Το κεφάλι του Αλή – πασά επιδεικνύεται σε τούρκους επίσημους και μέλη της Ευρωπαϊκής πρεσβείας
(Πηγή: ROBERT WALSH – NARRATIVE OF A JOURNEY FROM CONSTANTINOPLE TO ENGLAND, 1827)*

Στην άλλη πλευρά της χώρας, ένας άλλος μεγάλος τουρκικός στρατός τουλάχιστον 20.000 ανδρών, συμπεριλαμβανομένων πολλών ιππέων, ετοιμαζόταν να κινηθεί νότια. Η εύθραυστη Οθωμανική Αυτοκρατορία κινητοποιούσε τους τεράστιους πόρους της για μια μαζική προσπάθεια να ανακαταλάβει τις περιοχές από τις οποίες οι Μουσουλμάνοι είχαν τόσο βίαια εκτοπιστεί. Κατά τους πρώτους μήνες του 1822, έπρεπε να ήταν φανερό πως οι Έλληνες επαναστάτες επρόκειτο να υποβληθούν σε μια σκληρή δοκιμασία. Αντί για αψιμαχίες έξω από πολιορκημένα φρούρια — ερειπωμένα, απομονωμένα, γεμάτα πρόσφυγες, που τα υπερασπιζόνταν μικρές, κακώς οπλισμένες φρουρές — επρόκειτο να δεχθούν εισβολή από δύο ειδικά κινητοποιημένους τουρκικούς στρατούς.

Η Ελλάδα δεν βρισκόταν σε θέση να αντιμετωπίσει μια τέτοια πρόκληση. Πολλοί από τους Έλληνες που είχαν σφαγιάσει τους Τούρκους της Πελοποννήσου το 1821 φαίνεται να είχαν υποθέσει πως το ζήτημα είχε τελειώσει εκεί· οι Τούρκοι είχαν φύγει κι οι ίδιοι είχαν πάρει τη γη τους: ως προς αυτούς, δεν απαιτούνταν τίποτα παραπάνω. Δεν έκαναν καμία προσπάθεια να εφοδιάσουν ή να επισκευάσουν τα φρούρια που είχαν καταληφθεί, αλλά αρκέστηκαν στο να συνεχίσουν τη σκληρή, παραδοσιακή τους ζωή. Οι Έλληνες ηγέτες των διαφόρων περιοχών αφιέρωσαν τις προσπάθειές τους στην επιβολή της εξουσίας τους, λες και μπορούσαν πλέον να γίνουν ανεξάρτητοι ηγεμόνες.

Υπήρχε, ωστόσο, ακόμα η εθνική Κυβέρνηση που είχε ανακηρυχθεί από τον Δημήτριο Υψηλάντη στην αρχή της Επανάστασης. Οι λιγότερο αμόρφωτοι από

τους καπεταναίους και τους τοπικούς άρχοντες αναγνώριζαν πως χρειαζόταν κάποιος συντονισμός των δραστηριοτήτων των επαναστατών, αν και δεν επιθυμούσαν την ύπαρξη μιας αποτελεσματικής εθνικής Κυβέρνησης που θα περιόριζε τις δικές τους εξουσίες. Ο Κολοκοτρώνης και οι άλλοι καπεταναίοι, λοιπόν, παρότι δεν παρείχαν ενεργή στήριξη στην Κυβέρνηση — και ιδίως δεν επέτρεπαν τη συγκρότηση τακτικού ευρωπαϊκού στρατού — ήταν πρόθυμοι να τη δουν να παραμένει, ονομαστικά τουλάχιστον, επικεφαλής. Υπήρχαν, άλλωστε, και κάποια περιστασιακά οφέλη γι' αυτούς στο να παραμένει η τυπική διοίκηση στα χέρια των εξευρωπαϊσμένων Ελλήνων. Για παράδειγμα, αυτοί ήξεραν γράμματα — κάτι που δεν ίσχυε για τους περισσότερους καπεταναίους — και είχαν την ικανότητα να συντάσσουν προκηρύξεις, νόμους και διατάγματα που άφηναν θετική εντύπωση στη διεθνή κοινή γνώμη. Η ύπαρξη μιας εθνικής Κυβέρνησης, έστω και τυπικής, προσέδιδε έναν αέρα σεβασμού στις σκληρές και ιδιοτελείς πολιτικές των καπεταναίων.

Ο Δημήτριος Υψηλάντης.
Από το έργο του François
Pouqueville, *Voyage de la
Grèce...*, Πάρισι 1826-27.

Ο ίδιος ο Υψηλάντης, μετά τις αλλεπάλληλες αποτυχίες του στην Τριπολιτσά, στο Ναύπλιο και στην Κόρινθο το 1821, είχε χάσει κάθε κύρος, παρότι προσπαθούσε ακόμη να διατηρήσει μια στάση ανωτερότητας. Δεν του είχαν απομείνει πιά ούτε χρήματα. Το σύνταγμά του δεν μπορούσε πλέον να διατηρηθεί και δεν

υπήρχε καμία προοπτική να επιβάλει την εξουσία του ώστε να αντλήσει έσοδα από τον πληθυσμό. Όμως, ακριβώς όταν η εξουσία του Υψηλάντη έφτασε στο χαμηλότερο σημείο — μετά την αποτυχία του να αποτρέψει τη λεηλασία της Ακροκορίνθου — ο Μαυροκορδάτος, που περίμενε στο παρασκήνιο, εμφανίστηκε

ως διάδοχός του. Ο Μαυροκορδάτος διέθετε ακόμη χρήματα και όπλα που είχε φέρει από την Ευρώπη, και οι εναπομείναντες Φιλέλληνες εθελοντές είχαν προσκολληθεί σε αυτόν.

Τον Ιανουάριο του 1822, οι εκπρόσωποι των διαφόρων ομάδων της Ελλάδας συμφώνησαν να διορίσουν τον Μαυροκορδάτο πρώτο Πρόεδρο και Αρχηγό της Εκτελεστικής Εξουσίας της ανεξάρτητης Ελλάδας. Στον Υψηλάντη δόθηκε ο τιμητικός — αλλά ακόμη λιγότερο ουσιαστικός — ρόλος του Προέδρου της Νομοθετικής Εξουσίας. Οι νέες ρυθμίσεις επικυρώθηκαν με ένα γραπτό Σύνταγμα, το οποίο συντάχθηκε από έναν Ιταλό ώστε να ενσωματώσει τις φιλελληνικές και φιλελεύθερες ιδέες της εποχής.

Το Σύνταγμα της Επιδαύρου (το ελληνικό χωριό Πιάδα μετονομάστηκε για την περίπτωση στην αρχαία του ονομασία) δεν υπήρξε ποτέ στην πράξη στην Ελλάδα, παρά μόνο στα χαρτιά. Στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης, όμως, όπου κυκλοφόρησε ευρέως, συνέβαλε στη διατήρηση της πεποίθησης ότι η Ελληνική Επανάσταση διεξαγόταν με προοδευτικές και φιλελεύθερες αρχές. Όταν ο Μαυροκορδάτος οργάνωνε το Τάγμα των Φιλελλήνων την άνοιξη του 1822, η Ελλάδα βρισκόταν υπό την απειλή εισβολής από δύο τουρκικά στρατεύματα, ένα στα βορειοδυτικά και ένα στα βορειοανατολικά. Ο τουρκικός στόλος, ενισχυμένος με δυνάμεις από την Αίγυπτο και τις βαρβαρικές χώρες της Βόρειας Αφρικής, ετοιμαζόταν να τους υποστηρίξει. Η κατάσταση ήταν απελπιστική. Αν η Ελλάδα επρόκειτο να επιβιώσει, ήταν αναγκαίο να ληφθούν επείγοντως μέτρα για να εμποδιστεί η κάθοδος των δύο τουρκικών στρατών.

Ο τουρκικός στρατός στα βορειοανατολικά αποτελούσε τη μεγαλύτερη απειλή. Ο Μαυροκορδάτος, ωστόσο, αποφάσισε να επικεντρώσει τις προσπάθειές του στα βορειοδυτικά, όπου οι Τούρκοι, μετά την υποταγή του Αλή Πασά, επιχειρούσαν να κατακτήσουν τους Σουλιώτες που είχαν αποφασίσει να ενωθούν με τους Έλληνες. Ο Μαυροκορδάτος πιθανότατα ένιωθε πως είχε περισσότερες πιθανότητες επιτυχίας στην Ήπειρο, όπου ήταν ήδη γνωστός από τις δράσεις του στο Μεσολόγγι το 1821. Όμως η βαθιά σύγκρουση συμφερόντων ανάμεσα στην Κυβέρνηση των εξευρωπαϊσμένων Ελλήνων και τους διάφορους καπεταναίους ήταν εξίσου εμφανής, όπως και όταν ο Υψηλάντης ήταν τυπικά ο αρχηγός.

Ο Μαυροκορδάτος είχε απελπιστική ανάγκη από μια επιτυχία. Αν επρόκειτο να έχει μια ευκαιρία να οικοδομήσει την Ελεύθερη Ελλάδα ως ένα έθνος-κράτος ευρωπαϊκού τύπου, έπρεπε να κερδίσει μια νίκη. Αν δεν δινόταν στα τακτικά στρατεύματα — το Σύνταγμα Ταρέλλα και το Τάγμα των Φιλελλήνων — η ευκαιρία να αποδείξουν την αξία τους, ο Μαυροκορδάτος ήταν καταδικασμένος να δει την εξουσία του και τον στρατό του να ξεγλιστρούν μέσα από τα χέρια του, όπως ακριβώς είχε συμβεί με τον Υψηλάντη το 1821. Χωρίς νίκη, δεν υπήρχε πιθανότητα συγκέντρωσης χρημάτων· χωρίς χρήματα, δεν μπορούσε να υπάρξει τακτικός στρατός. Χωρίς τακτικό στρατό, η Ελεύθερη Ελλάδα — αν επιβίωνε καθόλου — θα βρισκόταν αναπόφευκτα υπό τον έλεγχο των άγριων και ιδιοτελών καπεταναίων και τοπικών αρχόντων.

Alexander Mavrocordato, President of the Greek Government etc - Friedel Adam De — 1830
(<https://www.nhmuseum.gr/>)

Δύο εκ διαμέτρου αντίθετες αντιλήψεις για την Ελληνική Επανάσταση βρίσκονταν λοιπόν σε σχεδόν ανοιχτή σύγκρουση.

Ο Μαυροκορδάτος και τα τακτικά στρατεύματα εκπροσωπούσαν το φιλελληνικό ιδανικό ενός αναγεννημένου ευρωπαϊκού κράτους. Οι καπεταναίοι εκπροσωπούσαν την απλούστερη ιδέα μιας ημιβάρβαρης ανατολικής

θεοκρατίας, όπου οι Μουσουλμάνοι απλώς είχαν αντικατασταθεί από Χριστιανούς, και οι ίδιοι θα ασκούσαν την ίδια εξουσία πάνω στις περιοχές τους όπως ο Αλή Πασάς και αναρίθμητοι άλλοι ημιανεξάρτητοι ηγεμόνες σε ολόκληρη τη Μέση Ανατολή. Η τρίτη (και αρχική) εκδοχή της Επανάστασης — ότι ήταν μια απόπειρα επανίδρυσης μιας Χριστιανικής Αυτοκρατορίας κατά το βυζαντινό πρότυπο σε ολόκληρη την Οθωμανική Ευρώπη — είχε πλέον χάσει κάθε αξιοπιστία, αν και ο αδύναμος Υψηλάντης συνέχιζε να της αποδίδει τυπική στήριξη. Πολύ λίγοι, αν υπήρχαν, από τους Φιλέλληνες που ξεκίνησαν περήφανα για την εκστρατεία του Μαυροκορδάτου στην Ήπειρο κατανοούσαν τις πολύπλοκες εσωτερικές πολιτικές ισορροπίες της Ελλάδας, στις οποίες επρόκειτο να διαδραματίσουν τόσο σημαντικό ρόλο.

Στο τέλος Μαΐου το Τάγμα αναχώρησε από την Κόρινθο. Οι Φιλέλληνες αποχαιρέτησαν συγκινημένοι τις Τουρκάλες γυναίκες που είχαν διασώσει από τις σφαγές και που ζούσαν μαζί τους, γνωρίζοντας καλά ότι χωρίς την προστασία τους δεν θα επιβίωναν για πολύ.....

1.ΤΟ ΤΑΓΜΑ ΤΩΝ ΦΙΛΕΛΛΗΝΩΝ

(Από το βιβλίο του William St Clair “That Greece might still be free – The Philhellenes in the war of independence”).

Οι οκτώ αποστολές εθελοντών από τη Μασσαλία έφτασαν στην Ελλάδα περίπου ανά διαστήματα ενός μηνός, αρχίζοντας από τον Νοέμβριο του 1821. Άλλοι εθελοντές συνέχισαν να καταφθάνουν ανεξάρτητα. Αποβιβάστηκαν σε διάφορα μέρη — στο Ναβαρίνο, στην Καλαμάτα, στο Μεσολόγγι, στη Μονεμβασιά και αλλού. Μία ομάδα αποβιβάστηκε κατά λάθος στη Μεθώνη, που βρισκόταν ακόμα υπό τουρκικό έλεγχο, νομίζοντας πως ήταν στο Ναβαρίνο, και οι εθελοντές που είχαν αρχίσει να αποβιβάζονται αναγκάστηκαν να επιστρέψουν βιαστικά στο πλοίο όταν οι Τούρκοι άνοιξαν πυρ.

Μια γαλλική φιλελληνική αφίσσα. (Πηγή : Εθνικό Ιστορικό Μουσείο Αθηνών)

Οι Έλληνες υποδέχθηκαν τους απρόσμενους επισκέπτες τους με έκπληξη και αμηχανία, αν και ήταν ήδη σε κάποιον βαθμό εξοικειωμένοι με τις αλλόκοτες ιδέες των Φράγκων. Συνήθως, αφού πρώτα, μέσω διερμηνέων, δίνονταν οι εξηγήσεις ότι οι επισκέπτες είχαν έρθει για να βοηθήσουν στον αγώνα για την ελευθερία, οργανωνόταν μια συγκρατημένη υποδοχή. Έτσι, προς τιμήν τους ρίχνονταν τουφεκιές, προσφέρονταν κρασί, και τους παραχωρούνταν για κατάλυμα ένα άδειο σπίτι. Οι εθελοντές, με τις ποικίλες στολές τους, αποβιβάζονταν με κάποια επίδειξη ευρωπαϊκής πειθαρχίας, συχνά υπό τον ήχο του τυμπάνου. Η υποδοχή, αν και φιλική, δεν ανταποκρινόταν στις τεράστιες προσδοκίες των Ευρωπαίων. Το γεγονός ότι έπρεπε οι ίδιοι να ξεφορτώσουν τις

αποσκευές τους, τους έθιγε ως αξιωματικούς και επιπλέον ανέμεναν κάτι καλύτερο από ένα γυμνό, ερειπωμένο και γεμάτο ζώφια σπίτι για να κατοικήσουν. Μια αποστολή δε ήταν τόσο σίγουρη πως όλα της τα προβλήματα θα τελείωναν με την αποβίβαση στην Ελλάδα, που χάρισε όλα της τα εφόδια στον καπετάνιο του πλοίου και τον άφησε να αποπλεύσει, βέβαιη πως απαλλασσόταν για πάντα από τις βαρετές γαλέτες του καραβιού.

Οι πρώτοι Έλληνες που συνάντησαν οι εθελοντές δεν έμοιαζαν καθόλου με τους άνδρες που είχαν φανταστεί από τις σχολικές τους σπουδές. Το να κάθεται σταυροπόδι στο γυμνό πάτωμα, τυλιγμένος με την κάπα και να καπνίζεις μακριά τσιμπούκια ήταν τρόποι που ταίριαζαν περισσότερο σε Τούρκους παρά στους απογόνους του Περικλή. Ακόμη και οι προσπάθειες όσων απ' αυτούς είχαν κλασσική εκπαίδευση να συνομιλήσουν στα Αρχαία Ελληνικά, δεν είχαν καμία επιτυχία.

Γρήγορα έμαθαν πράγματα που τους ανησύχησαν ακόμη περισσότερο. Μια δυσάρεστη μυρωδιά επικρατούσε γύρω από τις πόλεις, που σύντομα ανακάλυψαν ότι προερχόταν από ακέφαλα πτώματα έξω από τα τείχη. Εξαθλιωμένες και τρομοκρατημένες νέες γυναίκες και αγόρια περιφέρονταν ημίγυμνα ανάμεσα στα ερείπια. Άγρια σκυλιά και πεινασμένα πουλιά τριγύριζαν παντού. Οι Έλληνες στο Ναβαρίνο, πρόθυμοι αρχικά να εντυπωσιάσουν, καυχιούνταν για τη μεγάλη σφαγή μερικούς μήνες νωρίτερα. Ένας Έλληνας ισχυρίστηκε ότι είχε σκοτώσει προσωπικά δεκαοχτώ Τούρκους, ενώ ένας άλλος είπε ότι είχε μαχαίρωσει εννιά άνδρες, γυναίκες και παιδιά στα κρεβάτια τους. Οι εθελοντές οδηγήθηκαν με περηφάνεια να δουν τα σώματα των Τούρκων γυναικών που είχαν ριχτεί από τα τείχη λίγες μέρες νωρίτερα, αφού πρώτα είχαν βιαστεί και στη συνέχεια τους είχαν κόψει τα χέρια και τα πόδια. Όμως, αντί να εντυπωσιαστούν, όπως ήλπιζαν οι Έλληνες, οι εθελοντές ένιωσαν σοκ και αγωνία μπροστά σε αυτά τα θεάματα· φρίκαρναν εξίσου από την ανοιχτή πορνεία των Τούρκων αγοριών που είχαν επιζήσει και τις απροκάλυπτες προσκλήσεις των Ελλήνων να συμμετάσχουν στις “απολαύσεις” τους — μια ακόμη πτυχή στην οποία τα στρατιωτικά ήθη διέφεραν από εκείνα της Δύσης.

Οι Έλληνες, από την άλλη, θεωρούσαν ακατανόητη τη συμπεριφορά των εθελοντών. Με το που αποβιβάζονταν άρχιζαν οι καβγάδες. Οι μονομαχίες ήταν συχνές, ιδιαίτερα μετά από υπερβολική κατανάλωση αλκοόλ καθώς επίσης και για δυσνόητα ζητήματα τιμής, όπως γίνονταν και στη Μασσαλία· αν και κανείς δεν σκοτώθηκε, μερικοί τραυματίστηκαν και κρίθηκαν ανίκανοι για περαιτέρω δράση. Καθώς καμία από τις αποστολές —πλην εκείνης του Νόρμαν— δεν είχε αναγνωρισμένο αρχηγό, οι εθελοντές χωρίστηκαν γρήγορα στα συνηθισμένα αντίπαλα στρατόπεδα: Γάλλοι εναντίον Γερμανών, Ιταλοί εναντίον Γάλλων, Δανοί εναντίον Γερμανών. Μέσα σε λίγες μόνο ημέρες από την άφιξή τους, κάποιοι εθελοντές κατάλαβαν πως είχαν κάνει λάθος και αποφάσισαν να επιστρέψουν στην πατρίδα τους με την πρώτη ευκαιρία. Όμως, όπως συνήθως συνέβαινε, αυτό δεν ήταν εύκολο — είτε γιατί δεν είχαν χρήματα, είτε γιατί δεν ήταν πλέον

ευπρόσδεκτοι στις χώρες τους. Κρατιόνταν από την ελπίδα ότι βρέθηκαν κατά λάθος ανάμεσα σε μη αντιπροσωπευτικούς Έλληνες και ότι μόλις έφταναν στον Υψηλάντη ή στον Μαυροκορδάτο, η κατάστασή τους θα βελτιωνόταν. Οι αποστολές γρήγορα διασπάστηκαν· άλλοι προτίμησαν να περιμένουν στην ακτή, ενώ άλλοι προτίμησαν να κινηθούν προς το εσωτερικό της χώρας για να δοκιμάσουν την τύχη τους αλλού.

Έρανος υπέρ των Ελλήνων το 1826 (Πίληγ : Εθνικό Ιστορικό Μουσείο)

Οι ομάδες των εθελοντών που ξεκίνησαν από τα λιμάνια για να εντοπίσουν τον ελληνικό στρατό βρέθηκαν σύντομα σε δύσκολη θέση. Τους πρώτους μήνες, τα ελληνικά χωριά από τα οποία περνούσαν τους υποδέχονταν φιλόξενα, προσφέροντάς τους τροφή, στέγη και οδηγούς για το επόμενο κομμάτι του ταξιδιού τους. Την άνοιξη του 1822, σε όλη την Πελοπόννησο, μικρές ομάδες Ευρωπαίων —κι ακόμα και μεμονωμένοι άνδρες— περιφέρονταν ζητιανεύοντας από χωριό σε χωριό, είτε πηγαίνοντας προς τον ελληνικό στρατό, είτε επιστρέφοντας από αυτόν. Η τροφή ήταν ήδη λιγοστή λόγω της κατάρρευσης της οικονομίας, και η φιλοξενία προσφέρονταν πλέον απρόθυμα. Επιπλέον, η ύπαιθρος ήταν γεμάτη από ένοπλες ομάδες Ελλήνων που επιβίωναν σε βάρος του ντόπιου πληθυσμού. Αν και οι νεοφερμένοι δεν το αντιλαμβάνονταν, πολλά από τα χωριά που διέσχιζαν είχαν ήδη φροντίσει για μια προηγούμενη γενιά εθελοντών, που είχαν έρθει και φύγει το 1821.

Καθώς προχωρούσε το 1822, οι εθελοντές διαπίστωναν πως οι Έλληνες χωρικοί ήταν όλο και πιο απρόθυμοι να τους βοηθήσουν — ή, όπως το διατύπωναν οι ίδιοι

οι εθελοντές, ήταν “αχάριστοι”. Σε κάποια μέρη τους αρνούνταν την είσοδο· σε άλλα προσπαθούσαν να τους ληστέψουν. Στην ύπαιθρο δέχονταν κατά καιρούς επιθέσεις από ληστρικές συμμορίες. Οι παλιοί στρατιώτες έγιναν λιγότερο ευσυνείδητοι, απαιτώντας τροφή και στέγη με την απειλή της ξιφολόγχης και παίρνοντας για τον εαυτό τους οποιοδήποτε ζώο έβρισκαν στο δρόμο τους. Το φαγητό ήταν δύσκολο να βρεθεί και η διαμονή πρωτόγονη, αλλά οι περισσότεροι εθελοντές δεν αντιλαμβάνονταν ότι ήταν τυχεροί που λάμβαναν έστω και την παραμικρή βοήθεια. Δεν μπορούσαν να ξεχάσουν πως ήταν αξιωματικοί, και είχαν σαφείς απόψεις για τη μεταχείριση που όφειλαν να λαμβάνουν. Διαρκώς υπενθύμιζαν στους Έλληνες πως είχαν έρθει να πολεμήσουν για αυτούς, και διαρκώς άκουγαν την απάντηση πως, εφόσον κανείς δεν τους κάλεσε, δεν έπρεπε να περιμένουν τίποτε. Ένας σοφός, ηλικιωμένος Έλληνας παρατήρησε ότι οι Ευρωπαίοι δεν ήρθαν για χάρη της ελληνικής ελευθερίας, αλλά για τη δική τους· μια παρατήρηση που είχε έναν ενοχλητικό τόνο αλήθειας.

Σύντομα οι περισσότεροι εθελοντές στην Ελλάδα άρχισαν να παραπονιούνται πικρά για την κατάστασή τους, αναθεματίζοντας την ανοησία τους να ξεκινήσουν αυτό το ταξίδι και περιφρονώντας κάθε πτυχή της νεοελληνικής ζωής. Ένα χαρακτηριστικό των Ελλήνων, ιδίως, προκαλούσε υπερβολικά έντονη αγανάκτηση. Σε κάθε χωριό που περνούσαν οι επισκέπτες, τους γέμιζαν υποσχέσεις για φαγητό και άλλα, εφόσον θα είχαν την υπομονή να περιμένουν μέχρι την επόμενη μέρα· όταν ερχόταν η επόμενη μέρα, προέκυπτε κάποια νέα δικαιολογία για καθυστέρηση· και όταν τελικά οι εθελοντές έφταναν στην έδρα της κυβέρνησης, το ίδιο μοτίβο επαναλαμβανόταν. Όλα θα τακτοποιούνταν, τους διαβεβαίωναν, εάν απλώς περίμεναν λίγο ακόμη. Οι εθελοντές δεν κατάλαβαν ποτέ ότι η συνήθεια να δίνονται υποσχέσεις που δεν μπορούσαν να εκπληρωθούν ήταν απλώς ένας ανατολίτικος τρόπος ευγένειας.

Η αποστολή του στρατηγού Νόρμαν έφτασε στο Ναβαρίνο τον Φεβρουάριο του 1822. Πολλοί από τους εθελοντές που είχαν έρθει με προηγούμενα πλοία επέστρεψαν εκεί, ελπίζοντας να βρουν μια σωστά οργανωμένη ευρωπαϊκή δύναμη. Δυστυχώς, απογοητεύτηκαν όταν βρήκαν άλλη μία ανοργάνωτη ομάδα ατομικιστών, εξίσου αλαζόνων με τους ίδιους όταν είχαν πρωτοφτάσει. Όταν ένας από τους παλιούς εθελοντές έκανε ένα προσβλητικό σχόλιο για τους Έλληνες, ο Νόρμαν απάντησε πως δεν ήταν αλήθεια και αμέσως προκλήθηκε σε μονομαχία. Ένας πλούσιος Ούγγρος ευγενής που βρισκόταν ήδη μερικές εβδομάδες στην Ελλάδα δέχθηκε γροθιά στο πρόσωπο και προκλήθηκε σε μονομαχία μέχρι θανάτου από έναν νεοαφιχθέντα, επειδή ισχυρίστηκε ότι τον άκουσε να αποκαλεί τον αρχηγό του “Νόρμαν” αντί για “Στρατηγό Γκραφ φον Νόρμαν”. Άλλος καβγάς ξέσπασε επειδή ένας αξιωματικός αρνήθηκε να αποκαλέσει κάποιον άλλον “Μοσιέ ντε Α.”. Τέτοιες διαμάχες ήταν συχνές. Αυτοσχέδια στρατοδικεία συγκροτούνταν για να αντιμετωπίσουν ταραξίες, αλλά κανείς από τους κατηγορούμενους δεν αναγνώριζε την αρμοδιότητά τους. Οι δίκες γρήγορα μετατρέπονταν σε καβγάδες μεταξύ Γάλλων και Γερμανών. Ένας ή δύο άτυχοι ξυλοκοπήθηκαν και εκδιώχθηκαν από την πόλη λόγω υποτιθέμενων κλοπών ή χρεών. Ένα χοιροστάσιο

επιτάχθηκε και χρησιμοποιήθηκε ως χώρος τιμωρίας, όπου ρίχνονταν οι μεθυσμένοι ή οι απείθαρχοι. Ο δε Νόρμαν παρακολουθούσε λυπημένος και ανήμπορος.

Παιδιά στη Γαλλία που παίζουν τους Φιλέλληνες (Lithography by Charlet, Carnavalet Museum - History of Paris)

Παρ' όλη την περίεργη συμπεριφορά τους ωστόσο, οι εθελοντές απολάμβαναν ακόμη μεγάλο κύρος, απλώς και μόνο επειδή ήταν Ευρωπαίοι. Οι Έλληνες συνέχιζαν να πιστεύουν ότι οι ευρωπαϊκές στρατιωτικές μέθοδοι μπορούσαν, κάπως, να οδηγήσουν σε νίκες, και κατά καιρούς αποδέχονταν κάποιες προτάσεις των ξένων. Στο Ναβαρίνο, επετράπη στον Νόρμαν και σε περίπου εξήντα εθελοντές να προσπαθήσουν να εφαρμόσουν τις ιδέες τους. Έγινε μια απόπειρα να οργανωθεί τακτική φρουρά στα τείχη του Ναβαρίνου για να αποτραπεί αιφνιδιαστική επίθεση από τη Μεθώνη, βορειότερα. Οι Έλληνες ηγέτες, όμως, δεν μπορούσαν να πείσουν τους απλούς Έλληνες να υπακούσουν. Αυτοί επέμεναν πως δεν υπήρχε λόγος να φυλάσσονται τα τείχη τη νύχτα ή όταν έβρεχε, αφού οι Τούρκοι δεν τολμούσαν να κινηθούν σε τέτοιες συνθήκες. Για να δοθεί το καλό παράδειγμα, ένας Έλληνας τιμωρήθηκε με ραβδισμό επειδή εγκατέλειψε τη θέση

του, αλλά οι συνήθειες και οι πεποιθήσεις γενεών δεν μπορούσαν να αλλάξουν με τέτοια απλά μέσα. Σύντομα οι εθελοντές ανέλαβαν μόνοι τους την άμυνα της πόλης, μοιράζοντας μεταξύ τους τις σκοπιές.

Η χρησιμότητα των ευρωπαϊκών στρατιωτικών μεθόδων τέθηκε σύντομα σε δοκιμασία. Μια μέρα, οι σκοπιές ανέφεραν ότι τουρκικός στόλος εξήντα τριών πλοίων είχε εμφανιστεί στα ανοιχτά της πόλης και ότι ταυτόχρονα γινόταν επίθεση από ξηράς από τη Μεθώνη. Οι Έλληνες τρομοκρατήθηκαν. Τα οχυρωματικά έργα της πόλης δεν είχαν επισκευαστεί και υπήρχαν προμήθειες μόνο για δύο ημέρες. Η πόλη γέμισε με θρήνους, καθώς οι κάτοικοι προετοιμάζονταν να φύγουν. Αλλά οι εθελοντές, για πρώτη φορά σε μια κατάσταση που καταλάβαιναν, δέχθηκαν με ενθουσιασμό την ευκαιρία να πολεμήσουν. Οι πύλες έκλεισαν για να εμποδιστεί η έξοδος των Ελλήνων, τα λίγα κανόνια επανδρώθηκαν από πυροβολητές αξιωματικούς και με δυσκολία ρίχτηκαν μερικές βολές. Οι Τούρκοι, ξαφνιασμένοι από αυτήν την απροσδόκητη επίδειξη αντίστασης, αποσύρθηκαν βιαστικά. Όπως και στην άμυνα της Καλαμάτας από τον Μπαλέστ (Joseph Baleste) τον Αύγουστο του 1821 υπό παρόμοιες συνθήκες, η ενέργεια αυτή ήταν καθαρός εκφοβισμός, αλλά ήταν επιτυχής. Προκάλεσε την ίδια αντίδραση στους Έλληνες — υπερβολικό σεβασμό στις ευρωπαϊκές στρατιωτικές μεθόδους, σε συνδυασμό με την ανανεωμένη υποψία ότι αυτές οι μέθοδοι ενδέχεται τελικά να χρησιμοποιηθούν για την επιβολή ενός είδους διακυβέρνησης που δεν θα επιθυμούσαν.

Ο Νόρμαν είχε φτάσει στην Ελλάδα περιμένοντας να τον χαιρετίσουν σαν σωτήρα. Περίμενε από την Κυβέρνηση να τον διορίσει αρχιστράτηγο και να του δώσει τη γενική διεύθυνση του πολέμου. Έστειλε μερικούς αξιωματικούς στον Υψηλάντη για να ανακοινώσουν την άφιξή του και την επιτυχία της πρώτης του σύγκρουσης. Αλλά δεν αντιλαμβανόταν την έντονη αντιζηλία μεταξύ των διαφόρων Ελλήνων ηγετών. Δεν καταλάβαινε ότι οι εξευρωπαϊσμένοι Έλληνες, ο Υψηλάντης και ο Μαυροκορδάτος, που τυπικά σχημάτιζαν την κυβέρνηση, δεν είχαν σχεδόν καθόλου πόρους και καμία εξουσία· και ότι ο Κολοκοτρώνης και οι άλλοι καπεταναίοι δεν επιθυμούσαν να ενθαρρύνουν τη συγκρότηση τακτικού στρατού. Έτσι ο Νόρμαν περίμενε ανυπόμονα στο Ναβαρίνο την αναμενόμενη πρόσκληση.

Καθώς περίμενε, αποφασίστηκε να γίνει μια απόπειρα επίθεσης στη Μεθώνη. Οι αισιόδοξοι αξιωματικοί του πίστευαν πως ένα τόσο ελαφρώς οχυρωμένο φρούριο θα μπορούσε εύκολα να καταληφθεί από μια μικρή, πειθαρχημένη και αποφασισμένη δύναμη. Καταρτίστηκε, λοιπόν, ένα σχέδιο και μερικές εκατοντάδες Έλληνες συμφώνησαν να τεθούν υπό την καθοδήγηση είκοσι δύο Ευρωπαίων. Αλλά, όπως πάντα, οι δύο διαφορετικοί τρόποι μάχης δεν μπορούσαν να συνδυαστούν. Οι Έλληνες άρχισαν να φωνάζουν και να πυροβολούν στα τυφλά, από λάθος θέση, πριν καν πλησιάσουν σε απόσταση βολής από τη Μεθώνη. Έναν Τούρκο που περπατούσε απρόσεκτα έξω από τα τείχη όταν έφτασαν, τον συνέλαβαν, τον γύμνωσαν και τον σκότωσαν, αλλά μόλις σήμανε

συναγερμός ότι οι Τούρκοι ετοιμάζονταν να αντεπιτεθούν, οι Έλληνες υποχώρησαν βιαστικά και οι Ευρωπαίοι αναγκάστηκαν να επιστρέψουν όπως - όπως. Αυτή ήταν όλη η μάχη. Το κεφάλι του Τούρκου μεταφέρθηκε πίσω στο Ναβαρίνο πάνω σε έναν πάσσαλο και το κλωτσούσαν στους δρόμους. Λίγες ημέρες αργότερα, ένας βοσκός βρήκε το ακέφαλο σώμα ενός νεαρού Γερμανού ανθυπολοχαγού που είχε σκοτωθεί κατά την υποχώρηση, μισοφαγωμένο από σκυλιά. Το περιστατικό αυτό χαιρετίστηκε ως θρίαμβος από τους Έλληνες. Όσο για τους Ευρωπαίους, το μόνο που κατάφερε ήταν να επιβεβαιώσει την άποψή τους ότι οι Έλληνες δεν ήταν απλώς βάρβαροι, αλλά και δειλοί.

Άποψη της Ακρόπολης από την Πύνα το 1805, κατά την εποχή της οθωμανικής κατοχής της Αθήνας, Edward Dodwell "Views in Greece" (Dodwell and Martin: London 1821)

Εν τω μεταξύ, πολλές μικρές ομάδες εθελοντών είχαν σκορπιστεί σε ολόκληρη τη Νότια Ελλάδα. Συνήθως κατευθύνονταν προς το Άργος (ή αργότερα την Κόρινθο), όπου η Κυβέρνηση και τα απομεινάρια του Συντάγματος Ταρέλλα συνέχιζαν μια νωθρή πολιορκία του Ναυπλίου. Αλλά όταν ανακάλυπταν ότι δεν υπήρχαν διαθέσιμες θέσεις στο Σύνταγμα και ότι υπήρχε ήδη μεγάλη λίστα αναμονής για τον ελληνικό τακτικό στρατό (ο οποίος δεν έδειχνε κανένα σημάδι οργάνωσης), περιπλανιόνταν αλλού. Μερικοί κατέληξαν να είναι λίγο-πολύ ένοπλοι τουρίστες. Αναπόφευκτα, πολλοί οδηγήθηκαν στην Αθήνα, όπου η Ακρόπολη —σε αντίθεση με τις αναφορές στην Ευρώπη— βρισκόταν ακόμη υπό τουρκικό έλεγχο. Όλοι ήθελαν να μοιραστούν την τιμή να είναι παρόντες στην κατάληψη του πιο ξακουστού φρουρίου της Ελλάδας. Έγιναν προσπάθειες να τοποθετηθεί πυροβολικό στους λόφους απέναντι από την Ακρόπολη, αλλά οι ελάχιστες βολές που κατάφεραν να ρίξουν πάνω από τα τείχη δεν προκάλεσαν καμία ζημιά. Τότε, τον Μάρτιο του 1822, περίπου δώδεκα εθελοντές σχεδίασαν ένα τολμηρό σχέδιο για να καταλάβουν το φρούριο με έφοδο. Όπως τόσα άλλα

σχέδιά τους, βασιζόταν σε έναν βαθμό συντονισμού και πειθαρχίας που ήταν παράλογο, σε τέτοιες συνθήκες, να το αναμένει κανείς. Ένα κανόνι θα έβαλε κάτω από ένα σημείο του τείχους και οι Έλληνες, υπό την ηγεσία των εθελοντών, θα πραγματοποιούσαν αμέσως επίθεση μέσω του ρήγματος. Η έκρηξη του κανονιού έγινε όπως είχε προγραμματιστεί και οι εθελοντές όρμησαν. Ένας δεκαοκτάχρονος Πρώσος ανθυπολοχαγός ήταν ο πρώτος που ανέβηκε τη σκάλα και κατάφερε να καρφώσει την λόγχη του στο ρήγμα. Αλλά οι Έλληνες δεν μπόρεσαν να ξεπεράσουν την απέχθειά τους να κινηθούν μακριά από τα ταμπούρια τους. Όπως συνήθως, η χούφτα των Ευρωπαίων εθελοντών αφέθηκε να αντιμετωπίσει μόνη της τους Τούρκους και αναγκάστηκε να υποχωρήσει αμέσως. Σ' αυτή τη συμπλοκή σκοτώθηκε ο Κόμης Στραλεντόρφ από το Μέκλενμπουργκ. Του αποδόθηκαν στρατιωτικές τιμές και για να ταφεί αξιοπρεπώς, άνοιξαν τον τάφο του λόγιου John Tweddell στον Θησείο. Αρκετοί άλλοι Ευρωπαίοι τραυματίστηκαν.

Ο Πύργος του Έλγιν στην Αθήνα. Ακουαρέλα σε χαρτί του Ludwig Köllnberger, περ. 1838,
(<https://www.nhmuseum.gr>)

Ανάμεσα στους εθελοντές του 1822 υπήρχαν και αρκετοί ναυτικοί αξιωματικοί, που ήλπιζαν να αποκτήσουν διοικήσεις στον ελληνικό στόλο, έτσι κατευθύνθηκαν προς την Ύδρα. Ένας Γάλλος ναυτικός, ο κόμης Ζουρνταίν, που είχε αποσυρθεί το 1814, αυτοανακηρύχθηκε «ναύαρχος» των ναυτικών εθελοντών στη Μασσαλία και ισχυριζόταν ότι μπορούσε να χορηγεί αξιώματα. Όμως, μόλις έφτασαν στην Ελλάδα, η εξουσία του εξαφανίστηκε και ο καθένας προσπαθούσε να διεκδικήσει θέση για τον εαυτό του.

Μια άλλη δωδεκάδα εθελοντών από διάφορες εθνικότητες εντάχθηκαν στα πληρώματα των πολεμικών πλοίων. Όμως γρήγορα απηύδησαν με τις ελληνικές

μεθόδους πολέμου. Ο Χέιστινγκς, πρώην Βρετανός αξιωματικός του ναυτικού, είδε έναν Τούρκο να σέρνεται στο κατάστρωμα από τα γένια του, να ρίχνεται στη θάλασσα και να δέχεται χτυπήματα με κοντάρια. Ένας Ολλανδός ήταν παρών όταν μερικοί Τούρκοι ανασύρθηκαν αναίσθητοι από τη θάλασσα. Αφού τους επανάφεραν στη ζωή με προσοχή, τους βασάνισαν, τους σκότωσαν και τους ακρωτηρίασαν.

Όπως και με τις χερσαίες δυνάμεις, οι Έλληνες ναύτες δεν ήταν διατεθειμένοι να τεθούν υπό την καθοδήγηση των αυτοδιορισμένων Ευρωπαίων συμβούλων. Οι Ευρωπαίοι είχαν όλοι τις δικές τους ιδέες για τη βελτίωση της ναυσιπλοΐας, της σκοποβολής και της προετοιμασίας των πυρομαχικών, αλλά οι Έλληνες, δικαιολογημένα λόγω της σταθερής επιτυχίας τους, επέμεναν στις δικές τους μεθόδους. Έτσι, γρήγορα, πολλοί από τους ναυτικούς εθελοντές άλλαξαν γνώμη και έφυγαν για να δοκιμάσουν την τύχη τους στην ξηρά. Το γενικό τους συμπέρασμα —πέρα από τα συνηθισμένα παράπονα για ελληνική δειλία, βαρβαρότητα και αχαριστία— ήταν ότι οι Έλληνες *“βάζουν τους Φράγκους σε θέση που είναι αδύνατον να τους βοηθήσουν και μετά παραπονιούνται για την αχρηστία των Φράγκων”*.

Όπως και το 1821, επικρατούσε η γενική πεποίθηση στους εθελοντές που αποβιβάζονταν στα διάφορα λιμάνια της Ελλάδας ότι σύντομα θα έβρισκαν τον Ελληνικό Στρατό στον οποίο θα λάμβαναν αξιώματα. Ο σκοπός αυτών που ξεκινούσαν από τα παράλια ήταν να βρουν αυτόν τον Στρατό. Στην πραγματικότητα υπήρχαν μόνο τα απομεινάρια του ενός τάγματος τακτικού στρατού που είχε ιδρύσει ο Μπαλέστ και τώρα διοικούσε ο Συνταγματάρχης Ταρέλλα. Μετά την αποτυχία της επίθεσης στο Ναύπλιο τον Δεκέμβριο του 1821 και το φιάσκο με την πτώση της Ακροκορίνθου τον Ιανουάριο του 1822, το Σύνταγμα είχε σταδιακά χάσει το κύρος του. Κατά τη διάρκεια του χειμώνα, η μόνη δύναμη που ελεγχόταν άμεσα από την κυβέρνηση του Υψηλάντη και του Μαυροκορδάτου, παρέμεινε πρώτα στο Άργος και μετά στην Κόρινθο. Σε όλη τη σύντομη ύπαρξή του, το Σύνταγμα δεν είχε λάβει καθόλου μισθό. Αποτελούνταν μόνο από περίπου τριακόσιους Έλληνες και Ιταλούς, μισοντυμένους, μισοπεινασμένους και ελλιπώς οπλισμένους. Ήταν, σχεδόν όλοι, πρόσφυγες είτε από τις τουρκικές σφαγές κατά των ελληνικών κοινοτήτων της Μικράς Ασίας, είτε από τις αποτυχημένες ιταλικές επαναστάσεις. Ήταν άνδρες που παρέμεναν στο Σύνταγμα επειδή δεν είχαν άλλη επιλογή. Πολλοί από το αρχικό Σύνταγμα είχαν πεθάνει από ασθένειες, καθώς ο υποσιτισμός τους έκανε πιο ευάλωτους στις επιδημίες που μάστιζαν τη χώρα. Άλλοι είχαν ενταχθεί στις ένοπλες ομάδες των καπεταναίων. Όμως υπήρχαν πάντα αρκετοί άθλιοι για τους οποίους η ευκαιρία ενός περιστασιακού γεύματος αρκούσε για να διατηρηθεί η πίστη τους. Μετά την καταστροφή της Χίου, εκατοντάδες πρόσφυγες κατέφθασαν στην ηπειρωτική Ελλάδα χωρίς κανέναν να τους φροντίσει, και υπήρχε αφθονία νέων στρατιωτών για να καλύψουν τις απώλειες.

Κατά τη διάρκεια του χειμώνα, το Σύνταγμα παρέμεινε στην Κόρινθο κάνοντας περιστασιακές εξορμήσεις για τροφή στα γύρω χωριά. Οι αξιωματικοί, που ήταν ακόμα κατά κύριο λόγο οι αρχικοί Ιταλοί πρόσφυγες, καταριόνταν τους Έλληνες αλλά συνέχιζαν να εκπαιδεύουν τους άνδρες τους. Κάποιοι από αυτούς είχαν λίγες Τουρκάλες γυναίκες ή κορίτσια στις συντροφικές τους, τις οποίες είχαν σώσει από τις σφαγές ή είχαν αγοράσει σε αγορές σκλάβων με λίγα πιάστρα. Αυτός ήταν ο Ελληνικός Στρατός για τον οποίο είχαν διαβάσει τόσα πολλά. Αν και δεν ήταν αυτό που περίμεναν, τουλάχιστον ήταν μια δύναμη αναγνωρίσιμη στο ευρωπαϊκό πρότυπο, εκπαιδευόμενη να πολεμά με ευρωπαϊκές τακτικές.

Τάλλοι εργατέες δίνουν τον οβολό τους υπέρ των Ελλήνων (Lithography by Charlet, National Library, Paris)

Σύμφωνα με τους Υψηλάντη και Μαυροκορδάτο, αν οι εθελοντές έκαναν λίγη υπομονή, θα δημιουργούνταν νέα συντάγματα, όχι μόνο όπως το Σύνταγμα

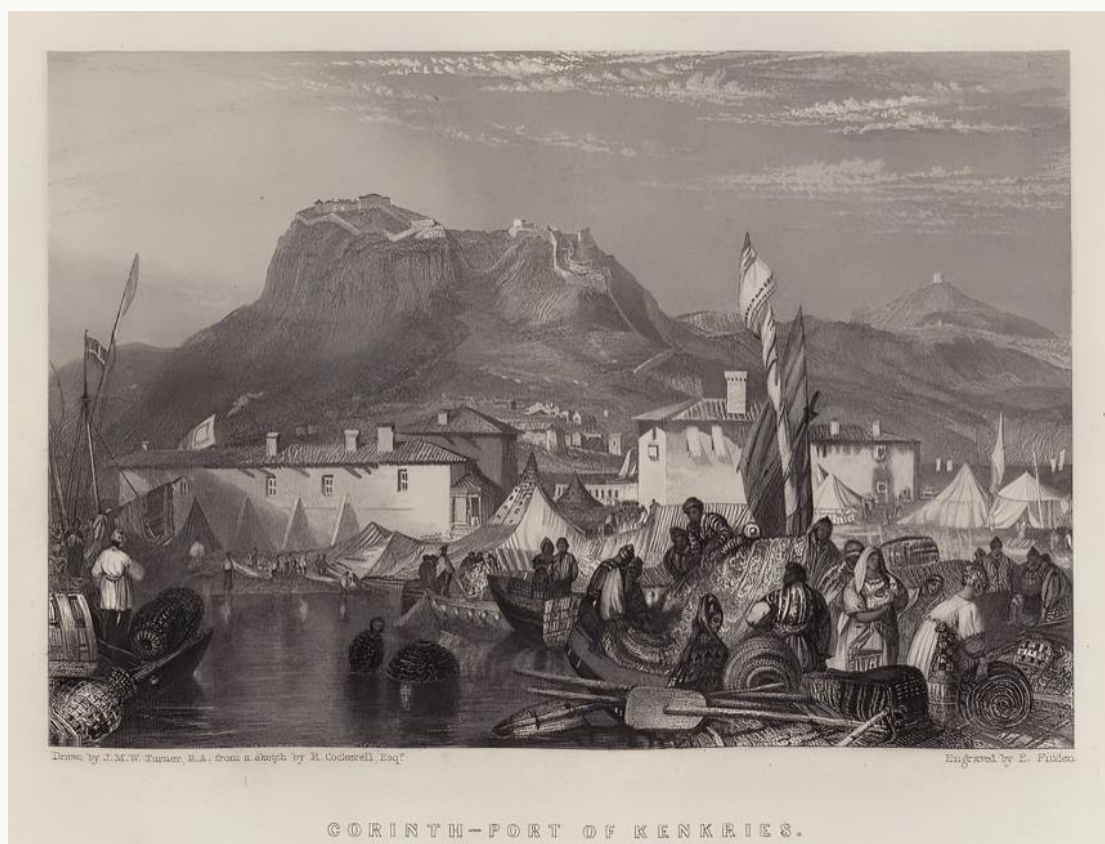
Ταρέλλα αλλά και πυροβολικό, ιππικό, μηχανικοί, γενικά επιτελεία και όλο το σύνολο ενός εθνικού, πειθαρχημένου στρατού. Και έτσι οι Ευρωπαίοι εθελοντές άρχισαν να συγκεντρώνονται στην Κόρινθο. Κάποιοι κουράστηκαν από την αναμονή και πήγαν σε εκδρομές, αλλά σύντομα επέστρεψαν. Μέχρι τον Απρίλιο του 1822 υπήρχαν περίπου εκατόν πενήντα Ευρωπαίοι εθελοντές στην Κόρινθο, όλοι αναμένοντας να λάβουν αξιώματα στον μελλοντικό Ελληνικό Στρατό.

Καθώς επέστρεφε ο ζεστός καιρός, η ζωή σε αυτή την ευρωπαϊκή αποικία ήταν απατηλά ευχάριστη. Πολλοί θα αναπολούσαν αυτή την περίοδο ως την πιο ευτυχισμένη που πέρασαν στην Ελλάδα. Τα καφενεία άνοιξαν, το κρασί ήταν φθηνό, και οι εθελοντές σύντομα επέστρεψαν στον ξέγνοιαστο, αισιόδοξο, άσκοπο τρόπο ζωής που είχαν στη Μασσαλία. Μεγάλα ποσά άλλαζαν χέρια στα τραπέζια του τζόγου και υπήρχε διαρκώς καυγάδες και μονομαχίες. Μερικοί που διέθεταν πιο επιχειρηματικό πνεύμα έσκαβαν ανάμεσα στα αρχαία ερείπια για νομίσματα και υπήρχε πάντα η ελπίδα ότι θα ανακάλυπταν τον μυθικό θησαυρό που πιστεύονταν πως είχαν θάψει οι Τούρκοι πριν την πτώση του φρουρίου.

Η ελληνική κυβέρνηση συνέχιζε να δηλώνει την πρόθεσή της να οργανώσει στρατό 30.000 τακτικών, αλλά καθώς περνούσαν οι εβδομάδες και δεν γινόταν τίποτα, οι εθελοντές γίνονταν όλο και πιο ανυπόμονοι. Η άφιξη του στρατηγού Νόρμαν και του Μαυροκορδάτου αναπτέρωσε τις ελπίδες όλων ότι κάτι θα γινόταν, αλλά και πάλι δεν έγινε τίποτα. Συντάχθηκε επίσημη επιστολή διαμαρτυρίας, την οποία υπέγραψαν εξήντα Ευρωπαίοι αξιωματικοί, αλλά αντιμετωπίστηκαν με υποσχέσεις. Οι δε Έλληνες παρουσίασαν ακόμη και σχέδια των προτεινόμενων στολών για τα διάφορα σώματα του προτεινόμενου στρατού, αλλά αυτό το τέχνασμα δεν έπεισε κανέναν. Ούτε η προσπάθεια να κερδηθεί χρόνος με τη δημιουργία στρατιωτικής χορωδίας είχε επιτυχία.

Στην Κόρινθο, οι απατεώνες βρήκαν πρόσφορο έδαφος, εξαπατώντας τους αφελείς εθελοντές και απομυζώντας τα χρήματά τους. Κάποιοι επίσης προσπάθησαν τώρα να υλοποιήσουν τις φαντασιώσεις που τους είχαν φέρει στην Ελλάδα. Ένας ψηλός, αδύνατος άντρας με γυαλιά και μια τεράστια σπάθα ιππικού έγινε για ένα διάστημα αγαπημένος του Υψηλάντη. Αυτοαποκαλούνταν Βαρόνος Φρίντελ φον Φρίντελσμπουργκ και μιλούσε συνέχεια για το κάστρο του στο Φρίντελσμπουργκ της Δανίας και τις σπουδαίες επαφές του στην Ευρώπη. Δεν άργησε να φτάσει ένας πραγματικός Δανός κόμης και να τον ξεσκεπάσει. Όμως, αν και ο Φρίντελ δεν ήταν αυτό που ισχυριζόταν και δεν υπήρχε τέτοιο μέρος όπως το Φρίντελσμπουργκ, ήταν άνθρωπος με ταλέντο. Είχε υπάρξει φοιτητής, ηθοποιός, μουσικός και καλλιτέχνης, και τώρα κουβαλούσε μια λιθογραφική πρέσα στην πλάτη του. Όπως επίσης και ο Χάρρο Πάουλ Χάρρινγκ, ένας άλλος καλλιτέχνης και ποιητής που είχε έρθει στην Ελλάδα, και ο οποίος φαίνεται πως δυσκολευόταν πραγματικά να ξεχωρίσει τη φαντασία από την πραγματικότητα. Βρισκόταν σε όλη την Ελλάδα κατά τη διάρκεια του πολέμου, περιπλανώμενος καλόκαρδα, επιχειρώντας τη μια απίθανη απάτη μετά την άλλη. Αργότερα

επρόκειτο να δημιουργήσει μια θαυμάσια σειρά πορτρέτων των διάσημων Ελλήνων του Πολέμου της Ανεξαρτησίας.....

Κόρινθος - Corinth, Port of Kenkries by Joseph Mallord William (after) Turner.

2.ΚΕΦΑΛΑΙΟ 25^ο

(Η μετάφραση από το βιβλίο του φιλέλληνα Maxime Raybaud «Mémoires sur la Grèce pour servir à l'histoire de la guerre de l'Indépendance»).

2.1.Επιστροφή στην Κόρινθο & προετοιμασίες για αναχώρηση στην Αλβανία

«.....Η κυβέρνηση κατέβαλε έντονες προσπάθειες για να βρει τρόπους να αξιοποιήσει τους αξιωματικούς που είχαν συγκεντρωθεί στην Κόρινθο. Είχε φτάσει η στιγμή να ληφθούν μέτρα, καθώς η παρατεταμένη αδράνεια και η ανάμνηση παλαιών εθνικών αντιπαλοτήτων άρχιζαν να δημιουργούν εντάσεις μεταξύ αυτών των ξένων που είχαν έρθει στην Ελλάδα για να πολεμήσουν υπό κοινή σημαία. Ήταν επιτακτικό να αποφευχθεί, με κάθε τρόπο, το ενδεχόμενο να παρουσιαστούν διχασμένοι, προκαλώντας σκάνδαλο.

Η Γερουσία παρακολουθούσε με ανησυχία τις παράδοξες αξιώσεις ορισμένων εξ αυτών και, για τον λόγο αυτό, συγκρότησε επιτροπή υπό την προεδρία του Υπουργού των Στρατιωτικών, με αποστολή την επαλήθευση των προσόντων και των βαθμών τους. Όταν η διαδικασία αυτή ολοκληρώθηκε, ένας σημαντικός αριθμός αξιωματικών — αρκετοί εκ των οποίων συμμετείχαν και στην ίδια την

επιτροπή — ανέλαβαν την πρωτοβουλία, εκπροσωπώντας τους συναδέλφους τους, να προσφερθούν να υπηρετήσουν ως απλοί στρατιώτες, ώσπου να καταστεί δυνατή η αξιοποίησή τους σύμφωνα με τον βαθμό τους. Η πρόταση έγινε δεκτή με ιδιαίτερη ευγνωμοσύνη από την κυβέρνηση, η οποία έτσι απαλλάχθηκε από μια δύσκολη θέση, καθώς ήταν σχεδόν αδύνατο να τους εντάξει διαφορετικά.

Οι θέσεις στο μικρό σώμα που είχε συγκροτήσει ο Μπαλέστ — τη μοναδική τακτική στρατιωτική δύναμη της εποχής — ήταν ήδη καλυμμένες. Παράλληλα, υπήρχε σοβαρή έλλειψη οπλισμού και οικονομικών πόρων για την επέκτασή του, ενώ η παραγωγή ελληνικών τουφεκιών παρουσίαζε σοβαρά κατασκευαστικά προβλήματα και ήταν εντελώς ακατάλληλη για χρήση με το γαλλικό σύστημα χειρισμού όπλων. Εξάλλου, εκτός από πέντε ή έξι αξιωματικούς του πυροβολικού ή του μηχανικού, ποια ουσιαστική συνεισφορά θα μπορούσαν να προσφέρουν ξένοι που δεν γνώριζαν τη γλώσσα; Ήταν, λοιπόν, εξίσου απαραίτητο να την μάθουν, όσο και να υποβληθούν σε κοινές ασκήσεις και ενιαίους κανονισμούς, ώστε να αποφευχθεί το μειονέκτημα της εισαγωγής τόσων διαφορετικών τακτικών όσες και οι ευρωπαϊκές εθνότητες που εκπροσωπούσαν. Για τον σκοπό αυτό, κρίθηκε αναγκαίο να συγκεντρωθούν όλοι σε ένα ενιαίο σώμα, τουλάχιστον κατά τη διάρκεια μιας εκστρατείας.

Προς μεγάλη ικανοποίηση των Γάλλων, προτιμήθηκαν οι δικοί τους κανονισμοί και ασκήσεις, γεγονός που τους γλίτωσε από την ανάγκη να επανεκπαιδευτούν σε διαφορετικό σύστημα. Οι Έλληνες έκριναν — δικαίως — ότι οι αρχές αυτές, οι οποίες για τρεις δεκαετίες είχαν αποδειχθεί ικανές να νικήσουν ολόκληρη την Ευρώπη, πλησίαζαν, περισσότερο από κάθε άλλη, την τελειότητα.

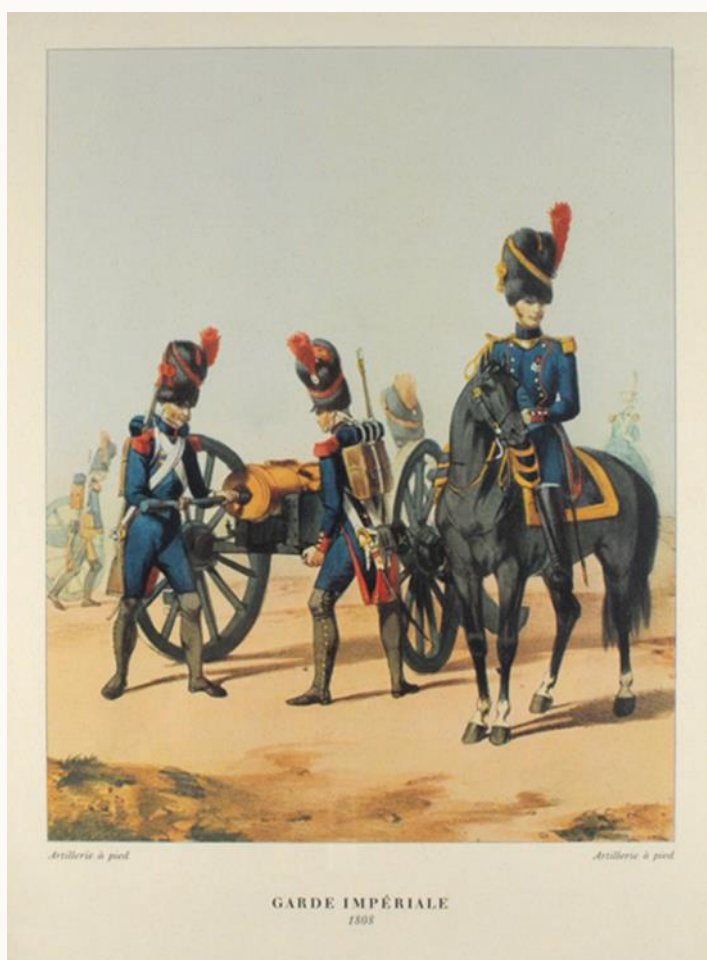
2.2. Οργάνωση του Τάγματος των Φιλελλήνων

Αρχικά υπήρξε δισταγμός ως προς το όνομα που θα έφερε αυτό το σύνολο γενναίων ανδρών από διάφορες χώρες. Η ονομασία “Ιερός Λόχος”, αν και ιστορικά δοξασμένη, θεωρήθηκε πλέον κάπως φθαρμένη και χωρίς περιθώρια για νέα προσθήκη δόξας. Το όνομα “Φιλέλληνες” (φίλοι των Ελλήνων), πιο εύηχο και ταιριαστό στη συγκυρία, επικράτησε τελικά. Έτσι, οι ξένοι που δεν είχαν ενταχθεί σε κάποια συγκεκριμένη αποστολή, θα συγκροτούσαν το “Τάγμα των Φιλελλήνων”.

Για να περιβάλει το σώμα αυτό με το κύρος που του άξιζε, η Εθνική Συνέλευση αποφάσισε να το θέσει υπό την ανώτατη διοίκηση του κορυφαίου άρχοντα του κράτους, δηλαδή του Προέδρου του Εκτελεστικού Σώματος. Παράλληλα, προγραμμάτισε την ένταξη στο τάγμα ενός αριθμού νέων από τις πρώτες οικογένειες του έθνους, ώστε να μαθητεύσουν στο ευγενές επάγγελμα των όπλων.

Έτσι, το Τάγμα των Φιλελλήνων — πρώτο σε τάξη στον στρατό — θα λειτουργούσε ταυτόχρονα ως πρακτική στρατιωτική σχολή για νεαρούς Έλληνες, οι οποίοι, αργότερα, θα μετέδιδαν τις γνώσεις τους στους συμπατριώτες τους. Επιπλέον, θα αποτελούσε εφεδρεία αξιωματικών για τη στελέχωση των πρώτων τακτικών συνταγμάτων που θα σχηματίζονταν, αλλά και για μεμονωμένη

αξιοποίηση ανάλογα με τις περιστάσεις και τις προσωπικές ικανότητες του καθενός, είτε για την υπεράσπιση, είτε για την κατάληψη φρουρίων.

Αυτοκρατορική φρουρά του Ναπολέοντα.
(<https://www.whyt.es.ie/>)

Οι θέσεις στο σώμα κατανεμήθηκαν με βάση τον τεκμηριωμένο βαθμό, τον ενεργό υπηρεσιακό χρόνο και την αρχαιότητα. Έτσι, παλαιμάχοι λοχαγοί βρέθηκαν να κατατάσσονται ως λοχίες ή λοχίες-επιτελείς, ενώ ανώτεροι αξιωματικοί τοποθετήθηκαν ως υπολοχαγοί, και ούτω καθεξής. Αν και αρχικά αυτό το σύστημα

κατάταξης δεν άφηνε περιθώρια για διαμαρτυρίες, είχε το μειονέκτημα να υποβιβάζει έναν αριθμό ατόμων — ακόμη και να μετατάσσει αξιωματικούς στην τάξη των υπαξιωματικών — κάθε φορά που ενσωματώνονταν νέοι ξένοι με υψηλότερους βαθμούς.

Για να περιοριστούν οι εντάσεις, αποφασίστηκε ότι, σε περίπτωση ισόβαθμων, προτεραιότητα θα είχε πάντοτε εκείνος που είχε φτάσει πρώτος στην ελληνική επικράτεια. Κάθε Φιλέλληνας όφειλε να ορκιστεί ότι θα φέρει τα όπλα για τουλάχιστον έξι μήνες, εκτός αν προέκυπταν απρόβλεπτοι και νόμιμοι λόγοι αποχώρησης. Σύμφωνα με απόφαση της Γερουσίας, η εξάμηνη υπηρεσία θα υπολογιζόταν από την 1^η Απριλίου — περίπου πενήντα ημέρες πριν την επίσημη συγκρότηση του σώματος.

Η μισθοδοσία καθορίστηκε με βάση τον πραγματικό βαθμό του καθενός και όχι τη θέση που κατείχε στο σώμα. Ως πρότυπο χρησιμοποιήθηκε το γαλλικό τιμολόγιο, με τη διαφορά ότι, αντί για φράγκα, οι πληρωμές γίνονταν σε τουρκικά πιάστρα. Λόγω της δυσχερούς οικονομικής κατάστασης του κράτους, μόνο το ένα τρίτο της μισθοδοσίας καταβαλλόταν σε μετρητά· το υπόλοιπο δίνονταν σε

κρατικά ομόλογα, εξαργυρώσιμα σε μεταγενέστερη ημερομηνία ή — μετά την ειρήνη — σε γη. Όσοι γίνονταν δεκτοί ως απλοί Φιλέλληνες, χωρίς να κατέχουν τουλάχιστον τον βαθμό του ανθυπολοχαγού, αποκτούσαν αυτόν τον βαθμό και την αντίστοιχη μισθολογική μεταχείριση από την ημέρα ένταξής τους. Οι λόχοι του Μπαλέστ, αφού συγκροτήθηκαν σε επαρκή αριθμό ώστε να σχηματίσουν δύο μικρά τάγματα των τριακοσίων ανδρών το καθένα, έλαβαν την επωνυμία “Το Σύνταγμα”.

2.3. Ευλογώντας τις σημαίες

Αφού ολοκληρώθηκε αυτή η εργασία και καθορίστηκαν οι βάσεις της οργάνωσης των Φιλελλήνων, οι δύο αυτές μονάδες συγκεντρώθηκαν στις 24 Μαΐου, στους πρόποδες της Ακρόπολης, για να παραλάβουν τις σημαίες τους. Στις ίδιες γραμμές, φορώντας διαφορετικές στολές, στέκονταν άνθρωποι από τις όχθες του Σηκουάνα και του Τάγου, του Βιστούλα και του Τίβερη, του Δούναβη και του Ιρδανού, ακόμη και από τις όχθες του Νείλου και του Δνείπερου· παιδιά της Προποντίδας και του Βοσπόρου δίπλα σε άνδρες από τις ακτές της Βαλτικής και της Μεσογείου. Εκεί λοιπόν συναντήθηκαν νικητές και ηττημένοι του Αούστερλιτς, ερχόμενοι ο καθένας από διαφορετικές γωνιές της Ευρώπης, με έναν και μόνο σκοπό: να συνδράμουν έναν λαό που αγωνιζόταν να σπάσει τα δεσμά του.

Στην τελετή παρέστησαν μέλη της ελληνικής κυβέρνησης, ιεράρχες, καπεταναίοι των ατάκτων και πλήθος Ελλήνων από κάθε γωνιά της χώρας. Στους Φιλέλληνες αναγνώστηκαν τα καταστατικά της οργάνωσής τους· όσοι διαφώνησαν με τις διατάξεις, κλήθηκαν να αποχωρήσουν από τις γραμμές. Δέκα έκαναν χρήση αυτού του δικαιώματος, αν και οι περισσότεροι ζήτησαν να επιστρέψουν ήδη την επόμενη μέρα. Μόνο τρεις ή τέσσερις επέμειναν να αποχωρήσουν οριστικά, θεωρώντας — και όχι άδικα — πως θα μπορούσαν να προσφέρουν πιο ουσιαστικές υπηρεσίες εκτός από το ρόλο του απλού στρατιώτη. Ανάμεσά τους ξεχώριζε η απουσία του κυρίου Merheim, αξιωματικού του Μηχανικού και ενός από τους πλέον διακεκριμένους Γερμανούς που είχαν προσφέρει τις υπηρεσίες τους στον ελληνικό αγώνα.

Κατά την τελετή, αρχιεπίσκοπος ευλόγησε τα λάβαρα και ο Πρόεδρος τα παρέδωσε στις δύο μονάδες, οι οποίες ορκίστηκαν ενώπιόν του. Κάθε Φιλέλληνας έλαβε προσωπικό έγγραφο υπηρεσίας, όπου αναγραφόταν ο βαθμός που του αναγνώριζε η κυβέρνηση, και δόθηκε εντολή να είναι όλοι έτοιμοι για αναχώρηση. Αμέσως μετά, συγκροτήθηκε το επιτελείο του στρατεύματος που θα εκστράτευε στην Ήπειρο υπό την προσωπική διοίκηση του Προέδρου.

2.4. Εκπαίδευση του γενικού προσωπικού

Εκτός από τα λίγα τακτικά στρατεύματα που έχουν ήδη αναφερθεί, η δύναμη αυτή επρόκειτο να ενισχυθεί, σύμφωνα με τις πληροφορίες, από δύο χιλιάδες Πελοποννήσιους συγκεντρωμένους στην Πάτρα, οι οποίοι περίμεναν το πέραςμά μας για να ενωθούν μαζί μας. Επιπλέον, η κυβέρνηση υποσχόταν να αποστείλει, μετά την έξοδό μας από την Πελοπόννησο, ένα ακόμη μεγαλύτερο σώμα:

τριακόσιους Σουλιώτες και Αρματολούς από την Ακαρνανία, την Αιτωλία και την Ήπειρο, με συνολική δύναμη — κατά τις εκτιμήσεις — έξι έως οκτώ χιλιάδων ανδρών.

Γάλλος αξιωματικός εκπαιδεύει Έλληνες στην χρήση κανονιών (1823) by Horace Vernet. (Πηγή : <https://www.parismuseescollections.paris.fr/>)

Ο κύριος στόχος της, έστω και καθυστερημένης, εκστρατείας ήταν να αναχαιτίσει την προέλαση των Τούρκων που απειλούσαν τη Δυτική Ελλάδα, να καταλάβει την Άρτα και να απελευθερώσει το Σούλι, το οποίο βρισκόταν υπό ασφυκτική πίεση. Αν η επιχείρηση είχε ξεκινήσει έξι μήνες νωρίτερα — δηλαδή στο τέλος του προηγούμενου έτους — θα μπορούσε, αποτρέποντας την πτώση του Αλή Πασά, να παραλύσει τις κινήσεις ενός ισχυρού στρατού. Μάταια υποστήριζαν οι Έλληνες ότι, αργά ή γρήγορα, ο γηραιός βεζίρης θα συμφιλιωνόταν με την Πύλη· η ανάγκη τον ανάγκασε πράγματι να δεχθεί προτάσεις συμβιβασμού, αλλά μόνο αφού εξάντλησε κάθε δυνατότητα αντίστασης και περίμενε, χωρίς αποτέλεσμα, βοήθεια από εκείνους που θεωρούσε φυσικούς συμμάχους του, αφού είχαν κοινό εχθρό.

Και, τελικά, πόσο πιο ολέθριες θα μπορούσαν να είναι οι συνέπειες αυτής της συμφιλίωσης που τόσο φοβούνταν; Θα ήταν δυνατόν ο Αλής να παραδώσει στους Τούρκους μεγαλύτερους θησαυρούς από εκείνους που εκείνοι απέσπασαν δολοφονώντας τον; Σε μια τέτοια κρίσιμη στιγμή, η πικρία όφειλε να υποχωρήσει μπροστά στη φωνή του συμφέροντος. Όμως αυτό δεν έγινε αντιληπτό, και η

αλόγιστη στάση που επικράτησε έφερε τον ελληνικό λαό στο χείλος της καταστροφής. Αν και τελικά στάθηκε τυχερός και δεν κατέρρευσε ολοκληρωτικά, οι ολέθριες συνέπειες αυτής της επιλογής ίσως βαραίνουν ακόμη και σήμερα. Κι αφού το λάθος είχε ήδη γίνει, η κυβέρνηση δεν έλαβε κανένα μέτρο για να περιορίσει τις συνέπειές του.

Η παρουσία του Προέδρου της Εκτελεστικής Εξουσίας θεωρήθηκε ως το καλύτερο αντίδοτο. Έτσι, με διάταγμα της Γερουσίας, του δόθηκαν απεριόριστες εξουσίες για να μεταβεί στη Δυτική Ελλάδα, υπό την προϋπόθεση ότι θα λογοδοτούσε περιοδικά για τις ενέργειες που έκρινε αναγκαίες προς όφελος του δημοσίου συμφέροντος. Πολλοί υποστήριζαν ότι ο Πρόεδρος έσφαλε εγκαταλείποντας την Πελοπόννησο. Κατά την άποψή τους, η κυβέρνηση δεν είχε ακόμη εδραιωθεί πλήρως, ούτε είχε αναγνωριστεί οριστικά η εξουσία της — ιδίως από ηγετικές μορφές όπως ο Κολοκοτρώνης, ο οποίος, αν και έφερε πλέον τον τίτλο του στρατηγού, έβλεπε με δυσφορία τους περιορισμούς που του επέβαλε το σύνταγμα, μειώνοντας την παλαιά δύναμη και επιρροή του. Λέγεται επίσης ότι ο Μαυροκορδάτος γνώριζε πως άφηνε τη διαχείριση των υποθέσεων σε άτομα ανεπαρκή για να τον αντικαταστήσουν. Στην απουσία του αποδόθηκε η απώλεια της Ακροκορίνθου, όπου, μετά την αναχώρησή του, άλλαξε ο διοικητής και η φρουρά παραδόθηκε σε άνθρωπο δειλό. Αναφέρεται ακόμη ότι το Ναύπλιο θα είχε καταληφθεί από τους Έλληνες έξι μήνες νωρίτερα — ισχυρισμός που γίνεται πιο πειστικός αν ληφθούν υπόψη οι πρώτες διαπραγματεύσεις για την παράδοση αυτού του πανίσχυρου οχυρού.

Αναμφίβολα, βλέποντας εκ των υστέρων την αλυσίδα των δυσάρεστων γεγονότων που ακολούθησαν αμέσως μετά την αναχώρηση του Προέδρου, η αποχώρησή του από την Πελοπόννησο μπορεί να θεωρηθεί συμφορά. Όμως, εκείνη την εποχή, η γενική πεποίθηση ήταν ότι η απόφαση θα απέφερε σημαντικά οφέλη. Επιπλέον, τότε ακόμη αγνοούσαν το σχέδιο του σερασκέρη Χουρσίτ, ο οποίος, την ίδια περίοδο, εγκατέλειπε την Ήπειρο στους υπαρχηγούς του και κατευθυνόταν, με μέρος των στρατευμάτων του, προς τη Λάρισα, για να ενωθεί με ισχυρές δυνάμεις συγκεντρωμένες από διάφορες περιοχές της αυτοκρατορίας, με σκοπό την εισβολή στην Πελοπόννησο.

Την ίδια στιγμή, νέες έριδες είχαν ξεσπάσει μεταξύ των αρχηγών της Δυτικής Ελλάδας· και για να αποτραπούν οι καταστροφικές συνέπειες τόσο της μεταξύ τους αντιπαλότητας όσο και των αμφίβολων διαθέσεων ορισμένων, κρίθηκε απαραίτητο να παρέμβει το πνεύμα συμφιλίωσης του Μαυροκορδάτου. Η φήμη του ως διπλωμάτη και ικανού διαχειριστή ήταν ήδη εδραιωμένη. Τοποθετημένος επικεφαλής ενός έθνους που είχε μετατραπεί σε στρατιωτικό σώμα, περιστοιχισμένος από στρατηγούς κυριολεκτικά “αυτοδίδακτους”, αλλά με θάρρος και ικανότητες, ήταν φυσικό να επιθυμεί να διακριθεί όχι μόνο στους πολιτικούς κύκλους, αλλά και στο πεδίο της μάχης. Και δεν θα μπορούσε να επιλέξει καταλληλότερο θέατρο επιχειρήσεων, αφού ακριβώς εκεί είχε από νωρίς επιδείξει

τις ικανότητες που του χάρισαν μεγάλη αναγνώριση και τον ανέδειξαν πρώτο στη διοίκηση της Ελλάδας.

Κατά συνέπεια, δεν θα ήταν δίκαιο να του αποδοθεί η μοιραία έκβαση της εκστρατείας στην Ήπειρο· αυτή οφειλόταν σε απρόβλεπτα γεγονότα που ανέτρεψαν κάθε υπολογισμό και ακύρωσαν τα σοφότερα σχέδια. Ανήκε σε εκείνες τις στιγμές που αρκούν από μόνες τους για να αλλάξουν τη μοίρα αυτοκρατοριών: μιλώ για το πιο αποτρόπαιο έγκλημα — την προδοσία. Και αποδείχθηκε, μέσα από αυτή την ολέθρια εκστρατεία, ότι ο Μαυροκορδάτος δεν στερούνταν θάρρους· αν και στην αρχή η δολιότητα ενός προδότη του στέρησε τη νίκη, αργότερα, με την επιμονή και τη σύνεση των κινήσεών του, κατάφερε να ξανακερδίσει την εύνοια της τύχης.

3. ΚΕΦΑΛΑΙΟ 26^ο

3.1. Αναχώρηση από την Κόρινθο

Στις 26 Μαΐου, μερικά μικρά πλοία, που είχαν διασωθεί την προηγούμενη χρονιά από την πυρκαγιά που κατέστρεψε τον στόλο των Γαλαξιδιωτών, ήρθαν να παραλάβουν τους Φιλέλληνες και το 1^ο Σύνταγμα υπό τη διοίκηση του συνταγματάρχη Ταρέλλα, με προορισμό τη Βοστίτσα (Αίγιο). Τα σκάφη αυτά είχαν καταφύγει σε ερημικά αγκυροβόλια του κόλπου, τη στιγμή που ο οθωμανικός στόλος εισήλθε και πυρπόλησε το Γαλαξίδι. Έτσι, τα στρατεύματα θα απέφευγαν την εξαντλητική τριήμερη πορεία μέσα από άγονη, έρημη χώρα, στερημένη από κάθε πόρο.

Την επομένη, ο Πρόεδρος, οι αξιωματικοί του επιτελείου, ο γενναίος Μάρκος Μπότσαρης με τους Σουλιώτες του, μια ομάδα νησιωτών από τη Ζάκυνθο και την Κεφαλονιά με επικεφαλής τον καπετάνιο Σπύρο Πανά, καθώς και μερικές εκατοντάδες Μοραΐτες, ξεκίνησαν πεζή την πορεία τους. Η ατμόσφαιρα ήταν γεμάτη χαρά και ελπίδα· κανείς δεν αμφέβαλλε πως, μόλις ενωνόμασταν με τις δυνάμεις που μας περίμεναν κάτω από την Πάτρα και στην ηπειρωτική χώρα, όχι μόνο θα απελευθερώναμε το Σούλι, αλλά θα κατακτούσαμε και τις δύο Αλβανίες (Άνω και Κάτω) μέσα σε μία και μόνη εκστρατεία.

3.2. Πορεία κατά μήκος του Κορινθιακού κόλπου

Αναχωρήσαμε αργά και, εκείνη την πρώτη μέρα, προχωρήσαμε ελάχιστα. Αφήσαμε πίσω μας τη μακρόστενη και θλιβερή πεδιάδα της Κορίνθου και σταματήσαμε για τη νύχτα τρεις ώρες πέρα από το Σικυώνα (το σημερινό Βασιλικό), σε έναν τόπο άγονο και βαλτώδη. Από τη στιγμή της αναχώρησής μας μάς συνόδευε καταρρακτώδης βροχή, που δεν σταμάτησε ούτε στιγμή όλη τη νύχτα. Μάταια προέτρεπαν τον Πρόεδρο να προφυλαχθεί σε μια εγκαταλελειμμένη καλύβα που φαινόταν λίγο παραπέρα. Βλέποντας πως ο χώρος δεν επαρκούσε για να στεγάσει και τους αξιωματικούς που τον συνόδευαν, όχι μόνο αρνήθηκε να τη χρησιμοποιήσει, αλλά, από εκείνη τη μέρα έως το τέλος της εκστρατείας, δεν έπαψε να διανυκτερεύει στο ύπαιθρο, δίνοντας σε όλους το

παράδειγμα της στέρησης, όσο κι αν θα μπορούσε περιστασιακά να εξασφαλίσει περισσότερη άνεση.

Η πόλη της Κορίνθου - *De oude stad Korinthe uit Views in the Ottoman Empire, Luigi Mayer, 1803*

Με το πρώτο φως ξεκινήσαμε ξανά το ταξίδι, ακολουθώντας επί ώρες ένα μονοπάτι χαραγμένο ανάμεσα σε απέραντους αμπελώνες που άλλοτε ανήκαν στον πλούσιο μπέη της Κορίνθου. Το μεσημέρι σταματήσαμε για ξεκούραση σε ένα παλιό, μισογκρεμισμένο χάνι, στην είσοδο των βουνών· και από εκεί συνεχίσαμε σε μια ακατοίκητη εξοχή, στρωμένη με ανθισμένες πικροδάφνες που την διέσχιζαν πολλοί χείμαρροι, φουσκωμένοι από τις τελευταίες βροχές.

Λίγα τοπία στην Ελλάδα μπορούν να συγκριθούν, σε ποικιλία και ομορφιά, με αυτά της νότιας ακτής του κόλπου της Ναυπάκτου. Οι σχηματισμοί της οροσειράς που τον περιβάλλει, σε απόσταση δύο ή τριών μιλίων, αλλάζουν αδιάκοπα: άλλοτε εμφανίζονται ως στρογγυλεμένες ράχες στολισμένες με συστάδες δέντρων, άλλοτε ως πλατιές αναβαθμίδες που υψώνονται συμμετρικά από τη βάση ως την κορυφή· αλλού, κάθετες πλαγιές καλύπτονται από δάση, των οποίων τα πλεγμένα κλαδιά, σκεπασμένα με αγράμπελη και άλλα αναρριχώμενα φυτά, σχηματίζουν τεράστιες κουρτίνες πρασίνου, πίσω από τις οποίες ξεπηδούν χιλιάδες καταρράκτες από ασύλληπτο ύψος.

Η βροχή σταματούσε μόνο για λίγο, για να ξαναρχίσει με μεγαλύτερη ένταση. Το βράδυ χρειάστηκε να περάσουμε τον Κράθι, που, φουσκωμένος από τα νερά της

Στυγός και τις βροχές, είχε απλωθεί στην πεδιάδα αφήνοντας πίσω του άμμο και χαλίκια. Αργότερα, μέσα στη βαθιά νύχτα, διαβήκαμε τον Κερυνίτη —επίσης φουσκωμένο— και, στρίβοντας αριστερά, φτάσαμε στη βάση του απότομου, ελικοειδούς μονοπατιού που οδηγεί στη Μονή Αγίας Ειρήνης, χτισμένη σε μια πεζούλα στη μέση της πλαγιάς.

3.3. Στη Μονή Αγίας Ειρήνης

Το μοναστήρι, που υπαγόταν στη σπουδαία μονή του Μεγάλου Σπηλαίου, μας περίμενε. Η βροχή είχε πια σταματήσει· όλοι μπόρεσαν να στεγνώσουν τα ρούχα τους δίπλα σε τεράστιες φωτιές, μπροστά στις οποίες γύριζαν μακριές σούβλες, μήκους είκοσι ποδιών, φορτωμένες με ολόκληρα πρόβατα. Αυτές οι προετοιμασίες, που γέμισαν χαρά τις καρδιές των στρατιωτών, τους έκαναν να ξεχάσουν την ταλαιπωρία της ημέρας· και η εμφάνιση μερικών δεκάδων ασκών από δέρμα κατσίκας, γεμάτων κρασί, τους ξεκούρασε τόσο ώστε οι Σουλιώτες, πιασμένοι χέρι-χέρι, άρχισαν να χορεύουν κυκλικά, υμνώντας την ανδρεία του περίφημου κλέφτη Δίπλα.

Τον Δίπλαν φίλοι έλεγαν και τον παρακαλούσαν
«Σήκου να φύγεις, Δίπλα μου, πάρε τον Κατσαντώνη
Αλή πασάς σας έμαθε, στέλνει τον Μουχουρδάρη
και τα λημέρια φώναξαν, όσον κι αν ημπορούσαν
ο Μουχουρδάρης έρχεται, με τέσσερες χιλιάδες
Φερ' Αρβανίτες του πασά, πολλούς Τσοχαδαραίους
Σ' τα δόντια σέρουν τα σπαθιά, σ' τα χέρια τα τουφέκια
Ο Δίπλας είναι ζωντανός, πόλεμον δεν αφήνει
Έχει λεβέντες διαλεχτούς, όλους Κατσαντωναίους
Τρων την μπαρούτην σαν ψωμί, τα βόλια σαν προσφάγι
Και σφάζουν Τούρκους σαν τραγιά, αγάδες σαν κριάρια....(Από τη Συλλογή Μ.
Fauriel)

Οι μοναχοί, ενθουσιασμένοι που φιλοξενούσαν τον Πρόεδρο της κυβέρνησης, μας περιποιήθηκαν όσο καλύτερα μπορούσαν.

Την επόμενη μέρα, την ώρα που οι πρώτες ακτίνες του ήλιου χρύσιζαν τους βράχους των Δελφών και τη διπλή κορυφή του Παρνασσού, ξεκινήσαμε. Δύο ώρες αργότερα περάσαμε τον Σέλινο κοντά σε μια ερειπωμένη γέφυρα και σύντομα φτάσαμε στη Βοστίτσα (σημερινό Αίγιο), όπου είχαν ήδη καταφτάσει, από την προηγούμενη, τα στρατεύματα που είχαν επιβιβαστεί στις 26, στην Κόρινθο.

3.4. Στη Βοστίτσα

Χτισμένη στη θέση της αρχαίας Αιγείρας, όπου —σύμφωνα με την παράδοση— οι βασιλείς της ενωμένης Ελλάδας ορκίστηκαν την καταστροφή της Τροίας, η Βοστίτσα έμοιαζε, από την αρχή της ιστορίας της, να είναι καταδικασμένη να γίνεται διαδοχικά θύμα φυσικών καταστροφών και ανθρώπινων συγκρούσεων.

Το Αίγιο (Βοστίτσα). Vostizza, formerly Egio/Aegium, 1820 illustration by Simone Pomardi

Από την έναρξη αυτού του πολέμου, οι Τούρκοι την είχαν ήδη κάψει ή λεηλατήσει τρεις φορές. Είχε καταστραφεί από αυτούς και το 1536, ενώ τον περασμένο αιώνα ισοπεδώθηκε από σεισμό συνοδευόμενο από υδροστρόβιλους· το 1770 πυρπολήθηκε από τους Αλβανούς και, στις 23 Αυγούστου 1817, ισοπεδώθηκε εκ νέου από έναν δεύτερο σεισμό, ακόμη πιο φοβερό από τον πρώτο.

“Ο ήλιος μόλις είχε ανατείλει”, γράφει ο Πουκεβίλ, “όταν ελαφριές δονήσεις έκαναν τους κατοίκους να πιστέψουν ότι επρόκειτο για έναν συνηθισμένο σεισμό· όμως σύντομα, ο ορυμαγδός των στοιχείων, η σύγκρουση των αντίθετων ανέμων και ένας τρομερός θόρυβος ανήγγειλαν την έσχατη ώρα τους. Μέσα σε δεκαεπτά λεπτά η πόλη δεν ήταν πια παρά σωρός ερειπίων. Το χαμηλό τμήμα της ακτής και το ακρωτήριο Αλυκή, που κατέρρευσε, καλύφθηκαν από τη θάλασσα, η οποία ξαφνικά έγινε τόσο καυτή ώστε αρκετοί ψαράδες υπέστησαν εγκαύματα.”

Μετά την καταστροφή, η Βοστίτσα δεν παρουσίαζε πια παρά ερείπια. Ο πρόεδρος διέταξε η στρατιά να κατασκηνώσει ανάμεσα στη θάλασσα και τους βράχους που περικλείουν την έκταση όπου άλλοτε βρισκόταν η πόλη. Το αρχηγείο

εγκαταστάθηκε κάτω από τη σκιά του περίφημου τεράστιου πλατάνου —γνωστού από τις περιγραφές όλων των ταξιδιωτών—, πλαισιωμένου από δεκαέξι πηγές. Η πρόθεση του αρχιστράτηγου, παραμένοντας εκεί για είκοσι τέσσερις ώρες, ήταν να επιθεωρήσει τις δυνάμεις που είχαν συγκεντρωθεί και να προχωρήσει, μεταξύ των Φιλελλήνων, σε αντικαταστάσεις που κρίνονταν απαραίτητες λόγω της εκούσιας αποχώρησης τριών ή τεσσάρων ξένων για τους οποίους έχει ήδη γίνει λόγος.

Στις 30 Μαΐου πραγματοποιήθηκε η προγραμματισμένη επιθεώρηση. Τα τακτικά στρατεύματα εκτέλεσαν ασκήσεις υπό τις διαταγές του κόμη Νόρμαν. Η σύνθεση των αξιωματικών του σώματος των Φιλελλήνων, καθώς και του γενικού επιτελείου, οριστικοποιήθηκε και όλοι αναγνωρίστηκαν σύμφωνα με τους ισχύοντες κανονισμούς :

ΓΕΝΙΚΟ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟ

Αρχηγός — Ο στρατηγός κόμης Νόρμαν (από τη Βυρτεμβέργη)

Υπαρχηγός — (Θέση κενή)

Αντισυνταγματάρχης Πυροβολικού — Κάρολος φον Στιτς (από την Έσση)

Αντισυνταγματάρχης — Βουτιέ, υπασπιστής του προέδρου (Γάλλος)

Αντισυνταγματάρχης — Μ. Ραιμπώ, υπασπιστής του προέδρου (Γάλλος)

Επικεφαλής τάγματος — Γκρεγιάρ (Γάλλος)

Λοχαγός — Φελντχάν (Ελβετός)

Λοχαγός — Ρόδιους, υπασπιστής του προέδρου (Έλληνας)

Λοχαγός — Ντανιέλ, υπασπιστής του προέδρου (Γάλλος)

Ανθυπολοχαγός Μηχανικού — Ρενέκε (Πρώσος)

Ανθυπολοχαγός — Ν. (Έλληνας)

ΣΩΜΑ ΤΩΝ ΦΙΛΕΛΛΗΝΩΝ

ΕΠΙΤΕΛΕΙΟ

Ανώτερος Συνταγματάρχης — Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, πρόεδρος της εκτελεστικής εξουσίας

Αντισυνταγματάρχης — (Θέση κενή)

Επικεφαλής τάγματος — Ο στρατηγός Νόρμαν

Επιλοχίας Επιτελείου — Αντισυνταγματάρχης Μ. Ραιμπώ

Σημαιοφόρος — Λοχαγός Μποτ (Βέλγος)

Υπαξιωματικός-Ταμίας — Ανθυπολοχαγός Χάισμανς (Ολλανδός)

Αρχίατρος — Έλστερ (Πρώσος)

ΛΟΧΟΙ

Λοχαγός — Συνταγματάρχης Ντάνια (Γάλλος), προσωρινός διοικητής του σώματος

Ανθυπολοχαγός — Επικεφαλής ίλης Μερζιέφσκι (Πολωνός)

Δεκανέας — Λοχαγός Μινιάκ (Γάλλος)

Λοχαγός — Αντισυνταγματάρχης Σεβαλιέ (Ελβετός)

Ανθυπολοχαγός — Ν.

Ανθυπολοχαγός — Λοχαγός Σάντμαν (από το Αμβούργο)

Αναχωρώντας πολύ αργά στις 31 [Μαΐου], περπατήσαμε μόνο λίγες ώρες και διανυκτερεύσαμε σε μια πεδιάδα πέρα από τον Μεγανίτη —σήμερα Γαϊδουριάρ' ή Γαϊδουριάρη—, ένα μικρό ποτάμι που χωρίζει την επαρχία της Βοστίτσας από εκείνη της Πάτρας. Την 1^η Ιουνίου, ύστερα από επτά λεύγες δύσκολου δρόμου και υπό αφόρητη ζέστη, σταματήσαμε για μία ώρα πριν από τα λεγόμενα “Μικρά Δαρδανέλια”, απέναντι από τη Ναύπακτο, της οποίας διακρίναμε, πέντε περίπου μίλια μακριά στην αντίπερα ακτή, τα τζαμιά και τα σπίτια να υψώνονται αμφιθεατρικά.

3.5. Στο στρατόπεδο της Πάτρας

Ξεκινήσαμε και πάλι, έχοντας ως προπομπό εκατό ανιχνευτές —απαραίτητο μέτρο λόγω της εγγύτητας με το κάστρο του Μοριά. Οι Τούρκοι της φρουράς σύντομα γέμισαν τα τείχη, αλλά, βλέποντάς μας να περνάμε χωρίς εχθρικές κινήσεις, περιορίστηκαν στο να μας ρίξουν λίγα βλήματα, που έπεσαν στο χώμα κάτω από εμάς. Ένα μίλι παρακάτω, εγκαταλείψαμε τον κεντρικό δρόμο προς την Πάτρα και ακολουθήσαμε ένα στενό, δύσβατο μονοπάτι, συχνά διακοπτόμενο από φαρδιούς χειμάρρους ή απότομους βράχους. Ύστερα από δεκαπέντε ώρες κοπιαστικής πορείας, φτάσαμε στο ελληνικό στρατόπεδο.

Την επομένη, με το πρώτο φως, είδαμε οκτώ μπρίκια, με τα πανιά υψωμένα, να μας περιμένουν για να μας μεταφέρουν στο Μεσολόγγι. Ο Κολοκοτρώνης, επικεφαλής στην περιοχή της Πάτρας, ήρθε να αποδώσει τιμές στον πρόεδρο, συνοδευόμενος από όλους τους καπεταναίους του, ανάμεσα στους οποίους ξεχώριζε ο γενναίος Ντε λα Βιλάς. Ο αξιωματικός αυτός δεν είχε —όπως κάποιος άλλος που θα μπορούσα να αναφέρω— τη δυστυχία να έχει για μόνους μάρτυρες των κατορθωμάτων του ανθρώπους που “έχασαν τη μνήμη τους”: σε πολλές περιστάσεις είχε δει Τούρκους να πέφτουν νεκροί από τα χτυπήματά του, αφήνοντας όμως στους φίλους του τη φροντίδα να κάνουν αυτά τα κατορθώματα γνωστά.

PATRAS (ANCIENT PATRÆ) ACHÆIA.

Το Κάστρο της Πάτρας – Patras Achæia engraving by William Miller after H W Williams, published in Select Views In Greece With Classical Illustrations. Williams, Hugh William. London: Longman Rees Orme Brown and Green; and Adam Black, 1829

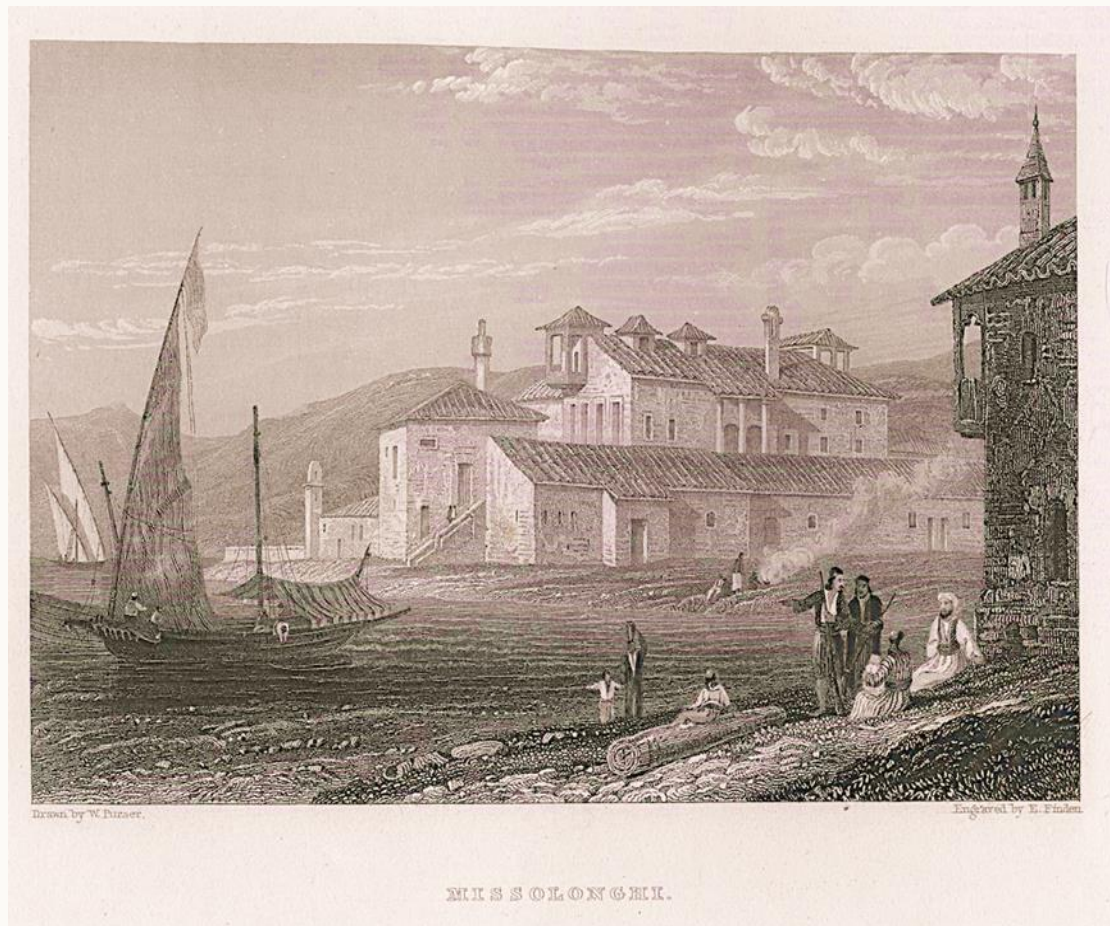
Την προηγούμενη, οι Έλληνες είχαν προειδοποιηθεί για πιθανή έξοδο των πολιορκημένων στο κάστρο της Πάτρας. Ενισχυμένοι από την παρουσία μας, ήταν έτοιμοι να τους υποδεχθούν όπως έπρεπε. Ωστόσο, είτε γιατί οι Τούρκοι έμαθαν για την ενίσχυση των αντιπάλων τους, είτε γιατί ποτέ δεν είχαν σκοπό να επιτεθούν, η παραμονή μας στο στρατόπεδο δεν συνοδεύτηκε από αξιοσημείωτα γεγονότα.

Τα στρατεύματα που πήραμε μαζί μας αριθμούσαν πέντε ή έξι εκατοντάδες Μανιάτες και τριακόσιους άνδρες υπό τις διαταγές του Γιάννη Κολοκοτρώνη, ενός από τους γιους του αρχιστράτηγου, ο οποίος τον έστελνε προφανώς για να μετριάσει τις εντυπώσεις από την επίμονη άρνησή του να μεταβεί ο ίδιος στον προορισμό, όπου τώρα τον αντικαθιστούσε.

Το βράδυ διασχίσαμε την πεδιάδα της Πάτρας και κατασκηνώσαμε στην ακτή, μιάμιση ώρα μακριά από την πόλη, στο ίδιο σημείο όπου, δέκα μήνες νωρίτερα, είχα για πρώτη φορά, μαζί με τον Μαυροκορδάτο, πατήσει το έδαφος του Μοριά.

3.6. Έξοδος από την Πελοπόννησο & άφιξη στο Μεσολόγγι

Στις 2 του μηνός, με το σούρουπο, εκμεταλλευόμενοι την αύρα του κόλπου, ανοίξαμε πανιά και, πριν ακόμη χαράξει, είχαμε αγκυροβολήσει μπροστά στις λιμνοθάλασσες του Μεσολογγίου. Η θαλάσσια πρόσβαση στην πόλη είναι γεμάτη εμπόδια· κι έτσι, παρά τον ζήλο των ναυτών και των κατοίκων που έσπευδαν με τα “μονόξυλά” τους να μας παραλάβουν στο νησάκι Βασιλάδι —όπου μας άφηναν οι βάρκες των πλοίων—, η αποβίβαση διήρκεσε ολόκληρη την ημέρα της 3^{ης} και μέρος της επόμενης νύχτας.

W. Purser, Το Μεσολόγγι στις αρχές του 19ου αιώνα, έγχρωμη λιθογραφία Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων

Δεν είχε περάσει πολύς καιρός από την προηγούμενη αναχώρησή μου από το Μεσολόγγι, που με δυσκολία αναγνώριζα πια την πόλη, της οποίας η όψη με είχε απογοητεύσει τόσο όταν πρωτοπάτησα το πόδι μου στην Ελλάδα. Ο πληθυσμός της είχε αυξηθεί αισθητά· και είτε τα μάτια μου είχαν συνηθίσει στις φτωχικές κατασκευές των Ελλήνων, είτε η διαμονή μου ανάμεσα στα ερείπια της θλιβερής Κορίνθου με είχε κάνει λιγότερο απαιτητικό, όλα γύρω μου έμοιαζαν τώρα διαφορετικά. Η άφιξή μας πλημμύρισε τους κατοίκους με χαρά και ελπίδα. Μάθαμε πως, λίγες ημέρες μετά την άφιξη του χαρεμιού του, ο Χουρσίτ πασάς είχε κινηθεί προς τη Θεσσαλία με μέρος του στρατού του, αφήνοντας στον Ομέρ

Βρυώνη πασά, νέο βεζίρη των Ιωαννίνων, την άμυνα της Ηπείρου και την εντολή να εξοντώσει τους Σουλιώτες.

3.7. Πάραμονή στην πόλη

Πριν συνεχίσει την πορεία του, ο Μαυροκορδάτος θεώρησε αναγκαίο να διασφαλίσει την εσωτερική γαλήνη, αποκαθιστώντας την αρμονία ανάμεσα στους στρατιωτικούς αρχηγούς της περιοχής. Διόρισε επικεφαλής των διαφόρων κλάδων της διοίκησης ικανούς και αφοσιωμένους ανθρώπους, ενώ η τροφοδοσία του στρατού που επρόκειτο να ξεκινήσει για την εκστρατεία, οργανώθηκε με όση πρόνοια ήταν δυνατή σε μια επαρχία χωρίς δημόσιο ταμείο και χωρίς αποθήκες. Η υλοποίηση αυτών των μέτρων, απαραίτητων για την αποτροπή μελλοντικών κινδύνων, απαίτησε περίπου δέκα ημέρες.

Οι Φιλέλληνες αξιοποίησαν αυτό το διάστημα σε συνεχή γυμνάσια· και μέχρι τη στιγμή της καταστροφής τους, ακόμη και στις πιο μακρές πορείες, δεν σταματούσαν ούτε στιγμή αυτές τις χρήσιμες ασκήσεις. Ήταν πιο δύσκολο απ' όσο φαντάζεται κανείς να υποταχθούν όλοι αυτοί οι Φράγκοι —γενικά δύστροποι, με διαφορετικά ήθη, μόρφωση, γλώσσες και οπλισμό— στις κοπιαστικές λεπτομέρειες της υπηρεσίας ενός απλού στρατιώτη, στην αυστηρή πειθαρχία και στα οφέλη μιας ενιαίας εκπαίδευσης.

3.8. Αναχώρηση για την Ήπειρο

Ξεκινήσαμε στις 13 Ιουνίου, ενισχυμένοι από ομάδες Αιτωλών και Ακαρνάνων που είχαν ήδη ενωθεί με τον πρόεδρο στο Μεσολόγγι. Εκείνος είχε στείλει επείγουσες εντολές σε πολλούς καπεταναίους, εγκατεστημένους σε διάφορα σημεία της Δυτικής Ελλάδας, να σπεύσουν να τον συναντήσουν. Ως σημείο συγκέντρωσης είχε οριστεί η κοιλάδα της Λάσπης (σήμερα μικροτοπωνύμιο Λάσπες κοντά στις Φυτείες), ανάμεσα στη λίμνη Οζερός στα νότια και τον Αμβρακικό κόλπο στα βόρεια.

Ύστερα από δύο ώρες πορείας, κινούμενοι παράλληλα με τη βάση του Αράκυνθου, κατασκηνώσαμε στις όχθες του κόλπου του Αιτωλικού, κοντά σε μια πηγή που αναβλύζει ορμητικά από το βουνό. Τη νύχτα κατέφθασε ένας ταχυδρόμος, έχοντας διασχίσει τις εχθρικές γραμμές. Ζητούσε άμεση βοήθεια για λογαριασμό των Σουλιωτών, ανακοινώνοντας πως οι γενναίοι αυτοί πολεμιστές, ολοένα και πιο στενά περικυκλωμένοι στα σπίτια τους, απελπίζονταν αν θα μπορούσαν, εγκαταλελειμμένοι όπως ήταν, να αντέξουν ακόμη απέναντι σε δυνάμεις είκοσι φορές ανώτερες.

Την επόμενη μέρα διαβάστηκε στις συγκεντρωμένες δυνάμεις μια ημερήσια διαταγή, σε διάφορες γλώσσες, ώστε όλοι να κατανοήσουν την ανάγκη να σπεύσουν σε βοήθεια αυτής της πολεμικής φυλής, που τόσο φόβο προκαλούσε στους μουσουλμάνους της Ηπείρου. Τονίστηκαν δε και οι καταστροφικές συνέπειες που θα είχε αναπόφευκτα η εξόντωσή της. Το Σούλι ήταν το μοναδικό οχυρωμένο σημείο της περιοχής που δεν είχε υποταχθεί στους Τούρκους.

Αντίθετα, τα Ιωάννινα, η Άρτα, η Πρέβεζα —που τους εξασφάλιζε την είσοδο στον Αμβρακικό— και ακόμη και η Βόνιτσα, στη νότια πλευρά του κόλπου, βρίσκονταν υπό τουρκική κατοχή. Η τελευταία αυτή θέση, που τους έδινε πάτημα στην Ακαρνανία, ήταν τότε αποκλεισμένη από τους αδελφούς Ίσκου.

3.9. Το πέρασμα του Αχελώου

Το ίδιο βράδυ κατασκηνώσαμε κοντά στο Αγγελόκαστρο. Στις 15 Ιουνίου φτάσαμε, μέσα από βαλτώδη και δασώδη τόπο, στις όχθες του Αχελώου — του ποταμού που χωρίζει την Αιτωλία από την Ακαρνανία. Τον διασχίσαμε στο πέρασμα του Στράτου, και μπροστά μας άνοιξε μια απέραντη πεδιάδα που μας οδήγησε στην κοιλάδα της Λάσπης. Εκεί σταματήσαμε κοντά στη μικρή λίμνη Αμβρακία, κάτω από ευχάριστες σκιές που τις δρόσιζε η πηγή Κούφαρα.

Ο λόγιος συγγραφέας του Ταξιδιού στην Ελλάδα, ο Πουκεβίλ, περιγράφει αυτά τα μέρη ως εξής: “Χιλιάδες άγριες κληματαριές, τυλιγμένες γύρω από τα δέντρα, τα έντυναν με τα κλήματα τους, σχηματίζοντας μεγάλα, σκιερά κιόσκια από φύλλωμα· άλλες, πέφτοντας, έπλεκαν αψίδες, βαθιές στοές, ναούς, κιονοστοιχίες, μακριούς διαδρόμους και μυστηριώδεις προοπτικές. Μυριάδες πουλιά κελαηδούσαν κάτω από αυτές τις σκιές, καταφύγια που σε προστάτευαν τόσο από την κάψα του ήλιου όσο και από τη θανατηφόρα δροσιά της νύχτας...”

3.10. Στάση στην κοιλάδα της Λάσπης — Πόλεμικό συμβούλιο

Κατά τη διάρκεια της νύχτας συγκλήθηκε συνέλευση όλων των Ελλήνων αρχηγών, με σκοπό να συζητηθούν τα καταλληλότερα μέσα για την απελευθέρωση των Σουλιωτών ή, έστω, για την πρόκληση άμεσου αντιπερισπασμού υπέρ τους. Ήταν ένα πρωτόγνωρο θέαμα για τους Φράγκους αυτό το νυχτερινό συμβούλιο, περικυκλωμένο από έναν πυκνό κύκλο ακροατών που στηρίζονταν στα μακριά αλβανικά τουφέκια τους· η περιέργειά τους δεν φαινόταν να ενοχλεί κανέναν.

Στο συμβούλιο συμμετείχαν, πλάι σε ιεράρχες και αρχιμανδρίτες με μακριές λευκές γενειάδες, αρχηγοί διαφόρων ελληνικών φυλών. Από τον νεαρό της Σελλαΐδας, με το τολμηρό βλέμμα, ντυμένο με κάπα από κατσικίσια τρίχα, πιστόλες και διπλή επιχρυσωμένη φυσιγγιοθήκη — οι Έλληνες συνήθιζαν να ξυρίζουν τους κροτάφους και το επάνω μέρος του κεφαλιού τους, κάτι που, σε συνδυασμό με το μικρό κόκκινο φέσι, τους έδινε ένα βλέμμα εντυπωσιακά τολμηρό — έως τον ορεσίβιο της Ελευθερολακωνίας, με το λοξό βλέμμα και το ατημέλητο ντύσιμο, που ακουμπούσε σοβαρά πάνω στη “ξύστρα” του· ένα ξύλινο εργαλείο με μακρύ χερούλι, σκαλισμένο από τη μία πλευρά σε σχήμα διαμαντιού, που Έλληνες και Τούρκοι στρατιώτες κουβαλούσαν στη ζώνη τους για να το τοποθετούν ανάμεσα στην πλάτη και το πουκάμισο, πολεμώντας έτσι τις ψείρες που τους βασάνιζαν.

Όλοι κάθονταν αναπαυμένοι στις φτέρνες, με μια πίπα τριών πήχεων στο στόμα, συζητώντας γύρω από τη φωτιά του πρόχειρου στρατοπέδου τη στρατηγική που θα ακολουθούσαν στις πρώτες επιχειρήσεις της εκστρατείας. Ωστόσο, ήταν

δύσκολο να ληφθεί οριστική απόφαση πριν ενωθούμε ή έρθουμε σε επαφή με τους επαναστάτες της Ηπείρου, που πολεμούσαν απέναντι στους Τούρκους και κρατούσαν, υπό τις διαταγές των καπεταναίων Γώγου Μπακόλα και Βαρνακιώτη, τα χωριά Πέτα και Κομπότι. Τελικά, αποφασίστηκε να καταληφθεί πρώτα το δεύτερο.

Νεαρός αγωνιστής από τη Σελλαΐδα (Σελλάδες Άρτας). Επιζωγραφισμένη λιθογραφία του Louis Dupre από το λεύκωμα "Voyage a Athenes et a Constantinople, ou collection de portraits, des vues et de costumes Grecs et Ottomans, peints sur les lieux d'apres nature", Παρίσι, 1825.

Μέχρι τις 18 του μηνός ο στρατός παρέμενε στη Λάσπη, περιμένοντας τις ενισχύσεις που θα ενώνονταν μαζί μας· όμως στο διάστημα αυτό έφτασε μόνο ένα μικρό τμήμα από τις δυνάμεις στις οποίες είχαμε υπολογίσει. Ξεκινήσαμε εκ νέου την πορεία, αλλά η αποπνικτική ζέστη μάς ανάγκασε να σταματήσουμε στις όχθες του Αμβρακικού κόλπου, ανάμεσα στο

Καραβοσαράι — με τις εγκαταλελειμμένες αποθήκες του — και τα κυκλώπεια τείχη της αρχαίας Όλπης, ή, κατά άλλους, του Άργους-Αμφιλοχικού. Η ατμόσφαιρα ήταν βαριά και αποπνικτική· οι περισσότεροι στρατιώτες ρίχτηκαν στα ήρεμα νερά του κόλπου, για να ξεκουραστούν και να δροσιστούν από την κάψα της μέρας.

Οι δρόμοι που θα ακολουθούσαμε δυσκόλευαν πολύ τη μεταφορά του πυροβολικού· ωστόσο, το βάρος ήταν μικρό, αφού είχαμε μόνο δύο πυροβόλα πεδίου. Ο πρώην ναύαρχος του Αλή πασά, ο Πασσάνο — για τον οποίο έχω μιλήσει στην αρχή αυτών των Απομνημονευμάτων — είχε προσφέρει, μετά τον θάνατο του κυρίου του, τις υπηρεσίες του στους Έλληνες. Βρισκόταν αγκυροβολημένος στο λιμάνι της Όλπης (τη σημερινή Μπούκα Αμφιλοχίας) με δύο μικρά κανονιοφόρα, που αποτελούσαν όλη του τη ναυτική δύναμη. Προσφέρθηκε πρόθυμα να μεταφέρει στην απέναντι όχθη του κόλπου, στην Κόπρενα — το λιμάνι του χωριού Κομπότι — όχι μόνο τα κανόνια μας, αλλά και όσες αποσκευές θα θελήσουμε να του εμπιστευθούμε.

3.11. Είσοδος στην Αγραϊίδα — Λόγος του Πρόεδρου

Αφού φορτώθηκαν όλα μας τα πράγματα, ακολουθήσαμε ένα πετρώδες μονοπάτι στις πλαγιές βουνών σκεπασμένων με αγριελιές, ανάμεσα στις οποίες η κοίτη του κόλπου μοιάζει σαν εγκιβωτισμένη. Από εκεί μπήκαμε στα μονοπάτια που οδηγούν στην Αγραϊίδα, ή τον Βάλτο. Βγαίνοντας από αυτά τα δύσβατα περάσματα, απλωμένη μπροστά μας φάνηκε μια μεγάλη πεδιάδα, σκεπασμένη με πυκνές φτέρες που ξεπερνούσαν το ύψος ενός καβαλάρη. Στρατοπεδεύσαμε, κατά το ηλιοβασίλεμα, στις όχθες ενός ξεροπόταμου, κάτω από τη σκιά τεράστιων πλατάνων.

Ο πρόεδρος σκόπευε να παραμείνουμε εκεί τριάντα έξι ώρες, περιμένοντας την επιστροφή ενός απεσταλμένου που είχε σταλεί στους Έλληνες κατόχους του Κομποτίου. Μια απρόβλεπτη όμως περίπτωση ανέτρεψε τα σχέδιά του και μας ανάγκασε να ξεκινήσουμε την επόμενη κιόλας μέρα.

Ήδη από τη διαμονή μας στην Κόρινθο είχαν αρχίσει να εμφανίζονται προστριβές ανάμεσα στους ξένους διαφόρων εθνικοτήτων που είχαν έρθει στην Ελλάδα. Ωστόσο, χάρη στη συνεχή δραστηριότητα μετά τη συγχώνευσή τους σε ένα ενιαίο σώμα, οι διαφωνίες αυτές είχαν μετατραπεί σε θεμιτό συναγωνισμό και τίποτε δεν προμήνυε την αναζωπύρωσή τους. Κι όμως, οι Γερμανοί Φιλέλληνες, με θόρυβο, απαίτησαν την απομάκρυνση του καπετάνιου Μ..., τον οποίο, όπως έλεγαν, θεώρησαν ότι είχε προσβάλει την τιμή του έθνους τους. Απειλήσαν μάλιστα πως θα διαλύονταν αν δεν ικανοποιούνταν το αίτημά τους. Ο πρόεδρος, που εκτιμούσε ιδιαίτερα την αξία του κατηγορουμένου αξιωματικού — ο οποίος, αν και η κατηγορία ίσως να μην ήταν εντελώς αβάσιμη, υποστηριζόταν θερμά από τους Γάλλους συμπατριώτες του αλλά και από τους Έλληνες — δεν ήθελε να απορρίψει κατηγορηματικά ένα αίτημα που, λόγω της γενικότητάς του, είχε προκαλέσει κάποια εντύπωση. Ταυτόχρονα, δεν ήθελε να στερηθεί για ασήμαντο λόγο, έναν γενναίο στρατιώτη που εκτιμούσε ιδιαίτερος. Με ευφυή χειρισμό, ο Μαυροκορδάτος κατάφερε να συνδυάσει το συμφέρον του στρατού με την αίσθηση δικαιοσύνης. Άκουσε προσεκτικά τα παράπονα, ακόμη και την υποτιθέμενη ανάγκη των διαμαρτυρομένων να αποσυρθούν αν δεν γινόταν δεκτό το αίτημά τους, χωρίς να επηρεαστεί από τις απειλές, ούτε να τους υπενθυμίσει τον όρκο που είχαν δώσει στην Κόρινθο. Στρέφοντας το χέρι προς την Άρτα, είπε απλά: “Κύριοι, εκεί βρίσκεται ο εχθρός· ξεκινούμε αμέσως εναντίον του. Όσοι θέλουν να αποσυρθούν, ας μην πάνε πιο πέρα.” Με το σύνθημα των τυμπανιστών η διαταγή δόθηκε σε όλη τη γραμμή. Πρώτοι επέστρεψαν στις θέσεις τους οι γενναίοι Γερμανοί, και ο στρατός συνέχισε την πορεία του.

3.12. Η διάβαση των στενών του Μακρυνόρους

Βρεθήκαμε και πάλι στις όχθες του κόλπου, μόνο για να τις εγκαταλείψουμε αμέσως και να προχωρήσουμε βαθιά μέσα στα πυκνά δάση και τα δύσβατα περάσματα του Μακρυνόρους, που ορίζει στα ανατολικά και νότια τις πεδιάδες της Αμφιλοχίας. Κανένα τοπίο δεν είναι πιο ποικιλόμορφο, πιο άγριο και πιο

έρημο από εκείνο που ξεδιπλώνεται στην έκπληκτη ματιά του ταξιδιώτη, σε κάθε στροφή του ελικοειδούς μονοπατιού που διασχίζει αυτά τα βουνά.

Από την υψίπεδη αυτή περιοχή η θέα απλώνεται στον Αμβρακικό κόλπο και στις γύρω εκτάσεις· έπειτα, ξαφνικά, χάνεται μέσα σε σκοτεινές κοιλάδες, πλαισιωμένες από πράσινα “τείχη” καλυμμένα στο σύνολό τους με συστάδες από άγριες κουτσουπιές, για να ξαναφτάσει, μέσα από κάποιο άνοιγμα του εδάφους, ως τα μακρινά κύματα της Αδριατικής. Κάτω από αφόρητη ζέστη περάσαμε επτά ώρες διασχίζοντας το Μακρυνόρος και την πεδιάδα που χωρίζει τη βόρεια βάση του από το χωριό Κομπότι. Δεν μπήκαμε στο χωριό, καθώς η νύχτα είχε πέσει και η ώρα ήταν ήδη προχωρημένη.

3.13. Άφιξη στην Ήπειρο — Κατάληψη του Κομποτίου

Με το πρώτο φως της μέρας, οι Φιλέλληνες και το σώμα του Ταρέλλα πήραν θέση σε μια μικρή πεδιάδα που περιβάλλεται από τις ελικοειδείς στροφές ενός μεγάλου ρυακιού, το οποίο κυλά στους πρόποδες των υψωμάτων, όπου βρίσκεται το χωριό. Οι άτακτοι στρατιώτες από την Πελοπόννησο, καθώς και εκείνοι που είχαν ενωθεί με τον Μαυροκορδάτο από την αναχώρησή μας, εγκαταστάθηκαν στο ίδιο το Κομπότι, κοντά στις δυνάμεις του Βαρνακιώτη.

Συνολικά, όλες οι δυνάμεις μας δεν ξεπερνούσαν τους τρεις χιλιάδες άνδρες — πολύ λιγότερους από τους τριπλάσιους που ελπίζαμε να συγκεντρώσουμε. Ήταν άλλη μία απόδειξη της απροθυμίας των Ελλήνων να σχηματίζουν οργανωμένα στρατιωτικά σώματα και της έμφυτης τάσης τους να πολεμούν σε μικρές, απομονωμένες ομάδες, υπό την ηγεσία τοπικών αρχηγών, υπακούοντας κυρίως στην τύχη, στις ανάγκες ή στα καπρίτσια τους. Η δυσκολία συγκέντρωσης δυνάμεων οφειλόταν επίσης στην απίστευτη έλλειψη πρόνοιας που χαρακτήριζε συχνά τις επιχειρήσεις αυτού του πολέμου και που εμπόδιζε τη δημιουργία επαρκών αποθηκών για τη διατροφή, έστω και για περιορισμένο χρόνο, ενός ορισμένου αριθμού στρατιωτών. Έτσι, ακόμη και όταν κατόρθωναν να συγκεντρώσουν πολλές ομάδες, τα μέσα συντήρησης αποδεικνύονταν ανεπαρκή, με αποτέλεσμα να διαλύονται και να φροντίζουν πια μόνες τους για την τροφή τους. Η εξεύρεση τροφής ήταν πάντοτε ευκολότερη όταν ήταν λιγότεροι· όμως αυτό οδηγούσε συχνά στη λεηλασία των κατοίκων της υπαίθρου. Οι αγρότες, λόγω της κακομεταχείρισής τους από τους στρατιώτες, εγκατέλειπαν την καλλιέργεια των χωραφιών τους· και υπήρξαν φορές που τους ακούσαμε να μιλούν ακόμη και με κάποια νοσταλγία για την εποχή της κυριαρχίας των “άπιστων”, δηλαδή των Τούρκων.

4. ΚΕΦΑΛΑΙΟ 27^ο

4.1. Καταγίδα

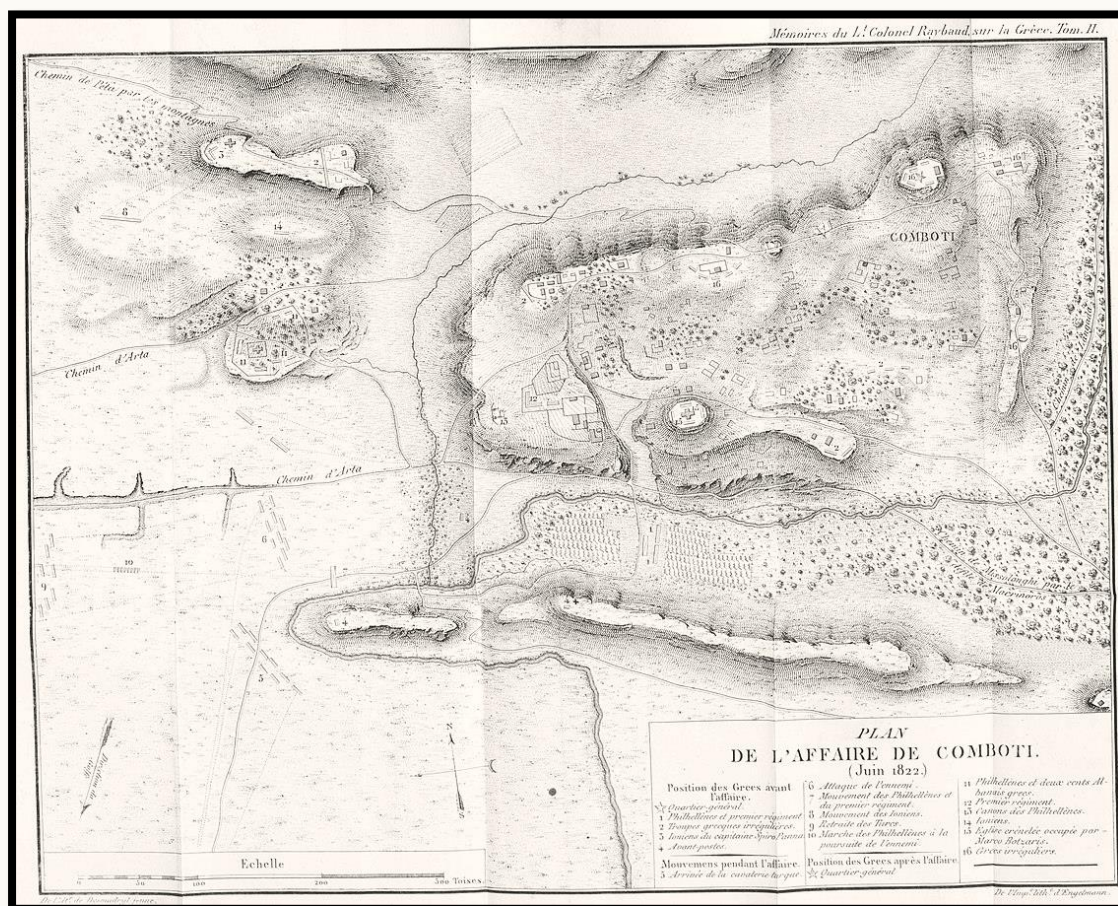
Φτάσαμε σε μια περιοχή που είχε καταστραφεί από τον πόλεμο εδώ και τρία χρόνια. Ιδιαίτερα το Κομπότι, ένα από τα πιο όμορφα χωριά της περιοχής εξαιτίας των νερών του και της καλής του ρυμοτομίας, που το έκαναν πολύτιμο τόπο κατοικίας, ήταν ερημωμένο. Ήταν τσιφλίκι του Μουχτάρ Πασά, πρωτότοκου γιου του Αλή Πασά, και πριν τον πόλεμο είχε πάνω από 200 οικογένειες. Όμως, μετά τη λεηλασία και την πυρπόληση από τα στρατεύματα του Πεχλιβάν Μπαμπά Πασά, οι κάτοικοι είχαν εγκαταλείψει το χωριό και είχαν καταφύγει στο Ξηρόμερο και το Μεσολόγγι. Τα χωράφια είχαν μείνει ακαλλιέργητα και η βλάστηση είχε σκεπάσει τα πάντα. Ο Μαυροκορδάτος εγκατέστησε το στρατηγείο του στο ψηλότερο σημείο, από όπου μπορούσε να ελέγχει όλο το μικρό στρατόπεδο και τα αποσπάσματά του.

Ο Δημήτριος Υψηλάντης στο στρατόπεδό του με γιλέλληνες (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα).

Στις 22 Ιουνίου, την επόμενη μέρα από την άφιξή μας, ο κόμης Νόρμαν, μαζί με τον διοικητή Γκραγιάρ και περίπου είκοσι στρατιώτες, πήγαν για αναγνώριση της περιοχής προς τη θάλασσα. Το μονοπάτι περνούσε από μια κοιλάδα που ξεκινούσε από την Άρτα και κατέληγε στις όχθες του κόλπου. Δεν είχαν φύγει πολύ ώρα, όταν τους είδαμε να επιστρέφουν βιαστικά, φέρνοντας την είδηση ότι πλησίαζε ο εχθρός. Δεν τον περιμέναμε τόσο γρήγορα, και είχαμε μόλις δύο λεπτά να ετοιμαστούμε.

Ο εχθρός, γύρω στους πεντακόσιους με εξακόσιους ιππείς, εμφανίστηκε με φωνές και πυροβολισμούς. Οι Έλληνες έτρεξαν από τα γύρω υψώματα και απάντησαν με ενθουσιασμό. Ο Ταρέλλα κινήθηκε στη βάση των λόφων για να τους κλείσει τον δρόμο προς την Άρτα, ενώ ο συνταγματάρχης Ντάνια, με τους Φιλέλληνες, προσπάθησε να τους κυκλώσει από αριστερά, ώστε να τους στριμώξει κάτω από τα πυρά των ατάκτων.

Σχέδιο της μάχης στο Κομπότι από το βιβλίο του Maxime Raybaud

Η σύγκυση άρχισε να απλώνεται στους Τούρκους, με τραυματισμένα ή αφηνιασμένα άλογα να τρέχουν παντού. Οι Φιλέλληνες έφτασαν κοντά στην αριστερή πτέρυγα του εχθρού και ετοιμάζονταν να την παρακάμψουν, όταν ο Μεχμέτ Πασάς διέταξε υποχώρηση. Ο Ντάνιας, απογοητευμένος που χανόταν η ευκαιρία, διέταξε έφοδο με λόγχες· πριν καν ολοκληρώσει τη διαταγή, οι Φιλέλληνες όρμησαν με ταχύτητα. Οι Τούρκοι, όμως, δεν θέλησαν να πολεμήσουν και υποχώρησαν, αποφεύγοντας τη σύγκρουση με τον Ταρέλλα, ωστόσο δέχτηκαν τα πυρά του. Όλα τα στρατεύματα επέστρεψαν στις θέσεις τους, εκτός από τους Φιλέλληνες, που καταδίωξαν τους Τούρκους για τέσσερα μίλια, σχεδόν ως την Άρτα, προτού σταματήσουν. Οι Τούρκοι, παρότι οι αρχηγοί τους τους πίεζαν και τους χτυπούσαν με σπαθιά, δεν θέλησαν να πολεμήσουν και γύρισαν στο φρούριο, λέγοντας ψευδώς ότι είχαν αντιμετωπίσει δύο χιλιάδες ξένους, με πλήθος

Ελλήνων, και υποχώρησαν λόγω αριθμητικής υπεροχής. Αργότερα, ένα τυχαίο περιστατικό (η εξαφάνιση ενός Φιλέλληνα) τους αποκάλυψε την πραγματική μας δύναμη.

Ο κόμης Νόρμαν - *Normann-Ehrenfels, Carl von, Count*, [Source: Main State Archives Stuttgart]

Η σύγκρουση αυτή θεωρήθηκε καλό σημάδι για τη συνέχεια της εκστρατείας. Δεν γνωρίζαμε ακριβώς τις απώλειες του εχθρού, αφού πολλοί τραυματίες απομακρύνθηκαν πάνω στα άλογά τους. Για μέρες μετά, βρίσκαμε νεκρούς Τούρκους, που είχαν τραυματιστεί και πέσει μέσα σε πυκνούς θάμνους, όπου τελικά πέθαναν.

Οι απώλειες από την ελληνική πλευρά ήταν ελάχιστες· μόνο

μερικοί στρατιώτες του Ταρέλλα σκοτώθηκαν, αλλά ούτε ένας Φιλέλληνας. Οι Σουλιώτες έδειξαν, όπως πάντα, το θάρρος τους· άρπαξαν πολλά πολύτιμα άλογα που είχαν μείνει χωρίς καβαλάρηδες. Ο πρόεδρος εκτέθηκε πολλές φορές σε κίνδυνο, δίνοντας ο ίδιος το παράδειγμα με τη νηφαλιότητα και την ψυχραιμία που τον χαρακτήριζε σε όλες του τις πράξεις.

Η μικρή αυτή σύγκρουση παρουσιάστηκε διαστρεβλωμένη σε εκείνα τα Απομνημονεύματα για τα οποία έχω ήδη επισημάνει κάποια λάθη. Ο συγγραφέας φαίνεται να ξεχνά ότι ο πρόεδρος ηγείτο προσωπικά των Ελλήνων εκεί, και περιγράφει κάποιες γενικές τακτικές οδηγίες που – υποτίθεται – είχε δώσει για να εξασφαλίσει την επιτυχία. Στην αφήγησή του εμφανίζεται ένας ανύπαρκτος Κασίμ-μπέης, που – λέει – ήταν αρχηγός και των δύο αντίπαλων στρατών, από τους οποίους ο ένας, δήθεν παραλυμένος από θαυμασμό, έμενε ακίνητος, ενώ ο άλλος έφευγε καλπάζοντας υπό τις άγριες κραυγές του ίδιου του συγγραφέα.

Επιπλέον, ισχυρίζεται ότι γύρισε πίσω καβάλα στο περήφανο άλογο του νικημένου, το οποίο ανήκε σε κάποιον πασά, ονόματι – κατά την εκτίμησή του – Μπαμπούν (Baboun). Υποθέτουμε, λοιπόν, ότι ο καημένος ο Κασίμ, τόσο άτυχος όσο και ξακουστός για την ανδρεία του, το είχε δανειστεί. “Κατά την επιστροφή

μου”, συνεχίζει, “με υποδέχτηκαν με χαιρετισμούς και επευφημίες που εκτίμησα ιδιαίτερα: ήταν των Φιλελλήνων. Τόσο περισσότερο με συγκίνησαν, επειδή το ίδιο πρωί ο διοικητής τους είχε κρίνει σωστό να αμφισβητήσει μια εντολή μου”.

Αχ, κύριε Υ..., αν θέλετε να μας διασκεδάσετε, διηγηθείτε μας τους πόνους της νεαρής Εμινέ και το θαυματουργό περιστατικό με το σώβρακό της· μιλήστε μας για το τραγούδι του παπά, για τα παχιά σας μουστάκια και τα λοιπά, και τα λοιπά. Εξηγήστε μας πώς, σαν άλλος Απολλώνιος, καταφέρατε να βρίσκεστε ταυτόχρονα στη Μήλο και στην άλωση της Τριπολιτσάς, στον Μαραθώνα και στην Κόρινθο, στην Αθήνα και στο Κομπότι, στη Λαγκάδα και στη δοξασμένη μάχη του Πέτα, στην ένδοξη υπόθεση του Μεσολογγίου και στον Μοριά· και πώς, ενώ αποστασιοποιείστε με δεξιοτεχνία από τον πρίγκιπα Υψηλάντη, του οποίου τότε ήσασταν σύντροφος στο ταξίδι του, μας δείχνετε και τον κλήρο της Βυτίνας να σας υποδέχεται πανηγυρικά μαζί με τους στρατιώτες σας. Αλλά, σας παρακαλώ, αφήστε ήσυχους τους νεκρούς.

Χτίστε τη στρατιωτική σας φήμη εις βάρος του Κασίμ και του Μπαμπούν – είμαι βέβαιος ότι δεν θα διαμαρτυρηθούν. Μην αμαυρώνετε όμως τη φήμη ενός γενναίου που έπεσε στο πεδίο της τιμής. Ο διοικητής των Φιλελλήνων δεν θα μπορούσε να αμφισβητήσει τις διαταγές σας, για τον απλό λόγο ότι δεν του είχατε δώσει καμία. Ίσως να νομίζατε πως οι διαταγές που μεταφέρατε προέρχονταν από εσάς· σε κάθε περίπτωση, επιτρέψτε μου να πιστεύω ότι, αν ο αξιωματικός για τον οποίο μιλάτε ζούσε ακόμη, θα το σκεφτόσασταν δύο φορές πριν γράψετε τέτοιο ψέμα στα “πινακάκια” σας.

Την επόμενη νύχτα εκδηλώθηκε μία από τις σφοδρές καταιγίδες που είναι τόσο συχνές σε αυτές τις περιοχές. Η μέρα είχε υπάρξει αποπνικτικά ζεστή· γύρω στη μία τα ξημερώματα, όλοι τινάχτηκαν από τον ύπνο τους από μια παρατεταμένη λάμψη αστραπής που φώτισε τις πεδιάδες στον μακρινό ορίζοντα, και σχεδόν αμέσως ακούστηκε εκκωφαντική βροντή. Χείμαρροι βροχής άρχισαν να πέφτουν από τον ουρανό· ένας φοβερός άνεμος ανέτρεψε σωρούς όπλων και σκόρπισε, σαν άχυρα, τις πρόχειρες καλύβες από κλαδιά που είχαν φτιάξει οι στρατιώτες με την άφιξή τους. Πολλοί, παρασυρμένοι και τυλιγμένοι στα συντρίμια αυτών των ελαφριών κατασκευών, χρειάστηκαν βοήθεια για να απεγκλωβιστούν.

Μέσα σε μια μόνο στιγμή, τα νερά που κατέβαιναν ορμητικά από τις πλαγιές πλημμύρισαν τον τόπο από κάθε κατεύθυνση. Κιβώτια με πολεμοφόδια παρασύρθηκαν στο ρέμα, ενώ ένας απερίσκεπτος, αφήνοντας να του ξεφύγει η λέξη “Τούρκος”, λίγο έλειψε να προκαλέσει αλληλοσφαγή μέσα στο χάος. Ο ουρανός φλεγόταν· αστραπές σκέπαζαν τον ορίζοντα και ο αέρας έτριζε από την έντασή τους. Τα άλογα, τρομαγμένα, έσπαγαν τους πασσάλους όπου ήταν δεμένα και, τρέχοντας άτακτα, παρέσυραν στο πέρασμά τους όποιον βρισκόταν μπροστά τους.

Δεν ήταν η πρώτη φορά που, σε παρόμοιες περιστάσεις —νυχτερινές πορείες, διανυκτερεύσεις, σύγχυση στους δρόμους— έβλεπα κάποιους φοβισμένους ή

κακόβουλους να ξεστομίζουν εκείνη τη λέξη [Τούρκος], που είχε πια γίνει σινιάλο προαναγγελίας συμφοράς. Σ' έναν πόλεμο γεμάτο αιφνιδιασμούς και ενέδρες, όπου οι στρατιώτες είχαν τη συνήθεια να πυροβολούν αδιάκοπα και στην τύχη, μπορεί κανείς να φανταστεί τι πανικό μπορούσε να σπείρει μια τέτοια κραυγή.....

Το Κομπότι το 1938, σε φωτογραφία του Σ. Μελετιζή, (Από προσωπική συλλογή Α. Κερρά)

Η σκηνή που εκτυλισσόταν μπροστά μας ήταν ταυτόχρονα τρομακτική και μεγαλοπρεπής. Ο άνεμος βρυχιόταν μέσα στα απέραντα δάση του Μακρυνόρους, θυμίζοντας το μουγκρητό μιας μανιασμένης θάλασσας. Οι διαδοχικοί βροντεροί κρότοι της καταιγίδας, που αντηχούσαν στις ηχώ των Ακροκεραυνίων και των βουνών της Χιμάρας, γέμιζαν την ψυχή με έναν παράξενο, σχεδόν ιερό τρόπο. Τελικά, με το πρώτο φως της αυγής, η καταιγίδα κόπασε και μπορέσαμε να μετρήσουμε τις ζημιές και να αρχίσουμε τις επισκευές μετά από εκείνη τη δύσκολη νύχτα.

Όσο σημαντική κι αν ήταν η διατήρηση του Κομποτίου, η απόστασή μας από τον εχθρό ήταν υπερβολικά μεγάλη για να του προκαλέσουμε σοβαρή ανησυχία. Ωστόσο, η παρουσία μας θα τον υποχρέωνε να αποσύρει τμήμα των δυνάμεών του πίσω προς την Άρτα, ώστε να αποτρέψει τους κινδύνους μιας τόσο κοντινής απειλής. Και, αν ακόμη δεν μπορούσαμε να πορευτούμε προς βοήθεια των Σουλιωτών, αυτή η επίδειξη δύναμης θα τους έδινε τουλάχιστον μια ανάσα. Πολλοί καπεταναίοι επέμεναν ότι τα υψώματα του Πέτα, που δεσπόζουν στην πεδιάδα της Άρτας, έπρεπε να καταληφθούν κατά προτεραιότητα. Θύμιζαν μάλιστα ότι κάποτε ογδόντα Έλληνες είχαν αμυνθεί εκεί με επιτυχία απέναντι σε δύο χιλιάδες Τούρκους· και αναρωτιόνταν, με εμφανή πεποίθηση, τι θα μπορούσε άραγε να πετύχει η δύναμη των εξακοσίων στρατιωτών του Ταρέλλα —ιδίως των Φιλελλήνων— σε μια τόσο ισχυρή θέση.

Η αλήθεια είναι πως οι εχθρικές προφυλακές βρίσκονταν μόλις μία μέρα μακριά από τη θέση για την οποία μόλις μίλησα. Όμως, ούτε η δύναμή μας ήταν αρκετή, ούτε η οργάνωσή μας επαρκής, ώστε να τους προσφέρουμε άμεση και ουσιαστική υποστήριξη. Κι ακόμη κι αν αφήναμε στην άκρη την αμφίβολη ιστορία της ηρωικής άμυνας των ογδόντα Ελλήνων ενάντια σε δύο χιλιάδες Τούρκους —μια αφήγηση που η απλή επιτόπια επιθεώρηση αρκεί για να φανεί το παράλογό της—, η ιδέα να κινηθεί ένα μέρος των δυνάμεών μας προς το Πέτα, εξασφαλίζοντας πρώτα τα περάσματα του Μακρυνόρους, ήταν πράγματι εύστοχη και λογική.

*Τάλλος αξιωματικός περιόδου
1809 - 1812*

Ο πρόεδρος το αντιλήφθηκε αμέσως. Έστειλε λοιπόν τον αντισυνταγματάρχη Σαρλ ντε Στίλτς, για να χαρτογραφήσει την περιοχή και να εκτιμήσει πόσοι άνδρες θα χρειάζονταν για να την καταλάβουν με ασφάλεια. Εν αναμονή της απόφασής του, εγκαταλείψαμε τα πλημμυρισμένα μας

καταλύματα και μετακινηθήκαμε, μαζί με τα δύο μας κανόνια, σε μια θέση πιο μπροστά από το Κομπότι, η οποία κυριαρχούσε στον δρόμο προς την Άρτα. Μάλιστα, μια πληροφορία που μας ήρθε από την πόλη αυτή ενίσχυσε την πεποίθησή μας πως επίκειται επίθεση σοβαρότερη από την προηγούμενη. Και αφού ήμασταν ήδη λίγοι, η ανάγκη να συγκεντρωθούμε έγινε επιτακτική.

Ωστόσο, οι δυνάμεις μας ήταν σχεδόν γελοίες σε σχέση με τον στόχο της εκστρατείας. Και, αντί να ενισχύονται, τις βλέπαμε να μειώνονται καθημερινά, εξαιτίας της λιποταξίας στρατιωτών από τη δυτική Ελλάδα. Οι άνδρες αυτοί, υποσιτισμένοι, εγκατέλειπαν τη θέση τους για να επιστρέψουν στα σπίτια τους. Παρά τις προφυλάξεις που είχαν ληφθεί στο Μεσολόγγι, η μέριμνα για την τροφοδοσία ήταν θλιβερά ελλιπής. Τις περισσότερες μέρες μοιραζόταν μια μικρή ποσότητα κρέατος χωρίς ψωμί· και επί μία ολόκληρη εβδομάδα, το συσσίτιο

περιοριζόταν σε τρεις ή τέσσερις χούφτες χοντροαλεσμένο καλαμποκάλευρο. Οι ξένοι, αν και δεν ήταν συνηθισμένοι στην ακραία λιτότητα των Ελλήνων, υπέμειναν με αξιοθαύμαστη καρτερία τόσο την κακή ποιότητα όσο και την ανεπαρκή ποσότητα της τροφής.

Ταλλικό πυροβολικό φρουράς - French Guard Foot artillery. A heavy 12-pounder cannon with two servants. unknown, Vinkhuijzen, Hendrik Jacobus -- Collector Guard Foot Artillery 1808

Αρκετοί όμως αρρώστησαν, και μερικοί πέθαναν κατά τη σύντομη διαμονή μας στο Κομπότι. Παρά ταύτα, η επίθεση των Τούρκων, που στην αρχή φοβηθήκαμε, δεν πραγματοποιήθηκε· και παρ' όλο που κάθε μέρα στέλναμε εκτεταμένες αναγνωρίσεις, δεν συναντήσαμε πουθενά τον εχθρό.

4.2. Εξαφάνιση ενός Φιλέλληνα

Μέσα στη μονοτονία της αναγκαστικής μας αδράνειας, ένα γεγονός ήρθε ξαφνικά να ταράξει την ηρεμία μας: η μυστηριώδης εξαφάνιση ενός Ιταλού Φιλέλληνα. Η είδηση προκάλεσε αναστάτωση και γέννησε αμέτρητες εικασίες. Ο Μονάλντι — πρώην αξιωματικός ιππικού, άνθρωπος μελαγχολικός και εσωστρεφής— συνήθιζε να αναζητά τα πιο απόμερα σημεία, αποφεύγοντας την πολύωρη συντροφιά των συναδέλφων του.

Σύμφωνα με τη συνήθη πρακτική της εκστρατείας, για να αποφευχθούν αιφνιδιασμοί, μια ώρα πριν την αυγή ακουγόταν χαμηλό κάλεσμα, και η δύναμη παρέμενε υπό τα όπλα ώσπου να φέξει. Εκείνο το πρωινό, ο Μονάλντι δεν απάντησε στο κάλεσμα. Τα πράγματά του, που βρέθηκαν στη θέση του, μας έκαναν αρχικά να πιστέψουμε πως είχε απομακρυνθεί για να απομονωθεί και να ονειροπολήσει, όπως συνήθιζε. Όμως η μέρα κύλησε χωρίς να φανεί.

Όταν το περιστατικό αναφέρθηκε στον πρόεδρο, εκείνος σκέφτηκε πως ίσως, κουρασμένος από τις δυσκολίες της αποστολής, να είχε επιστρέψει στο Μεσολόγγι αναζητώντας τρόπο να φύγει για την πατρίδα του. Ωστόσο, η παρουσία του εξοπλισμού του διέψευδε αυτή την υπόθεση. Σύντομα, η προσοχή μας

απορροφήθηκε από νέες ειδήσεις και στρατιωτικές κινήσεις, και ο Μονάλντι ξεχάστηκε. Η μοίρα του μας έγινε γνωστή πολύ αργότερα — και μάλιστα εντελώς τυχαία....

4.3. Πύρκαγια στην τουρκική ναυαρχίδα – Θάνατος του Μπαλέστ

Καθώς παραμένναμε στην απόλυτη αδράνεια, πάντα με την ελπίδα να περάσουμε στην επίθεση μόλις καταφθάσουν οι ενισχύσεις από τον Μοριά, μια αναφορά της κεντρικής κυβέρνησης προς τον πρόεδρο και μια ημερήσια διαταγή που εκδόθηκε γι' αυτόν τον σκοπό, μας έφεραν μια συγκλονιστική είδηση. Τα πλοία των Ψαριανών είχαν αναλάβει να εκδικηθούν, πάνω στα “θηρία της Χίου”, την ύβρη κατά της ανθρωπότητας και το πένθος της Ελλάδας. Ο ατρόμητος Κανάρης είχε μόλις στεφθεί με το πρώτο του δάφνινο στεφάνι: στις 18 Ιουνίου προσέφερε ως ολοκαύτωμα στα θύματα της μουσουλμανικής αγριότητας ένα πολεμικό πλοίο ογδόντα κανονιών και τον ίδιο τον ναύαρχο του εχθρικού στόλου.

Όμως, την ίδια ημέρα, μας έφτασε και η είδηση μιας συμφοράς που σκίασε τη χαρά μας: ο Μπαλέστ —ο σεμνός, ο γενναίος Μπαλέστ— είχε σκοτωθεί στα πεδία της Κρήτης. Το γεγονός είναι από τα πλέον γνωστά στην ιστορία αυτού του πολέμου, κι έτσι δεν χρειάζεται να επαναλάβω λεπτομέρειες που είναι ήδη ευρέως γνωστές.

Όταν αποβιβάστηκε στο νησί, ο Μπαλέστ βρήκε επικεφαλής των υποθέσεων έναν άνδρα που, αν και μισητός από τους Κρητικούς, ήξερε πώς να επιβάλλεται και δεν έδειχνε καμία διάθεση να παραιτηθεί από την αυταρχική εξουσία που είχε οικοδομήσει για τον εαυτό του. Ο Αφεντούλιεφ Κομνηνός —έτσι λεγόταν ο διοικητής— ήταν δεινός στο να μαστιγώνει ή να κρεμάει φτωχούς αγρότες, αλλά όχι στο να πολεμά τον εχθρό. Η άφιξη του Μπαλέστ τον γέμισε δυσφορία, κι η πρώτη του σκέψη ήταν πώς να τον εξοντώσει. Η δημοτικότητα του Μπαλέστ σε όλη την Ελλάδα, και ιδίως στην Κρήτη όπου είχε ζήσει αρκετά χρόνια πριν τον πόλεμο, ήταν γι' αυτόν τον Μοσχοβίτη προμήνυμα του τέλους της εξουσίας του. Ο Μπαλέστ, έχοντας ειδοποιηθεί από τον καπετάνιο Γ... για τις εχθρικές του διαθέσεις, και καθοδηγούμενος από μια αξιέπαινη επιθυμία να διατηρήσει την ομόνοια, παρέβλεψε το γεγονός ότι μπορούσε εύκολα να τον αντικαταστήσει.

Ο Αφεντούλιεφ Κομνηνός είχε γεννηθεί Έλληνας, αλλά, αφού πέρασε ολόκληρη τη ζωή του στη Ρωσία, είχε υιοθετήσει από την υπηρεσία του σε εκείνη τη δύναμη ορισμένες αυστηρές πειθαρχικές συνήθειες, που του απέφεραν το μίσος των Κρητικών. Η απέχθειά τους έφτασε σε τέτοιο σημείο, ώστε στο τέλος αναγκάστηκε να εγκαταλείψει το νησί. Ο Μπαλέστ, αφήνοντας κατά μέρος κάθε προσωπική φιλοδοξία, τον διαβεβαίωσε πως όχι μόνο δεν επιδίωκε να τον απομακρύνει από τη διοίκηση, αλλά επιθυμούσε απλώς να διευθύνει τις στρατιωτικές επιχειρήσεις υπό τις διαταγές του.

Η προσέγγιση αυτή κολάκευσε ιδιαίτερα τον Αφεντούλιεφ και τον καθησύχασε· άλλωστε, τον είχε γνωρίσει ήδη από τότε που είχε φτάσει στο Μοριά μαζί με τον Καντακουζηνό και τον Δημήτριο Υψηλάντη, και ήξερε την ακεραιότητα και την

καλή του πίστη. Δεν μπορούσε να τον φανταστεί ικανό για την παραμικρή υστεροβουλία.

Joseph Baleste, επιζωγραφισμένη λιθογραφία, έργο του Adam Friedel, 1829. Ιωσήφ Βαλέστ ή Βαλέστρας ή Μπαλέστρας (Joseph Balestra, 1790-1822), Τάλλος γριέλληνας αξιωματικός, κοροσικανικής καταγωγής, που γεννήθηκε στην Κρήτη. Κατέχει εξέχουσα θέση στην Ελληνική Επανάσταση, καθώς θεωρείται ο πρώτος εκπαιδευτής και διοικητής των Ελλήνων στρατιωτικών. Γεννήθηκε το 1790 στα Χανιά της Κρήτης, αλλά πολιτογραφήθηκε Τάλλος και πέθανε το 1822, μαχόμενος ηρωικά για την απελευθέρωση της Ελλάδος.

Με αξιοσημείωτες διοικητικές ικανότητες, αλλά χωρίς ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την εγγύτητα των Τούρκων, ο Αφεντούλιεφ απέφευγε συστηματικά κάθε επαφή μαζί τους, αφήνοντας την άμυνά τους στους καπετάνιους του νησιού· άνδρες γενναίους και υπάκουους, μα όχι και ιδιαίτερα διορατικούς. Έτσι, θεώρησε εαυτόν τυχερό που είχε για την καθοδήγηση των στρατευμάτων του έναν αξιωματικό με αναγνωρισμένο στρατιωτικό ήθος, ικανό να αντιπαραθέσει στον εχθρό την εμπειρία που είχε αποκομίσει στη σπουδαιότερη των σχολών, ενώ εκείνος θα περιόδευε στα μέρη της διοίκησής του, επιδεικνύοντας την υπερηφάνεια του αξιώματός του και την ασημαντότητα της προσωπικότητάς του, πλασιωμένος από τη φοβερή φρουρά που φρόντιζε για τις *“πολύτιμες ημέρες της Εξοχότητάς του”*. Ο Μπαλέστ σημείωσε πολλές επιτυχίες ήδη από τις πρώτες ημέρες, και όλα προμήνυαν πως η μακρά στασιμότητα των υποθέσεων στην Κρήτη θα έφτανε στο τέλος της. Μα τότε, ένας σκληρός θάνατος χτύπησε τον άνθρωπο από τον οποίο αναμενόταν αυτή η ευοίωνη αλλαγή.

Σε μια σημαντική επιχείρηση, που χάρη στη σοφία των διατάξεων του Μπαλέστ αναμενόταν να αποφέρει αποφασιστικά αποτελέσματα, είχε την πικρία να δει τους Έλληνες να υποχωρούν την κρίσιμη στιγμή, όταν λίγη επιμονή ακόμη θα τους εξασφάλιζε τη νίκη. Παρά τις μάταιες προσπάθειές του να τους συγκρατήσει, καταρρακωμένος από τον πόνο και την εξάντληση —καθώς ήταν άρρωστος εκείνες τις ημέρες—, έπεσε καταγής, σαν σε έκρηξη μιας φρενήρους λύσσας, αρνούμενος να κάνει ούτε ένα βήμα προς τα πίσω. Μάταια οι στρατιώτες του προσπαθούσαν να τον απομακρύνουν· τους απωθούσε με αποφασιστικότητα. Έτσι, όταν οι Τούρκοι έφτασαν, τον αποκεφάλισαν και του έκοψαν τα χέρια, όπως έκαναν και σ’ έναν νεαρό Ιταλό αξιωματικό, τον Κοκίνο, ο οποίος, αφού τον είχε ακολουθήσει από τον Μοριά, αρνήθηκε να τον εγκαταλείψει.

Στις ίδιες αυτές ακτές, όπου κάποτε ένας βασιλιάς της Γαλλίας είχε στείλει την ελίτ της ευγενείας του να θερίσει δάφνες που τότε δεν θεωρούνταν ανάξιες μιας ένδοξης φιλοδοξίας, έπεσε και ο γενναίος Μπαλέστ —έναν άνδρα στον οποίο η ιστορία οφείλει να κρατήσει θέση δίπλα στον δούκα του Μπωφόρ και σε άλλους ένδοξους ιππότες που χάθηκαν, όπως κι εκείνος, από τα χτυπήματα των απίστων.

Ήταν ο πρώτος —ή, καλύτερα, ο μοναδικός— ξένος που κατάφερε να υποτάξει τους Έλληνες στους κανόνες της ευρωπαϊκής πειθαρχίας και τακτικής. Για καιρό δίσταζε να ανταποκριθεί στις εκκλήσεις των Κρητών: μπορούσε, άραγε, να βρει κοντά τους μεγαλύτερη εκτίμηση και αναγνώριση απ’ όση απολάμβανε στον Πελοπόννησο; Και οι υπηρεσίες που θα τους προσέφερε θα ήταν άραγε σημαντικότερες από εκείνες που ακόμη ανέμενε η ηπειρωτική Ελλάδα από τα ταλέντα και το θάρρος του;

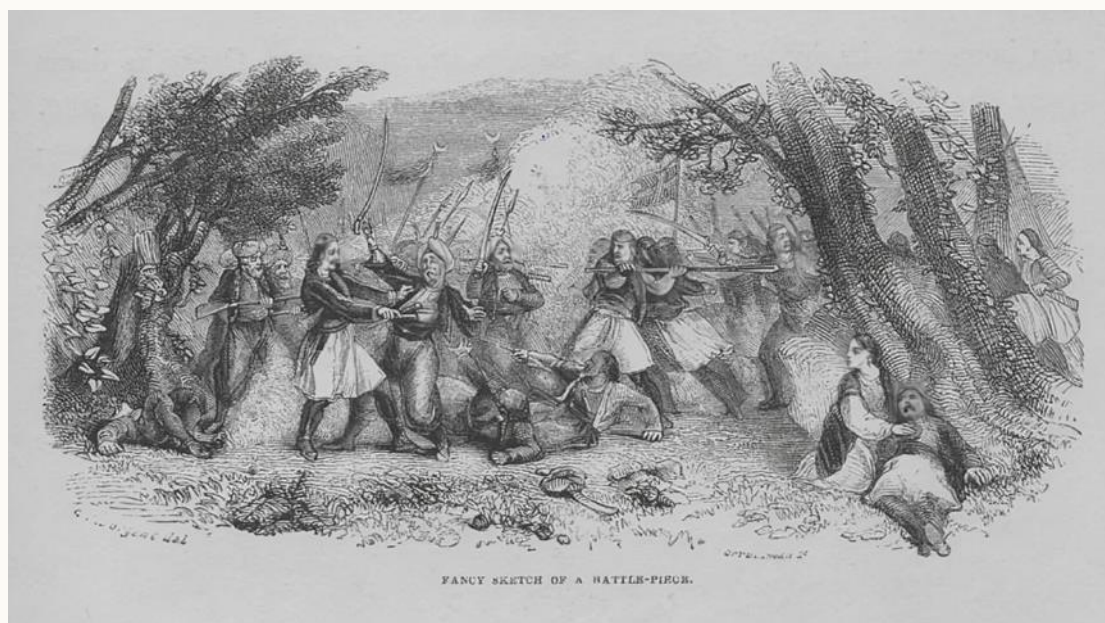
Η απώλειά του υπήρξε αποτέλεσμα δόλιων και ιδιοτελών συμβουλών· η παρουσία του ενοχλούσε μια μικρή, γελοία φιλοδοξία, η οποία για να αναδειχθεί, θεώρησε απαραίτητη την απομάκρυνσή του. Αν είχε παραμείνει στην Πελοπόννησο, το σώμα που με κόπο είχε αρχίσει να σχηματίζει —και που σήμερα δεν απομένει κανένα ίχνος— ίσως να είχε ολοκληρωθεί· και ποιος ξέρει πού θα μπορούσε να

είχε φτάσει εκείνη η στρατιωτική οργάνωση, που τόσο καιρό αναβαλλόταν; Ο πρίγκιπας Υψηλάντης μπορεί δικαίως να αντιπαραθέσει το όνομα του Μπαλέστ σε όσους του προσάπτουν λανθασμένες επιλογές· γιατί διέκρινε την αξία του από την πρώτη ημέρα της άφιξής του στην Ελλάδα και του εμπιστεύτηκε θέση απ' όπου μπόρεσε να προσφέρει όσα και προσέφερε.

4.4. Άνσχερής κατάσταση των Σουλιωτών - Πορεία του Μάρκου Μπότσαρη για τη διάσωσή τους

Όμως, ας επιστρέψουμε στην Ήπειρο, όπου, πέρα από την είδηση του θανάτου του Μπαλέστ, άλλες, εξίσου θλιβερές πληροφορίες σκόρπιζαν την απογοήτευση στους Έλληνες. Οι Σουλιώτες βρίσκονταν σε απόγνωση· οι επικοινωνίες τους με τη θάλασσα είχαν κοπεί εδώ και καιρό, και δεν μπορούσαν πια να ανανεώσουν τα εφόδιά τους. Λιγοστοί σε αριθμό και εξαντλημένοι από τις συνεχείς αγρυπνίες, έβλεπαν να πλησιάζει αδυσώπητα η μέρα όπου, παρά το θάρρος τους, η τύχη θα τους πρόδιδε και θα τους παρέδιδε σ' έναν εχθρό αποφασισμένο να τους αφανίσει.

Η είδηση αυτή πλήγωσε βαθιά την καρδιά του Μάρκου Μπότσαρη. Χωρίς να διστάσει, αποφάσισε να επιχειρήσει το ακατόρθωτο: με μια μικρή ομάδα γενναίων να διεισδύσει ως τους αποκλεισμένους αδελφούς του, διασχίζοντας μια περιοχή γεμάτη εχθρούς, την οποία φρουρούσαν τέσσερις χιλιάδες στρατιώτες.

Μάχη Σουλιωτών με Τούρκους - Battle scene, engraving from Greece, Pictorial, Descriptive, and Historical, 1841, by Christopher Wordsworth

Έτσι, το βράδυ της 3^{ης} Ιουλίου, ξεκίνησε επικεφαλής τριακοσίων Σουλιωτών, οι περισσότεροι εκ των οποίων είχαν ενωθεί μαζί του μετά την έξοδό μας από τον Πελοπόννησο, και πήρε τον δρόμο για τα ψηλώματα της Κιάφας. Η αποστολή απαιτούσε μια μεγάλη παράκαμψη: έπρεπε να περάσουν τον ποταμό της Άρτας, δέκα μίλια ανάντη της ομώνυμης πόλης, να παραμείνουν όλη τη μέρα κρυμμένοι

στα δάση που σκεπάζουν τα απρόσιτα βουνά της περιοχής και, τη νύχτα, με ένα από εκείνα τα αιφνιδιαστικά χτυπήματα που είχαν κάνει το όνομα του Μπότσαρη φόβητρο για τους Τούρκους της Ηπείρου, να σπείρουν τον τρόμο και τον θάνατο στο στρατόπεδο των απίστων.

4.5. Κατάληψη του Πέτα από τους Φιλέλληνες και το σύνταγμα του Ταρέλλα.

Η αναχώρηση του Μπότσαρη, σε συνδυασμό με τις ολοένα αυξανόμενες λιποταξίες, είχε αποδυναμώσει τις δυνάμεις μας σε τέτοιο βαθμό, ώστε η διατήρηση της θέσης στο Κομπότι, σε περίπτωση σοβαρής επίθεσης, φαινόταν πλέον επισφαλής. Εξάλλου, η στρατηγική σημασία του σημείου δεν ήταν τόσο μεγάλη ώστε να αξίζει η υπεράσπισή του με κάθε θυσία. Πιο επιτακτικό ήταν να παραπλανήσουμε τον εχθρό, δείχνοντας μια επίφαση ισχύος, ώστε να μη συνειδητοποιήσει την πραγματική μας αδυναμία.

Ο πρόεδρος αποφάσισε λοιπόν να καταλάβει το Πέτα με το πρώτο σύνταγμα και τη “Ιονική Εταιρεία” του λοχαγού Σπύρου. Ο ίδιος, περιμένοντας πάντα τα στρατεύματα από την Πελοπόννησο —ελπίδα στην οποία εξακολουθούσε να προσκολλάται—, επέλεξε να αποσυρθεί με τους Φιλέλληνες και τους Μωραΐτες του Γιαννούλη Κολοκοτρώνη στα δάση της Λαγκάδας, απ’ όπου θα μπορούσαν να επιτηρούν τα στενά του Μακρυνόρους.

Το Πέτα, απέχοντας μόλις δύο χιλιάδες τοάζ —περίπου τέσσερα χιλιόμετρα— από την Άρτα, στις παρυφές των βουνών που υψώνονται ανατολικά της πόλης, αποτελούσε ιδανικό μέσο για να αποσπαστεί η προσοχή των Τούρκων από την αποστολή του Μπότσαρη. Παράλληλα, προσέφερε ένα σημείο υποχώρησης, σε περίπτωση αποτυχίας, πιο κοντινό και ευνοϊκό από το Κομπότι. Η επιλογή ήταν καιρός να γίνει, καθώς η συμπεριφορά του λοχαγού Γώγου, ο οποίος βρισκόταν ήδη στο Πέτα, προκαλούσε όλο και μεγαλύτερη ανησυχία.

Όλοι οι στρατιώτες του, πρώην αρματολοί, τον ακολουθούσαν πιστά πολύ πριν από την Επανάσταση. Μπορούσε να βασίζεται στην τυφλή υπακοή τους και στην απόλυτη αφοσίωσή τους στο πρόσωπό του. Η παρουσία, όμως, δίπλα τους, ενός αξιόπιστου και πειθαρχημένου στρατεύματος, ικανού να επιβληθεί τόσο με την οργάνωση όσο και με τον αριθμό του, θεωρήθηκε το καλύτερο μέσο για να κρατηθούν στον δρόμο του καθήκοντος και να εξουδετερωθεί η επιρροή ενός αρχηγού που, παρά τις υποψίες, έπρεπε ακόμη να αντιμετωπίζεται με προσοχή.

Ο αντισυνταγματάρχης Στίετς, που είχε σταλεί να επιθεωρήσει το Πέτα, εξεπλάγη από τις συχνές επαφές του Γώγου με τους Τούρκους της φρουράς της Άρτας. Σ’ αυτή την αδιάκοπη ανταλλαγή επισκέψεων, ο Γώγος φρόντιζε να αποκρύπτει από τους απεσταλμένους του εχθρού την παρουσία του Στίετς, για να μη δημιουργηθούν υποψίες. Ζώα φορτωμένα με κάθε λογής προμήθειες έφταναν καθημερινά από την πόλη, κι ενώ εμείς στο Κομπότι παλεύαμε με στερήσεις και πείνα, εκείνος και οι άνδρες του ζούσαν μέσα σε αφθονία και πολυτέλεια.

Το Πέτα το 1938, σε φωτογραφία του Σ. Μελετζή (Από προσωπική συλλογή Α. Καρρά)

Ο κύριος ντε Στίετς ενημέρωσε γραπτώς τον πρόεδρο για την παράξενη συμπεριφορά του Γώγου —μια συμπεριφορά που και ο ίδιος αυτός ο αρχηγός δεν φρόντιζε καν να καλύψει, ακόμη και κατά τις συχνές του επισκέψεις στο Κομπότι. Δεν δίσταζε να καυχηθεί δημόσια πως, παρέχοντας στους Τούρκους διαβεβαιώσεις για την αφοσίωσή του, εξασφάλιζε από αυτούς ό,τι χρειαζόταν για τη συντήρηση του στρατού του. Ωστόσο, ισχυριζόταν ότι ο πραγματικός του σκοπός ήταν να τους παρασύρει, αργά ή γρήγορα, σε παγίδα. Έτσι, στους Έλληνες έλεγε πως ξεγελούσε τους Τούρκους· στους Τούρκους, ότι εξαπατούσε τους Έλληνες.

Μα ποιον υπηρετούσε στην πραγματικότητα; Οι γνώμες δίσταντο, κι εμείς βρισκόμασταν στη δυσάρεστη ανάγκη να δείχνουμε πως πιστεύουμε τις διαβεβαιώσεις του, από φόβο μήπως μια υπερβολικά φανερή δυσπιστία τον ωθήσει να ρίξει το προσωπίο και να επισπεύσει την ώρα της προδοσίας. Είναι μάλιστα πιθανό ότι, όταν μπήκαμε στην Ήπειρο, ο ίδιος δεν είχε ακόμη αποφασίσει σε ποιο στρατόπεδο θα ταχθεί οριστικά· προφανώς σκόπευε να επιλέξει ανάλογα με την έκβαση των πραγμάτων. Αν είχαμε εμφανιστεί με δέκα χιλιάδες άνδρες, πιστεύω ότι θα είχε στραφεί χωρίς δισταγμό προς όφελος του έθνους του.

Η φήμη περί επικείμενης άφιξης ενισχύσεων από την Πελοπόννησο φαίνεται πως ανέβαλε την απόφασή του. Αυτό φαίνεται κι από το ότι, από τη στιγμή που στρατοπεδεύσαμε στο Κομπότι, οι Τούρκοι —υποψιασμένοι για την ειλικρίνειά του— του έγραψαν πως ήρθε η ώρα να τους δώσει αποδείξεις και τον προέτρεψαν να κατέβει στην πεδιάδα, να ενωθεί μαζί τους και να μας επιτεθεί. Ο Γώγος,

ακολουθώντας πιστά το σύστημα των υπεκφυγών του, απάντησε ότι η στιγμή δεν του φαινόταν ακόμη κατάλληλη.

Επέμειναν τότε, ζητώντας του να έρθει έστω τη νύχτα, για να συμφωνήσουν στα μέτρα που θα λάμβαναν εναντίον μας. Ο πονηρός γέροντας φρόντισε να μη δεχτεί μια πρόσκληση που δεν μπορούσε να εκπληρώσει χωρίς να κινδυνεύσει: μόνος του θα έχανε τη ζωή του, ενώ συνοδευόμενος από τους άνδρες του θα προδιδόταν αμέσως στα μάτια των Ελλήνων. Όταν οι Τούρκοι εξέφρασαν την επιθυμία να τους στείλει, ως εγγύηση καλής πίστης, τον ίδιο του τον γιο, εκείνος αντέτεινε ότι έπρεπε πρώτα να του δώσουν, ως αντάλλαγμα και δική τους εγγύηση, διακόσια πουγκιά με χρυσό. Ακόμη και οι πιο ευκολόπιστοι από τους μουσουλμάνους δεν έπεσαν σε αυτή την παγίδα. Κατάλαβαν πως, αν του έστελναν ένα τόσο μεγάλο ποσό, αργότερα θα τους περιγελούσε· και πράγματι, δεν θα έκαναν λάθος, γιατί ο Γώγος τότε θα έμενε αμετακίνητα στο στρατόπεδο των Ελλήνων, γελώντας μαζί τους για το τέχνασμα που έπαιξε στον κοινό εχθρό. Έτσι, οι Τούρκοι σταμάτησαν τις πιέσεις· η μικρή αυτή διαπραγματέυση έληξε, με τη μεριά τους να αποστέλλει άφθονες προμήθειες και τον Γώγο να τους ανταποδίδει με νέες διαβεβαιώσεις πίστης και τη διακήρυξη ότι το συμφέρον τους απαιτούσε να συνεχίσει να προσποιείται πως τους εξαπατά.

Λιθογραφία τίτλου του Μ. Disteli με πορτρέτο του Karl von Normann-Ehrenfels, για τον Johann Daniel Elster: «Το Τάγμα των Φιλελλήνων: Η Ίδρυση, η Έκστρατεία και η Πτώση του». Baden, Diebold, 1828.

Οι μετακινήσεις που είχαν σχεδιαστεί εκτελέστηκαν την 4^η Ιουλίου, όπως ακριβώς τις είχε ορίσει ο πρόεδρος, με μία μόνο εξαίρεση: οι Φιλέλληνες, αντί να τον ακολουθήσουν στη Λαγκάδα, κατάφεραν —μετά από επανειλημμένες παρακλήσεις— να

εξασφαλίσουν την άδεια να κινηθούν κι αυτοί προς το Πέτα. Μόνο εκατό άνδρες, υπό τις διαταγές του λοχαγού Αλέξανδρου από το Ανατολικό, έμειναν πίσω στο Κομπότι για να διασφαλίσουν την επικοινωνία ανάμεσα στα δύο σημεία, τα οποία απείχαν μεταξύ τους πέντε ώρες πορείας.

Στο Πέτα, ο κόμης Νόρμαν ανέλαβε τη διοίκηση των δύο τακτικών σωμάτων. Μαζί του θέλησαν να βρεθούν όλοι σχεδόν οι επιτελείς αξιωματικοί, με μοναδικές εξαιρέσεις τον κύριο ντε Ρενέκε και τον Βουτιέ, έναν από τους υπασπιστές του προέδρου. Η επιθυμία όλων ήταν να πλησιάσουν όσο το δυνατόν περισσότερο στον εχθρό. Ακόμη και έξι άρρωστοι Φιλέλληνες αναγκάστηκαν να συρθούν ως εκεί, εξαιτίας της εγκληματικής αδιαφορίας ενός ανθρώπου στον οποίο είχε ανατεθεί να τους μεταφέρει στο Μεσολόγγι. Η αμέλεια αυτή στοίχισε τη ζωή τους. Ο άνθρωπος αυτός ήταν γνωστός ως “λοχαγός Βάντικ” και ισχυριζόταν ότι είχε υπηρετήσει σε σύνταγμα Ολλανδών γρεναδιέρων της πρώην αυτοκρατορικής φρουράς· όμως η προφανής του άγνοια και η δειλία του αναιρούσαν κάθε τέτοιον ισχυρισμό. Επειδή είχε κουράσει τους πάντες με τις αδιάκοπες παραπομπές στην κακή του υγεία, του δόθηκαν οδηγοί και επαρκής αριθμός υποζυγίων, ώστε να μεταφέρει στο Μεσολόγγι επτά ασθενείς. Ένας από αυτούς, ο υπολοχαγός Μπον από το Αμβούργο, πέθανε το ίδιο πρωινό που επρόκειτο να ξεκινήσουν.

Ο Πολωνός captain Franciszek Mierzejewski

Φτάσαμε στο Πέτα με τη δύση του ήλιου, διασχίζοντας έναν τόπο γραφικό και έρημο, όπου λίγες ερειπωμένες καλύβες ήταν τα μόνα ίχνη ανθρώπινης παρουσίας — μάρτυρες κάποιας ζωής που εμφανιζόταν πια σποραδικά σε αυτήν την εγκαταλειμμένη γη. Ο Βάντικ, μόλις είδε να εκκενώνεται το Κομπότι, ανέβηκε στο άλογό του και έφυγε μόνος, χωρίς καμία έγνοια για την τύχη των δύστυχων που του είχαν εμπιστευθεί. Έτσι, οι

αγωγιάτες, απαλλαγμένοι από την επίβλεψη, άρπαξαν την ευκαιρία και εξαφανίστηκαν. Οι κακόμοιροι ασθενείς περίμεναν ως το βράδυ σε ένα απομονωμένο σπίτι, κι ύστερα, εξαντλημένοι από τον πυρετό και την πείνα, σύρθηκαν προς το Πέτα. Δύο από αυτούς κατάφεραν να φτάσουν μόνοι τους, ύστερα από οκτώ ώρες πορείας για μια απόσταση που υπό άλλες συνθήκες θα διανυόταν σε ελάχιστο χρόνο. Με βάση την αναφορά τους, έστειλα αμέσως ένα απόσπασμα να αναζητήσει τους υπόλοιπους τέσσερις. Τους βρήκαν μισοπεθαμένους, σκόρπιους σε διάφορα σημεία, ο καθένας μόνος του στον αγώνα με την αδυναμία. Οι σύντροφοί τους τους μετέφεραν στο Πέτα, όπου, χάρη στις φροντίδες που τους παρασχέθηκαν, κατόρθωσαν να ανακτήσουν κάπως τις δυνάμεις τους.

5. ΚΕΦΑΛΑΙΟ 28^ο

5.1. Η θέση του Πέτα

Το Πέτα βρίσκεται στην άκρη και λίγο χαμηλότερα από ένα μακρύ οροπέδιο, που στεφανώνει την τελευταία ράχη των βουνών της αριστερής όχθης του Άραχθου. Τα νερά του ποταμού αυτού λούζουν την κωμόπολη της Άρτας, που διακρίνεται μέσα στην πεδιάδα, προς τη δύση. Το χωριό είναι χτισμένο σε επικλινές έδαφος, το οποίο καταλήγει σ' έναν φυσικό “διάδρομο” που ενώνει την ανώτερη θέση με ένα χαμηλότερο υψωματάκι, μήκους περίπου τριακοσίων τοάζ, παράλληλο προς το οροπέδιο. Εκεί πήραμε θέση με το τάγμα του Ταρέλλα, τους Ιονίους και τα δύο μας κανόνια, έχοντας στα νώτα μας τους στρατιώτες του Γώγου, οι οποίοι, μαζί με τους άνδρες ενός άλλου αρχηγού, του Βλαχόπουλου, αριθμούσαν συνολικά οκτακόσιους με εννιακόσιους.

Άποψη του ποταμού Αράχθου και της Άρτας από τον λόφο του Πέτα το 1938, σε φωτογραφία του Σ. Μελετζή. (Από προσωπική συλλογή Α. Κάρρα)

Από αυτήν τη θέση ήταν εύκολο να πλήξει κανείς το πίσω μέρος του βουνού· η ίδια η φύση έμοιαζε να έχει διαμορφώσει ένα προκεχωρημένο φυλάκιο, ιδανικό για να καλύπτει και να προστατεύει το χωριό. Πριν από τον πόλεμο, το Πέτα ήταν ένα από τα πλουσιότερα και πιο πολυπληθή χωριά της περιοχής. Τώρα όμως είχε μετατραπεί σε μόνιμο θέατρο συγκρούσεων. Παρά το ότι οι θέσεις γύρω του είχαν τραβήξει επανειλημμένα το ενδιαφέρον και των δύο πλευρών, η στρατηγική του αξία ήταν μάλλον υπερτιμημένη· σύμφωνα με τους πιο στοιχειώδεις κανόνες της στρατηγικής, θα χρειαζόνταν τουλάχιστον τρεις χιλιάδες άνδρες για να κρατηθεί

το Πέτα με πραγματική ασφάλεια. Ωστόσο, η εγγύτητά του προς την Άρτα το καθιστά πάντα φυσικό στρατόπεδο για όποιον επιδιώκει να την επιτηρεί.

5.2. Καταστροφή της φλοτίλλας του Πασσάνο από τους Τούρκους

Η ημέρα της άφιξής μας στο Πέτα σημαδεύτηκε από μια νέα συμφορά. Ο Κορσικανός Πασσάνο, που από την είσοδό μας στην Ήπειρο περιπολούσε στον κόλπο και είχε καταφέρει να διαταράξει σοβαρά τις επικοινωνίες των Τούρκων ανάμεσα στις δύο ακτές, έπεσε στα χέρια τους σχεδόν μπροστά στα μάτια μας, χωρίς να μπορούμε να του προσφέρουμε την παραμικρή βοήθεια.

Δεχόμενος σφοδρή επίθεση από τρεις μεγάλες κανονιοφόρους που είχαν βγει από την Πρέβεζα, αντιστάθηκε γενναία επί πολλή ώρα, αλλά τελικά η μικρή του φλοτίλλα καταστράφηκε ολοσχερώς. Προσπάθησε να προσαράξει στις λιμνοθάλασσες της βόρειας ακτής του κόλπου, αλλά μια ξαφνική άπνοια τον εμπόδισε να εκτελέσει το σχέδιό του. Διέταξε τότε να ρίξουν μια λέμβο στη θάλασσα για να προσεγγίσει την ακτή κωπηλατώντας· όμως, μόλις το σκάφος ακούμπησε το νερό, ένα εχθρικό βλήμα το χτύπησε και το αναποδογύρισε. Οι Τούρκοι πλησίασαν με τις λέμβους τους και, από τα γύρω υψώματα, μπορούσαμε να τους δούμε να τον αρπάζουν από τα μαλλιά μέσα στη θάλασσα, μαζί με μερικούς από τους ναύτες του. Οι άτυχτοι αυτοί άνδρες αργότερα ανασκολοπίστηκαν στην Πρέβεζα. Τα δύο κανονιοφόρα πλοία του έπεσαν στα χέρια του εχθρού, ενώ ο ίδιος, φορτωμένος με αλυσίδες, οδηγήθηκε στις φυλακές της Άρτας.

Ο Αμβρακικός κόλπος – “The Ionian Islands and Malta”, Arrowsmith John, 1844.

Με την καταστροφή της φλοτίλλας του Πασσάνο, οι θαλάσσιες επικοινωνίες μας με την Ακαρνανία διακόπηκαν ολοκληρωτικά, και οι Τούρκοι έγιναν κύριοι

ολόκληρης της ναυσιπλοΐας στον Αμβρακικό κόλπο, καθώς και της στενής του εισόδου, που θυμίζει —και μάλιστα ξεπερνά σε στενότητα— εκείνη του κόλπου της Ναυπάκτου, προστατευμένη, όπως κι αυτή, από πυροβολεία με διασταυρούμενα πυρά.

Αν αναλογιστεί κανείς ότι το όνομα του Πασσάνο προκαλούσε στους Τούρκους τρόμο δυσανάλογο προς τις πραγματικές του δυνάμεις, μπορεί να καταλάβει πόσο βαρύ πλήγμα ήταν η αιχμαλωσία του για τα ελληνικά όπλα. Είχε ζησει για μεγάλο διάστημα ανάμεσα στους ίδιους ανθρώπους που τώρα τον κρατούσαν δεσμώτη· μάλιστα είχε συνάψει κάποιες σχέσεις με τον Ομέρ Βρυώνη Πασά, στην αυλή του γηραιού Αλή, κοινού τους ευεργέτη — και πιθανόν να χρωστά σε αυτή τη γνωριμία τη διάσωσή του από την εκτέλεση. Του επετράπη να γράψει στον Μαυροκορδάτο, ζητώντας του το ποσό των εξήντα χιλιάδων πιάστρων, που απαιτούνταν για να αγοράσει μια ελευθερία η οποία, για τους Τούρκους, δεν εγκυμονούσε κίνδυνο, αφού είχαν φροντίσει να τον στερήσουν από κάθε μέσο να τους βλάψει. Χωρίς αυτό το ποσό, τον απειλούσαν με ανασκολοπισμό· κι έτσι, η απληστία τους του χάρισε τελικά τη ζωή. Ο Μαυροκορδάτος, μην έχοντας στα χέρια του το απαιτούμενο ποσό, πρότεινε ως αντάλλαγμα δύο ή τρεις αγάδες της φρουράς της Τριπολιτσάς που είχαν επιζήσει· όμως μια σειρά ατυχών περιστάσεων διέκοψε τις διαπραγματεύσεις. Να σημειώσω πως όλοι οι Φιλέλληνες, αλλά και οι αξιωματικοί του πρώτου τάγματος, ήταν έτοιμοι να προσφέρουν αρκετούς μήνες από τον μισθό τους για την απελευθέρωσή του — ο κόμης Νόρμαν μάλιστα προσέφερε έξι μήνες ολόκληρους.

Μετά τη συμφορά του Πέτα και την αποχώρηση των Ελλήνων από την Ήπειρο, διαδόθηκε για μεγάλο διάστημα η φήμη ότι ο Πασσάνο είχε αλλαξοπιστήσει για να σώσει τη ζωή του. Ωστόσο, στο τέλος της ίδιας χρονιάς, οι Τούρκοι τον έσυραν μπροστά στο Μεσολόγγι· κι αργότερα, η σύζυγός του, που ζούσε στην Ανκώνα, πλήρωσε τα λύτρα για την ελευθερία του. Δεν ήταν η μόνη πράξη αφοσίωσης που δέχτηκε από αυτή την αξιέπαινη γυναίκα. Αγνοώ αν η επιρροή της στάθηκε αρκετή για να τον απομακρύνει από την περιπετειώδη ζωή που ακολουθούσε τόσα χρόνια· πάντως, από την ημέρα της απελευθέρωσής του μέχρι σήμερα, δεν έχει ξαναφύγει από κοντά της.

5.3. Πορεία των Φιλελλήνων και της Ιόνιας Εταιρείας προς την Πλάκα

Η ένωσή μας με τον Γώγο, που θα περίμενε κανείς να ανησυχήσει τους εχθρούς για τις πραγματικές προθέσεις του αρχηγού αυτού απέναντί τους, δεν στάθηκε ικανή ούτε να διακόψει τις σχέσεις του μαζί τους, ούτε να περιορίσει τις συχνές αποστολές εφοδίων που του έστελναν. Οι νεοαφιχθέντες όμως —οι Φιλέλληνες και η Ιόνιος Εταιρεία— δεν συμμετείχαν σε αυτά τα “δώρα” παρά μόνο αγοράζοντάς τα σε τιμές χρυσού.

Ο Γώγος είχε μετατραπεί όχι μόνο σε έμπορο κρασιού, ρακιού, μπισκότων και καφέ, αλλά είχε επιπλέον μονοπωλήσει κάθε άλλο είδος τροφίμων που έφθανε από την Αιτωλία και την Ακαρνανία. Μη αρκούμενος στα μεγάλα κέρδη που του

απέφερε καθημερινά αυτό το ατιμωτικό εμπόριο, έφτανε στο σημείο να καθορίζει ο ίδιος, κατά το δοκούν, την αξία των νομισμάτων. Έτσι, το βενετσιάνικο τσεκίни —ένα από τα πιο συνηθισμένα νομίσματα στην Ελλάδα— μπορούσε μια μέρα να φτάσει την τιμή των είκοσι έξι τουρκικών πιάστρων και την επόμενη να πέσει στα δεκατέσσερα, σύμφωνα πάντα με την ιδιοτροπία και το συμφέρον του.

Δεν είχαν περάσει παρά λίγες μέρες από την ένωσή μας μαζί του, και η συμπεριφορά του μας είχε ήδη εξαντλήσει εντελώς. Είχε δώσει, αναμφίβολα, περισσότερους λόγους απ' όσους χρειαζόταν για να τον συλλάβουμε και να τον απομακρύνουμε από κάθε θέση επιρροής. Αν το είχαμε πράξει, θα είχαμε προλάβει πολλές μελλοντικές συμφορές· και είχαμε τη δύναμη να το κάνουμε. Όμως φοβόμασταν μήπως προκαλέσουμε δυσαρέσκεια στους Έλληνες της περιοχής, ενώ αρκετοί εξακολουθούσαν με πείσμα να πιστεύουν πως η απληστία, κι όχι κάποιο οργανωμένο σχέδιο προδοσίας, υπαγόρευε τόσο τη στάση του απέναντι στους Τούρκους, όσο και τις αχρείες μεθόδους του απέναντί μας.

“Δύο άντρες παίζουν το παιχνίδι djerid, που περιλαμβάνει τη ρίψη ακοντίων από άλογο”, anonymous Greek artist, ca. 1809

Ωστόσο, ο εχθρός εξακολουθούσε να μας αφήνει απολύτως ήσυχους. Κάθε πρωί, πολυάριθμοι ντελήδες —οι έφιπποι πολεμιστές τους— έβγαιναν από την Άρτα, ποτίζοντας τα άλογά τους στον Άραχθο και, σαν να ήθελαν να μας προκαλέσουν, επιδίδονταν στην πεδιάδα στο παιχνίδι του να πετούν το ακόντιο (djerid). Οι Φιλέλληνες, ακόμη συνεπαρμένοι από την επιτυχία τους στο Κομπότι και καιγόμενοι από την επιθυμία να τους αντιμετωπίσουν, συγκρατούνταν με δυσκολία από το να κατέβουν και να αποδεχτούν την πρόκληση που οι Τούρκοι έμοιαζαν να προσφέρουν απλόχερα.

Ο κόμης Νόρμαν, δεσμευμένος από τις διαταγές του προέδρου να παραμείνει σε αμυντική στάση, συγκρατούσε με κόπο αυτή τη μαχητική ορμή, όταν ο Ντάνια, κουρασμένος από μια αδράνεια που δεν ταίριαζε στον χαρακτήρα του, πήρε μια απόφαση τόσο τολμηρή, ώστε επρόκειτο να οδηγήσει στον θάνατο τους γενναίους άνδρες που διοικούσε — αρκετές ημέρες πριν από τη στιγμή που η μοίρα τους είχε ορίσει. Ο Ντάνια, πρέπει να ειπωθεί, συνδύαζε με την τολμηρή ανδρεία του και μια έντονη φιλοδοξία να τραβήξει επάνω του τα βλέμματα· μια ανυπομονησία απέναντι στην ανώτερη αρχή, που συχνά άγγιζε την απειθαρχία. Χωρίς να λάβει υπόψη του τις προειδοποιήσεις του στρατηγού Νόρμαν, αποφάσισε να αναζητήσει περιπέτειες πέρα από τη γραμμή του εχθρού. Είναι εύκολο να φανταστεί κανείς ότι ένα τέτοιο σχέδιο δεν συνάντησε την παραμικρή αντίρρηση ανάμεσα σε άνδρες που φλέγονταν από την επιθυμία να έρθουν σε άμεση σύγκρουση με αντιπάλους τους οποίους περιφρονούσαν.

Εκείνες τις ημέρες, οχτακόσιοι Αλβανοί είχαν φύγει από την Άρτα για να περιπλανηθούν στα χωριά βορειοανατολικά της πόλης, πολλά από τα οποία οι κάτοικοί τους δεν είχαν ακόμη ξεκαθαρίσει με ποια πλευρά συντάσσονταν. Η εκστρατεία τους είχε διπλό σκοπό: να διατηρήσει, μέσω του φόβου, την υποταγή των κατοίκων στην Υψηλή Πύλη, και να κινηθεί στα νώτα του Μπότσαρη, από τον οποίο δεν είχαμε λάβει την παραμικρή είδηση από τότε που είχε φύγει από το Κομπότι.

Ο Γώγος, πληροφορημένος για το σχέδιο των Τούρκων, ενέπνευσε στον Ντάνια την ιδέα να καταστρέψει αυτό το απομονωμένο σώμα. Σύμφωνα με τον ίδιο, μόνο εκατόν πενήντα άνδρες είχαν περάσει στα βουνά για να ληστέψουν ένα μοναστήρι κοντά στο χωριό Πλάκα. Ο Γώγος έδειξε υπερβολικό ζήλο, επιστρατεύοντας όλα τα φαινομενικά κατάλληλα μέσα για να εξασφαλίσει την επιτυχία αυτής της μικρής εκστρατείας. Έδωσε δώδεκα οδηγούς —οι περισσότεροι συγγενείς του— και υποσχέθηκε ότι θα φρόντιζε σχολαστικά να διατηρηθεί η επικοινωνία μας με το Πέτα, δεσμευόμενος πως δεν θα μας έλειπε τίποτα. Ήταν μια υπόσχεση παράλογη και μια δέσμευση γελοία· βαδίζαμε χωρίς ξεκάθαρο στόχο, και οι κινήσεις μας εξαρτώνταν τόσο από τις κινήσεις του εχθρού, που θα κυνηγούσαμε, όσο και από την ιδιοτροπία του ίδιου μας του αρχηγού. Παλιοί αξιωματικοί, με μακρά πείρα στον πόλεμο, τόλμησαν να εκφράσουν την ανησυχία τους για τον σοβαρό κίνδυνο που εγκυμονούσε μια τέτοια διαίρεση δυνάμεων μπροστά σε υπέρτερο αντίπαλο, και κυρίως για τον μόνιμο πλέον φόβο της προδοσίας —φόβο που, αν επιβεβαιωνόταν, θα είχε ανυπολόγιστες συνέπειες. Όμως οι επιφυλάξεις τους κόπηκαν απότομα με την προσβλητική απάντηση: *“Αν φοβάστε, μείνετε πίσω”*.

Την ώρα που ετοιμαζόμασταν να αναχωρήσουμε —με τον κίνδυνο να αφήσουμε ίσως ανάμεσά μας και στους Έλληνες ένα τμήμα των δυνάμεων των απίστων—, ο γενναίος Πανά, διοικητής των νησιωτών της Ζακύνθου, της Ιθάκης και της Κεφαλονιάς, διέταξε να πάρει τα όπλα η μικρή του δύναμη, αποφασισμένος να μας ακολουθήσει και να μοιραστεί τους κινδύνους μας. Τρέφαμε βαθιά εκτίμηση

για το θάρρος αυτών των Ιονίων· κι έτσι η απόφασή τους μας χαροποίησε ιδιαίτερα. Ξεκινήσαμε εύθυμα, στις 7 Ιουλίου, το μεσημέρι, μέσα σε ζέστη τριάντα βαθμών, έχοντας για όλες μας τις προμήθειες μονάχα έναν σάκο με καλαμπόκι φορτωμένο σ' ένα μουλάρι.

5.4. Διάβαση του Άραχθου

Κατηφορίσαμε προς την αριστερή όχθη του ποταμού Άρτα και, ακολουθώντας τη ροή του, δεν αργήσαμε να βρεθούμε μέσα σε ένα βαθύ φαράγγι, απ' όπου ξεκινούσε το δύσβατο μονοπάτι που οδηγεί στο χωριό Πλάκα. Η νύχτα πλησίαζε όταν φτάσαμε στις πρώτες κορυφές της Χιμάρας· εξαντλημένοι από την κοπιαστική πορεία, σταματήσαμε για λίγο, να πάρουμε ανάσα και να χαθούμε για μερικές στιγμές στον απέραντο ορίζοντα, που λουζόταν στις τελευταίες ακτίνες του ήλιου.

Portraits of French Philhellenes: Jean de Jargow and batallion Captain Dania. PUAUX, René. Grèce. Terre aimée des Dieux, Paris [G. de Maleherbe], MCMXXXII [=1932]. (<https://eng.travelogues.gr/>)

Περίπου μία ώρα αργότερα, βγαίνοντας από το σκοτεινό πέρασμα ενός δάσους, μπήκαμε στην Πλάκα — χωριό που βρήκαμε ολοκληρωτικά εγκαταλελειμμένο. Από το σημείο αυτό, που υψώνεται εντυπωσιακά πάνω από τον ποταμό Άρτα, μπορούσε κανείς να διακρίνει ένα τμήμα της απέναντι οροσειράς, πίσω από την οποία περνά ο μεγάλος δρόμος των Ιωαννίνων, μέσω των Πέντε Πηγαδιών. Δύο ή τρεις χωρικοί, που τους ξετρύπωσαν οι άνδρες του καπετάνιου Πανά, μας είπαν πως οι Τούρκοι είχαν περάσει από εκεί την προηγούμενη. Ήταν οι μόνες πληροφορίες που μπορούσαμε να αποσπάσουμε από αυτούς τους απλοϊκούς

ανθρώπους, που ο φόβος τους είχε σχεδόν στερήσει τη λαλιά. Οι Αλβανοί είχαν σημαδέψει την λίγων ωρών παραμονή τους με τρεις ή τέσσερις δολοφονίες και την απαγωγή αρκετών γυναικών· οι τρομοκρατημένοι κάτοικοι είχαν καταφύγει στα δάση. Δεν καταφέραμε να εξακριβώσουμε τον ακριβή αριθμό των ανδρών της εχθρικής ομάδας που περιπλανιόταν στην ύπαιθρο, αλλά οι πολλές φωτιές που διακρίναμε στις κορυφές, πέρα από τον ποταμό, μας έκαναν να υποθέσουμε ότι είχαμε εντοπίσει τα ίχνη τους. Έτσι, αποφασίστηκε να κατευθυνθούμε προς τα εκεί την επόμενη μέρα.

Με το πρώτο φως της αυγής ξεκινήσαμε, και, έπειτα από πορεία έξι ωρών, κατεβήκαμε πάλι στις όχθες του ποταμού Άρτα, όπου συναντήσαμε έναν μικρό οικισμό από καλύβες φτιαγμένες με κλαδιά, εντελώς έρημο. Η εικόνα ήταν παράδοξα ειδυλλιακή: οι καλύβες, σκόρπιες χωρίς τάξη, καθεμιά με το μικρό της χωράφι από καλαμπόκι, κρυμμένη ανάμεσα σε συστάδες από μουριές και κρانيές φορτωμένες καρπούς. Μερικά κατοικίδια, που έβοσκαν αμέριμνα στους γύρω χώρους, μας έκαναν να πιστέψουμε πως οι κάτοικοι είχαν φύγει πρόσφατα, αλλά οι Αλβανοί δεν είχαν φτάσει ακόμη εκεί. Οι δύστυχοι χριστιανοί της περιοχής, στα όρια της εξέγερσης, είχαν μάθει εδώ και χρόνια να βλέπουν τον εαυτό τους λεία και θύματα κακοποίησης από κάθε πλευρά· έφευγαν μπροστά στις ορδές του Σουλτάνου όπως και μπροστά σε εκείνες του Αλή πασά, και, βλέποντας ένοπλους, έβλεπαν μόνο νέους εχθρούς. Σεβαστήκαμε με απόλυτη προσοχή τις περιουσίες αυτών των φτωχών ανθρώπων· κι αν και οι Ιόνιοι σύντροφοί μας μας χλεύαζαν για την “απλοϊκότητά” μας, δεν παρέλειψαν τελικά να μιμηθούν τη διακριτικότητά μας.

Ο ποταμός, φαρδύς και βαθύς στο σημείο αυτό, έκανε τη διάβαση δύσκολη και επικίνδυνη. Από εκεί, ανηφορίσαμε σε μια άγρια και σπαρμένη από ρέματα και γκρεμούς περιοχή, όπου απλώνονταν απέραντα δάση. Αυτά τα υπέροχα δάση, από πράσινες βελανιδιές και άλλα δέντρα γιγαντιαίου μεγέθους, έσφυζαν από ελάφια, ζαρκάδια, αγριόχοιρους και τσακάλια· πηγή ξυλείας αρκετής για να τροφοδοτήσει ναυπηγεία πολλών ευρωπαϊκών δυνάμεων. Μόλις κοβόταν, το ξύλο θα μπορούσε να ριχτεί στον ποταμό και να φτάσει ως τον Αμβρακικό. Η πορεία μας ήταν αργή και προσεκτική· ανεβαίναμε, κατεβαίναμε, στρίβαμε διαρκώς, σε στενά και ελικοειδή μονοπάτια, όπου η ορατότητα ήταν σχεδόν ανύπαρκτη. Σε τέτοια σημεία, μια χούφτα άνδρες θα μπορούσε να αναχαιτίσει έναν ολόκληρο στρατό. Σύμφωνα με τους υπολογισμούς μας, πλησιάζαμε στο χωριό Βογόρτζα (οικισμός κοντά στο σημερινό χωριό Άσσος Πρέβεζας) — το πιθανότερο σημείο όπου οι φωτιές που είχαμε δει το προηγούμενο βράδυ μας υπόσχονταν να βρούμε τον εχθρό. Κρατούσαμε απόλυτη σιωπή για να μην προδοθεί η πορεία μας· ωστόσο, προς μεγάλη μας δυσαρέσκεια, είδαμε τους οδηγούς να πυροβολούν, κι ο εκκωφαντικός αντίλαλος των βουνών μετέφερε μακριά τον κρότο.

5.5. Παραμονή στη Βογόρτζα

Η μέρα πλησίαζε στο τέλος της όταν, εξαντλημένοι από την πορεία, φτάσαμε στις κορυφές όπου βρίσκονταν καμιά τριανταριά απομονωμένα σπίτια — η Βογόρτζα.

Αρχικά, δεν συναντήσαμε ψυχή ζώσα για να μας πληροφορήσει για το εχθρικό σώμα που καταδιώκαμε. Όμως, μπροστά στην εκκλησία που δέσποζε πάνω από τα σπίτια, βρήκαμε σβησμένες φωτιές, ίχνη από άλογα, σπασμένα κιβώτια με φυσίγγια· όλα έδειχναν ένα στρατόπεδο εγκαταλελειμμένο βιαστικά και μια φυγή άτακτη.

Ήταν άραγε αυτό ένδειξη ότι η άφιξή μας είχε προδοθεί; Δεν μπορώ να το πω με βεβαιότητα. Ίσως να ήταν απλώς η συνήθης τακτική και των δύο πλευρών — να ρίχνουν πυροβολισμούς πλησιάζοντας, με την ελπίδα να φοβίσουν τον αντίπαλο, αγνοώντας ότι έτσι του δίνουν τον καλύτερο λόγο να ετοιμαστεί για άμυνα.

Λίγο αργότερα, κάποιοι Φιλέλληνες εντόπισαν μέσα στη σκιά ένα λευκό σχήμα να κινείται. Ήταν μια γυναίκα, μισοπεθαμένη από τον φόβο. Μας είπε ότι οι Αλβανοί είχαν παραμείνει στο χωριό μία μέρα, αλλά πριν από δύο ώρες έφυγαν βιαστικά, παίρνοντας μαζί τους τέσσερις χωρικούς — ανάμεσά τους και τον άντρα της. Πιθανόν να τους είχαν απαγάγει για να αποκρύψουν την κατεύθυνσή τους. Η γυναίκα ήταν σε απόγνωση· της δώσαμε μερικές χούφτες παράδες, που στέγνωσαν τα δάκρυά της, και έφυγε, κουβαλώντας στην πλάτη, μέσα σε ένα αυτοσχέδιο σακί, τα δύο παιδιά της.

Με το πρώτο φως της επόμενης ημέρας, μπροστά μας ξεδιπλώθηκε ένα θέαμα μεγαλοπρεπές. Όλη η πεδιάδα της Αμφιλοχίας απλωνόταν στα μάτια μας· η ακτή της Νικόπολης, το ακρωτήριο του Ακτίου, ο Αμβρακικός κόλπος, τα βουνά της Ακαρνανίας, οι κορυφές της Λευκάδας και, στο βάθος, η ανοιχτή Αδριατική. Προς νότο, οι λόφοι του Πέτα και η Άρτα χαμηλά στον ορίζοντα· δεξιά μας και κάτω, ο στενός δρόμος για τα Ιωάννινα, χαραγμένος μέσα σε μια βαθιά κοιλάδα.

Καθώς το ίχνος του εχθρού είχε χαθεί, ο Ντάνια αποφάσισε να μείνουμε σ' αυτή την πλεονεκτική θέση, για να διακόψουμε τις επικοινωνίες των Τούρκων ανάμεσα στην Άρτα και τα Ιωάννινα. Τα εφόδιά μας όμως τελείωναν. Έστειλε έναν απεσταλμένο στον Γώγο, να του υπενθυμίσει τις υποσχέσεις του, και στο μεταξύ πήραμε μέτρα για να αξιοποιήσουμε τον χρόνο. Στήθηκαν δύο φυλάκια, σε απόσταση διακοσίων τοιζών (περίπου τετρακοσίων μέτρων) το ένα από το άλλο, ανάμεσα σε δέντρα δίπλα στον δρόμο, με εντολή να αφήνουν τους μεμονωμένους διαβάτες να περνούν ελεύθερα, αλλά να συλλαμβάνουν όσους ταξίδευαν σε ομάδες. Δεν είχε περάσει πολλή ώρα από τότε που τα φυλάκια οργανώθηκαν, όταν μια δωδεκάδα Τούρκοι έπεσε στην παγίδα, μαζί με μερικούς Έλληνες. Με δυσκολία κρατήσαμε τρεις ζωντανούς, καθώς οι Ιόνιοι τους αποκεφάλιζαν σχεδόν αμέσως μόλις τους συλλάμβαναν ή τους τραυμάτιζαν.

5.6. Θάνατος του Φιλέλληνα Μονάλντι

Μέσα από τις καταθέσεις των αιχμαλώτων μάθαμε επιτέλους την τύχη του Φιλέλληνα Μονάλντι, για τον οποίο δεν είχαμε κανένα νέο από τη στιγμή που εξαφανίστηκε. Η υπόσχεση για τη ζωή τους τούς έκανε να ομολογήσουν πως, όσο βρισκόμασταν στο Κομπότι, σπάνια περνούσε νύχτα χωρίς Αλβανοί από την Άρτα να βγαίνουν για ενέδρες. Κρυμμένοι μέσα σε ψηλές φτέρες, πυκνά λιβάδια και

θάμνους γύρω από το χωριό, πλησίαζαν έρποντας και περίμεναν με τις ώρες τη στιγμή που κάποιος φρουρός θα αποκοιμιόταν ή θα έδειχνε απροσεξία, για να τον σκοτώσουν. Σε μία από αυτές τις νυχτερινές εξόδους έπεσε στα χέρια τους ο Μονάλντι, που είχε απομακρυνθεί λίγο από τη θέση του. Υπερήφανοι για το “λάφυρό” τους, τον οδήγησαν στην Άρτα. Μπροστά στον Μεχμέτ Πασά, ο δύστυχος Ιταλός —βλέποντας μόνο βασανιστήρια να τον περιμένουν— προσπάθησε να σώσει τη ζωή του με αποκαλύψεις. Όταν τον ρώτησαν προς τα πού κατευθυνόταν, απάντησε ότι περνούσε με το μέρος των Τούρκων. Με υποσχέσεις και δώρα, τον πίεσαν να μιλήσει· έτσι έμαθαν ότι οι τακτικοί στρατιώτες μας, που φημολογούνταν ότι είχαν φτάσει τους δύο χιλιάδες μετά το συμβάν στο Κομπότι, στην πραγματικότητα δεν ξεπερνούσαν τους πεντακόσιους. Επίσης, πληροφορήθηκαν την αριθμητική αδυναμία των ξένων αξιωματικών στην Ήπειρο. Δύο μέρες μετά, όταν ο πασάς θεώρησε ότι δεν είχε τίποτε άλλο να αποσπάσει, ο Μονάλντι —που στο μεταξύ είχε τύχει εξαιρετικής μεταχείρισης— στραγγαλίστηκε και το κεφάλι του εκτέθηκε στο παζάρι.

Την ίδια μέρα που μάθαμε τη θλιβερή του μοίρα, μια ομάδα Τούρκων έπεσε και πάλι στην ενέδρα μας. Το βράδυ, οι αντίλαλοι έφεραν ως εμάς τον μακρινό ήχο από πυκνούς τουφεκισμούς, που έμοιαζε να έρχεται από την κατεύθυνση των Πέντε Πηγαδιών. Δεν είχαμε αμφιβολία: ο Μπότσαρης, αποτυγχάνοντας να υλοποιήσει το σχέδιό του για ενίσχυση των συμπατριωτών του, τώρα θα πολεμούσε για να ανοίξει δρόμο επιστροφής προς το Πέτα.

Λεπτομέρεια της χάρτινης επένδυσης τοίχου «Οι Μάχες των Ελλήνων», όπου απεικονίζεται η ομάδα των πυροβολητών που σύρουν το κανόνι, εμπνευσμένη από τη λιθογραφία του Horace. Ιδιωτική συλλογή, Ιταλία. (Πηγή: <https://www.archaiologia.gr/>)

Η ανυπομονησία μας ήταν μεγάλη· όλοι ζητούσαν να τρέξουν σε βοήθειά του. Σαράντα Φιλέλληνες αποσπάστηκαν αμέσως και ξεκίνησαν, καθοδηγούμενοι από τον ήχο των όπλων που φαινόταν να πλησιάζει. Μα σε δύο ώρες, οι πυροβολισμοί σταμάτησαν· η πιο σκοτεινή νύχτα σκέπασε τη γη και η ανησυχία κράτησε άγρυπνους όσους είχαν μείνει στη Βογόρτζα. Κάθε άνδρας θα ήθελε να βρίσκεται δίπλα στους συντρόφους του, μοιραζόμενος τον κίνδυνο, και κάθε σκέψη ήταν στραμμένη στην άγνωστη μοίρα τους μέσα σε μια άγρια χώρα.

Την επόμενη μέρα, γύρω στις εννιά το πρωί, οι σαράντα γύρισαν όλοι σώοι. Ο ήχος που τους είχε παρασύρει τη νύχτα τούς οδήγησε τυχαία σ' ένα τουρκικό φυλάκιο, στρατοπεδευμένο σε ένα εγκαταλειμμένο χωριό, μια ώρα από τα Πέντε Πηγάδια. Στη συμπλοκή που ακολούθησε σκότωσαν αρκετούς· οι υπόλοιποι διέφυγαν στα βουνά. Με αυτή τη μικρή επιτυχία και τον φόβο μήπως αποπροσανατολιστούν στο σκοτάδι, περίμεναν την αυγή και επέστρεψαν, χωρίς να έχουν εντοπίσει το σημείο της χθεσινής μάχης.

Μείναμε εγκατεστημένοι στη Βογόρτζα τρεις ολόκληρες ημέρες. Ο Ντάνια, γεμάτος αυτοπεποίθηση και προσδοκίες, δεν έδειχνε καμία διάθεση να εγκαταλείψει τη θέση. Ωστόσο, τα τρόφιμά μας είχαν εξαντληθεί· ζούσαμε μόνο με καλαμπόκια ψημένα στα κάρβουνα, και ο απεσταλμένος που είχε σταλεί στον Γώγο δεν φαινόταν πουθενά. Όλες μας οι προσπάθειες να βρούμε κάποιον άλλο πρόθυμο να μεταφέρει νέο μήνυμα απέτυχαν· όλοι αρνούνταν, ισχυριζόμενοι ότι ο εχθρός είχε προελάσει προς την Άρτα και ότι οι επικοινωνίες είχαν διακοπεί — αλλιώς, ο σύντροφός τους θα είχε επιστρέψει.

Μέσα σε αυτήν την αβεβαιότητα, έλαβα την εντολή να μεταβώ ο ίδιος, με μικρή συνοδεία και μερικούς Φιλέλληνες που είχαν εξαντληθεί από τις κακουχίες και την έλλειψη τροφής. Αν δεν έπαιρνα από τον Γώγο αυτό που μου είχε ζητηθεί, θα έπρεπε να προχωρήσω έως τη Λαγκάδα, για να συναντήσω τον ίδιο τον πρόεδρο, να του δώσω αναφορά για την πορεία της εκστρατείας και να τον ενημερώσω για την ανάγκη να κρατηθεί η θέση στη Βογόρτζα — μια άποψη που, ομολογώ, δεν συμεριζόμουν πλήρως.

Η αναχώρηση εκείνη θα μείνει βαθιά χαραγμένη στη μνήμη μου. Εκείνη τη μέρα αποχαιρέτησα εκλεκτούς φίλους και γενναίους συντρόφους, χωρίς να ξέρω ότι δεν θα τους ξανάβλεπα ποτέ. Εκείνοι ανησυχούσαν για μένα, ενώ ο θάνατος καραδοκούσε για τους ίδιους. Οι αυταπάτες που είχαμε φέρει από την Κόρινθο είχαν ήδη αρχίσει να διαλύονται· η καθυστέρηση της πολυαναμενόμενης ενίσχυσης από την Πελοπόννησο έριχνε βαριά σκιά και στους πιο αισιόδοξους. Κοιτάζοντας τη δύναμη και τη διάταξη των δύο στρατοπέδων, γινόταν όλο και πιο φανερό πως το καλύτερο που μπορούσαμε να ελπίζουμε ήταν να κρατούμε τον εχθρό απασχολημένο με μικρές επιδρομές και αιφνιδιασμούς, ώσπου να έρθουν οι βροχές, οι οποίες θα έθεταν τέλος σε αυτήν την εκστρατεία, που είχε ξεκινήσει με τόσο περιορισμένα μέσα. Φαινόταν σαν η παρουσία μας στη Δυτική Ελλάδα όχι μόνο να μην είχε ενθαρρύνει τους τοπικούς ηγέτες, αλλά να είχε αμβλύνει και τον πατριωτισμό τους· σαν να τους είχε απαλλάξει από κάθε μέριμνα και να τους είχε

αφήσει αδιάφορους για την τύχη των Σουλιωτών, εναποθέτοντας σε εμάς εξ ολοκλήρου τον αγώνα ενάντια σε έναν εχθρό για τον οποίο, όπως έλεγαν αρχικά, καμία δραστηριότητα και κανένα μέσο δεν θα ήταν υπερβολικά.

Στις 13 Ιουλίου ανέβηκα στο άλογό μου, ακολουθούμενος από δύο οδηγούς που χρειάστηκε να εξαναγκαστούν να ξεκινήσουν, και πήρα τον δρόμο της επιστροφής. Οι αποχαιρετισμοί, που δεν πίστευα ότι θα ήταν αιώνιοι, με συνόδευσαν στο νου μου. Ο ήλιος είχε ήδη δύσει όταν φτάσαμε στη βάση των βουνών. Η Άρτα απλωνόταν μπροστά μας, και ψάχναμε σημείο για να περάσουμε το ποτάμι, όταν διακρίναμε στην απέναντι όχθη καμιά εικοσαριά Τουρκαλβανούς ξαπλωμένους στη σκιά των δέντρων. Στην αρχή νόμισα πως ήταν Έλληνες — η ενδυμασία, η γλώσσα και τα χαρακτηριστικά των δύο λαών μοιάζουν τόσο πολύ σ' αυτά τα μέρη, που η πλάνη είναι εύκολη. Ξαφνικά, οι οδηγοί μας, αναγνωρίζοντάς τους, φώναξαν: “Τούρκοι είναι!” και το έβαλαν στα πόδια, χάθηκαν μέσα στο δάσος από όπου είχαμε κατέβει. Ο εχθρός, ίσως παίρνοντάς μας για εμπροσθοφυλακή μεγαλύτερης δύναμης που πλησίαζε, υποχώρησε άτακτα, πυροβολώντας βιαστικά, χωρίς να τραυματιστεί κανείς μας. Λίγο πιο πέρα φαινόταν η είσοδος του μονοπατιού που ανηφορίζει από τον ποταμό προς τα υψώματα του Πέτα. Περιμέναμε να πέσει το σκοτάδι και κατευθυνθήκαμε προς τα εκεί· περάσαμε τον Άραχθο χωρίς απρόοπτα και, γύρω στα μεσάνυχτα, φτάσαμε στο χωριό, όλοι σώοι.

5.7. Στη Λαγκάδα

Ο Γώγος έδειξε να ξαφνιάζεται όταν με αντίκρισε· η συμπεριφορά του όμως ήταν αμήχανη και απότομη. Μη μπορώντας να αποσπάσω τίποτε χρήσιμο από αυτόν, έφυγα με το πρώτο φως για τη Λαγκάδα. Ο πρόεδρος αντέδρασε άμεσα· έδωσε τις απαραίτητες εντολές για να καλυφθούν οι πιο άμεσες ανάγκες του εκστρατευτικού σώματος. Η ολοένα αυξανόμενη αδιαφορία στις σχέσεις μας με το Μεσολόγγι τον ανησυχούσε βαθιά.

Την ίδια στιγμή, ένα αυστριακό εμπορικό πλοίο, φορτωμένο με όπλα και πυρομαχικά, είχε καταπλεύσει μπροστά στην πόλη. Είχα πλέον στη διάθεσή μου πλήρη εξοπλισμό και έλαβα την εντολή να μεταβώ αμέσως εκεί, για να αγοράσω μέρος του πολύτιμου φορτίου, πριν επιστρέψω στο στράτευμα. Ο πρόεδρος μου παρέδωσε αρκετές επιστολές προς τους τοπικούς προκρίτους, ενώ, ανάμεσα σε άλλες ειδικές οδηγίες, με παρότρυνε να φροντίσω να επιστρέψω και με μερικά πυροβόλα πεδίου, που είχαν μείνει στο Μεσολόγγι και τα οποία θα τοποθετούνταν σε μεταφορικά μέσα.

Ξεκίνησα σχεδόν αμέσως από τη Λαγκάδα, συνοδευόμενος μόνο από έναν Βούλγαρο, τον οποίο όμως σύντομα απέπεμψα, καθώς καθυστέρούσε τον ρυθμό της πορείας μου. Διασχίζοντας μόνος το Μακρυνόρος, συνάντησα εκεί οκτώ Φιλέλληνες που είχαν παραμείνει άρρωστοι στο Μεσολόγγι ή είχαν φτάσει εκεί μετά από εμάς, καθώς και περίπου είκοσι Ιονίους. Οι πρώτοι πήγαιναν να ενωθούν ξανά με το σώμα· οι δεύτεροι θα ενίσχυαν τη μονάδα του λοχαγού Πανά. Αναφέρω

αυτή τη φαινομενικά ασήμαντη λεπτομέρεια, γιατί μια ιδιόμορφη μοίρα έμελλε να πέσει βαριά πάνω σε αυτό το απόσπασμα. Έφτασε στην Πέτα μόλις την παραμονή της μάχης. Από τους οκτώ Φιλέλληνες, οι επτά σκοτώθηκαν· μόνο ο κ. Gard από την Τουλόν σώθηκε. Οι Ιόνιοι υπέστησαν ανάλογες απώλειες.

Έξι ώρες ταχύρρυθμης πορείας με έφεραν, λίγο πριν τη δύση του ήλιου, κάτω από τα ερείπια της αρχαίας Όλπης. Σύντομα, μπροστά μου απλώθηκαν οι πεδιάδες που διαρρέει ο Αχελώος. Σκόπευα να διασχίσω τον ποταμό πριν πέσει η νύχτα, αλλά το σκοτάδι —ήδη πυκνό όταν έφτασα στις όχθες— με έκανε να χάσω το πέρασμα.

Η ζέστη της ημέρας υπήρξε αποπνικτική, και το άλογό μου, καταϊδρωμένο και διψασμένο, όρμησε μέσα στα νερά πριν προλάβω να το συγκρατήσω. Ο Αχελώος, σε εκείνο το σημείο, ήταν πλατύς, βαθύς, με όχθες απότομες. Παρασύρθηκα από το ισχυρό ρεύμα και για μια στιγμή κινδύνεψα να πνιγώ. Ευτυχώς, εκατό τοιζες πιο κάτω —περίπου διακόσια μέτρα— το ζώο βρήκε στέρεο έδαφος σε μία από τις αμμώδεις νησίδες που διακόπτουν συχνά τη ροή του ποταμού. Κατέβηκα από τη σέλα, αποφασισμένος να περάσω εκεί τη νύχτα. Ωστόσο, παρατήρησα ότι με χώριζε από τη στεριά μόνο ένας στενός βραχίονας νερού. Τόλμησα να τον διασχίσω, κρατώντας το άλογο από τη χαλινάρι. Το νερό έφτανε μόλις ως τα γόνατά μου· σύντομα βρέθηκα στην όχθη και, προχωρώντας προς το εσωτερικό, σταμάτησα να ξεκουραστώ σε ένα χωράφι με καλαμπόκια, όπου το άλογό μου αποζημιώθηκε γενναϊόδωρα για την ημέρα νηστείας που είχε υπομείνει.

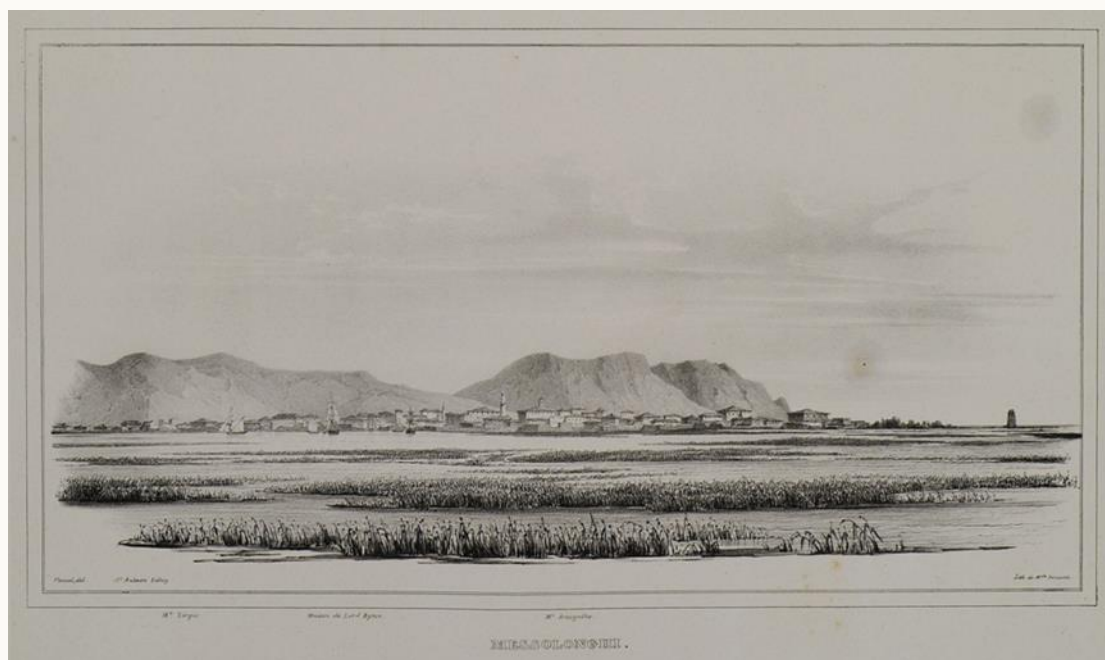

Ο Αχελώος από τα ερείπια της αρχαίας Στράτον, 1907 – <https://arachne.dainst.org/>

Η νύχτα στην Ελλάδα είναι δροσερή, και τα μουσκεμένα ρούχα μου έκαναν τις ώρες να μοιάζουν ατέλειωτες. Μόλις το πρώτο φως επέτρεψε να διακρίνονται τα πράγματα τριγύρω, ξανάρχισα την πορεία. Προς το μεσημέρι, μπήκα στο Μεσολόγγι, τριάντα ώρες μετά την αναχώρησή μου από το Πέτα, έχοντας διανύσει περίπου σαράντα λεύγες —περί τα 160 χιλιόμετρα— μέσα σε δύσβατη χώρα.

5.8. Το εσωτερικό του Μεσολογγίου

Η έκπληξή μου ήταν μεγάλη όταν, φτάνοντας στο Μεσολόγγι, αντίκρισα πλήθος ενόπλων —οι περισσότεροι από αυτούς μας είχαν εγκαταλείψει— να περιφέρονται αμέριμνοι στους δρόμους και να γεμίζουν τα καφενεία. Η εικόνα αυτής της αδράνειας ήταν ακόμη πιο κατακριτέα, καθώς την ίδια στιγμή —όπως θα αποδεικνυόταν σύντομα— μια χούφτα ξένων Φιλελλήνων και Επτανησίων Ελλήνων θυσιάζονταν για λογαριασμό τους, αντιμετωπίζοντας την πίεση των ενωμένων δυνάμεων της Ηπείρου.

Το Μεσολόγγι - Messolonghi in the 19th century. Otto Magnus von Stackelberg, 1834

Πήγα αμέσως στη γραμματεία, με την πρόθεση να διευθετήσω όλες μου τις υποθέσεις μέσα στην ίδια μέρα. Ο κύριος σκοπός του ταξιδιού μου, το αυστριακό εμπορικό πλοίο φορτωμένο με όπλα και πυρομαχικά, είχε χαθεί· είχε αποπλεύσει την προηγούμενη, απογοητευμένο από τις καθυστερήσεις στην εκφόρτωση του φορτίου. Συνάντησα τους προκρίτους συγκεντρωμένους, να σπαταλούν τον χρόνο τους σε εικασίες για ένα γεγονός που είχε εξάψει εδώ και καιρό τη φαντασία των Μεσολογγιτών. Κατά τη διάρκεια της ημέρας, η πεδιάδα της Πάτρας σκεπαζόταν από πυκνούς καπνούς· τη νύχτα, μια ατέλειωτη γραμμή φωτιάς φώτιζε τον ορίζοντα. Το φαινόμενο ήταν τόσο εκτεταμένο, που δεν μπορούσε να αποδοθεί στους απλούς καταυλισμούς της δύναμης του Κολοκοτρώνη. Άλλοι ισχυρίζονταν πως η πολιορκία του φρουρίου είχε εγκαταλειφθεί· άλλοι πάλι έλεγαν το αντίθετο, πως οι φωτιές ήταν ένδειξη γιορτής, μήνυμα των Μοραϊτών προς τους Έλληνες

των Επτανήσων και της Αιτωλίας για μια μεγάλη νίκη. Λίγο έλειψε οι κάτοικοι του Μεσολογγίου —όπως συχνά συμβαίνει με τους Έλληνες, που σπεύδουν σε πρόωρες πανηγυρικές εκδηλώσεις— να γιορτάσουν ένα κατόρθωμα που υπήρχε μόνο στη φαντασία τους.

Τα κανόνια που έπρεπε να παραλάβω ήταν ήδη έτοιμα. Κι όμως, θα το πίστευε κανείς; Ολόκληρη η 16^η Ιουλίου χάθηκε σε διαπραγματεύσεις ανάμεσα στους προκρίτους και τους εργάτες που είχαν κατασκευάσει τους κιλλίβαντες. Η φιλονικία αφορούσε την αμοιβή για αυτό το ταπεινό έργο, και η τσιγκουνιά οδήγησε σε αδιέξοδο: οι άρχοντες αρνήθηκαν να πληρώσουν ένα ευτελές ποσό 700 πιάστρων (περίπου 433 φράγκα). Κι όλα αυτά την ίδια ημέρα που μια φοβερή καταστροφή, η οποία βάραινε ήδη τα ελληνικά όπλα, μπορούσε μέσα σε δύο μόλις ημέρες να φέρει τον εχθρό προ των πυλών του Μεσολογγίου.

5.9. Άνυσοίωνα νέα

Το μεσημέρι της 17ης Ιουλίου άρχισαν να κυκλοφορούν ζοφερές φήμες. Λεγόταν ότι οι Έλληνες είχαν υποστεί, την προηγούμενη μέρα, φρικτή ήττα. Ένας Σουλιώτης, ερχόμενος από το μέτωπο, διαβεβαίωνε πως το σώμα των Φιλελλήνων και το σύνταγμα του Ταρέλλα είχαν εξολοθρευτεί. Η ημερομηνία που ανέφερε για το δυστύχημα μου φάνηκε απίθανη: δεν μπορούσα να πιστέψω ότι είχε διανύσει με τα πόδια, σε μόλις εικοσιτέσσερις ώρες, μια απόσταση για την οποία εγώ, καβάλα σε εξαίρετο άλογο, είχα χρειαστεί τριάντα. Αυτή η σκέψη με καθησύχασε προσωρινά.

Το ίδιο βράδυ έφτασε ο Γιάννης Κολοκοτρώνης και, με την παρουσία του, διασκέδασε κάθε φόβο μου. Είχε αναχωρήσει από τη Λαγκάδα λίγα λεπτά μετά από εμένα και επιβιβάστηκε σχεδόν αμέσως για την Πελοπόννησο, παίρνοντας μαζί του τους τριακόσιους άνδρες του. Στις επίμονες ερωτήσεις για αυτή την αιφνίδια αποχώρηση, αρκέστηκε να απαντήσει μονολεκτικά: “Ο πατέρας μου με χρειάζεται”.

Υποψιαζόμενος δόλο από τον αγγελιοφόρο των κακών ειδήσεων, εξέφρασα ανοιχτά την άποψή μου στους προκρίτους, που τον απείλησαν με βαριά τιμωρία. Ντροπιασμένος, ο Σουλιώτης εγκατέλειψε την πόλη, καθώς κανείς δεν ήθελε να πιστέψει τον ισχυρισμό του ότι, ενώ είχε φύγει από την Ήπειρο μια μέρα αργότερα από τον νεαρό Κολοκοτρώνη, μπορούσε να φτάσει στο Μεσολόγγι έξι ώρες νωρίτερα. Κι όμως, έλεγε την αλήθεια. Τη νύχτα, πιο αξιόπιστες αναφορές επιβεβαίωσαν τα λόγια του, σκορπίζοντας γενική συντριβή.

Είναι όμως απαραίτητο να επιστρέψουμε στην αρχή αυτής της τραγικής ιστορίας. Μέχρι τώρα, τα γεγονότα έχουν παρουσιαστεί με τρόπο παραμορφωμένο. Και είναι αλήθεια πως δύσκολα θα μπορούσαν να αποδοθούν σωστά, αν δεν είχε κανείς ιδίαν αντίληψη των τόπων όπου διαδραματίστηκαν. Εγώ τους γνωρίζω, και μάλιστα συνέλεξα με κάθε φροντίδα και επιμέλεια τις πιο μικρές λεπτομέρειες από τα χείλη των συντρόφων μου που επέζησαν. Είναι η δική τους αφήγηση που πρόκειται να παρουσιάσω στους αναγνώστες.

6. ΚΕΦΑΛΑΙΟ 29^ο

6.1. Υποχώρηση του Μάρκου Μπότσαρη

Μάταια ο γενναίος Μάρκος Μπότσαρης προσπάθησε να φτάσει στους πολιορκημένους αδελφούς του. Εικοσιτέσσερις ώρες μετά την αναχώρησή του από το Κομπότι, ήρθε αντιμέτωπος με τους Τούρκους. Παρόλο που το σχέδιό του είχε πλέον αποκαλυφθεί και μέρος των εχθρικών δυνάμεων, που ως τότε πολιορκούσαν το Σούλι, είχε κινηθεί προς το μέρος του, εκείνος δεν εγκατέλειψε αμέσως την προσπάθειά του.

Μέρα πολεμούσε και νύχτα, με εξαντλητικές πορείες και αιφνιδιαστικές αντεπιθέσεις, προσπαθούσε να κρύψει τα ίχνη του. Με μια μικρή ομάδα ανδρών κατάφερε να τραβήξει την προσοχή των μουσουλμάνων της περιοχής και να περάσει όλα τα δύσβατα μονοπάτια της Αθαμανίας χωρίς να ηττηθεί. Ωστόσο, η έλλειψη τροφίμων και τα συνεχή εμπόδια τον ανάγκασαν τελικά να υποχωρήσει. Η επιστροφή ήταν σκληρή και γεμάτη κινδύνους. Από την Βογόρτζα ακούστηκαν οι αντίλαλοι μιας από τις πολλές συγκρούσεις που χρειάστηκε να δώσει για να ανοίξει τον δρόμο της υποχώρησης προς την Πέτα, όπου έφτασε μόλις τη νύχτα της 14^{ης} προς 15^η Ιουλίου.

6.2. Πληροφορία για επίθεση των Τούρκων

Ένας Έλληνας από την Άρτα έφερε την είδηση πως, εδώ και δύο μέρες, έβλεπε να συγκεντρώνονται στην πόλη πλήθη στρατιωτών που είχαν καταφτάσει από τις φρουρές της Πρέβεζας και των Ιωαννίνων. Σύμφωνα με τις πληροφορίες του, οι εχθρικοί στρατηγοί σχεδίαζαν να κινηθούν εναντίον της θέσης του Πέτα με όλες αυτές τις δυνάμεις, μεθαύριο, στις 16 Ιουλίου.

Ο κόμης Νόρμαν έστειλε αμέσως αγγελιοφόρο για να διατάξει τους Φιλέλληνες να επιστρέψουν. Ο απεσταλμένος κατάφερε να φτάσει στην Βοργότζα και έτσι οι Φιλέλληνες, μαζί με τους Επτανήσιους, γύρισαν λίγες μόλις ώρες μετά την άφιξη του Μπότσαρη και των Σουλιωτών του.

Και αν υπήρχε κάθε λόγος να πιστεύει κανείς ότι η επίθεση θα ήταν σφοδρή, η απάντηση ήταν μία και αδιαμφισβήτητη: να περιμένουν τον εχθρό.

6.3. Σύσκεψη — Διαφορετικές γνώμες — Λήψη απόφασης

Το μεγαλύτερο μέρος της 15^{ης} Ιουλίου αφιερώθηκε σε μια κρίσιμη σύσκεψη για το πώς θα αντιμετώπιζαν την αναμενόμενη εχθρική επίθεση. Στο πολεμικό συμβούλιο συμμετείχαν:

1. ο στρατηγός Νόρμαν,
2. οι συνταγματάρχες Ταρέλλα και Ντάνια,
3. οι αντισυνταγματάρχες Γκουμπερνάτι και Στίετς,
4. ο ταγματάρχης Κατσόπουλος,
5. ο Σπύρος Πανά,

6. ο Μάρκος Μπότσαρης,
7. ο Γώγος,
8. και ο Βλαχόπουλος.

Οι Ταρέλλα και Στίετς πρότειναν οι Φιλέλληνες και το τακτικό σύνταγμα να αποτελέσουν την εφεδρεία, τοποθετημένοι στα υψώματα που υψώνονται πάνω από την Πέτα. Οι άτακτοι στρατιώτες θα μοιράζονταν:

1. στα ερείπια του χωριού,
2. στο οροπέδιο μπροστά του,
3. στις πλαγιές του βουνού,
4. και στην είσοδο του δρόμου που οδηγεί στο Κομπότι.

Η πρόταση αυτή είχε τη λογική της — εξασφάλιζε έλεγχο σε όσους η αφοσίωση θεωρούνταν αμφίβολη για διάφορους λόγους. Ο Μπότσαρης συμφωνούσε. Όμως ο Ντάνια αντέδρασε έντονα: δεν ήθελε να εγκαταλείψει τη θέση που είχε καταλάβει με την άφιξή του και είχε ανακτήσει με την επιστροφή του.

Ο Νόρμαν, από την πλευρά του, πίστευε πως μια τέτοια υποχώρηση των τακτικών δυνάμεων θα έπληττε το ηθικό των Ελλήνων. Στα μάτια τους θα φαινόταν παράξενο και αποθαρρυντικό να τους μετακινούν, την παραμονή της μάχης, σε ένα τόσο επικίνδυνο σημείο — σημείο που μέχρι χθες διεκδικούσαν όλοι, όταν οι Τούρκοι φαίνονταν να αμύνονται.

Η πλειοψηφία του συμβουλίου, εκτός από τους Ταρέλλα, Στίετς και Μπότσαρη, υιοθέτησε την άποψη του Νόρμαν. Έτσι, ο Γώγος δεν χρειάστηκε καν να επιχειρηματολογήσει για τη γνώμη που είχε εκφράσει πρώτος και ήταν έτοιμος να υπερασπιστεί με θέρμη, αν υπήρχαν αντιρρήσεις.

6.4 Η Μάχη του Πέτα

Μετά την απόφαση του πολεμικού συμβουλίου, οι ελληνικές δυνάμεις παρατάχθηκαν σε δύο παράλληλες γραμμές:

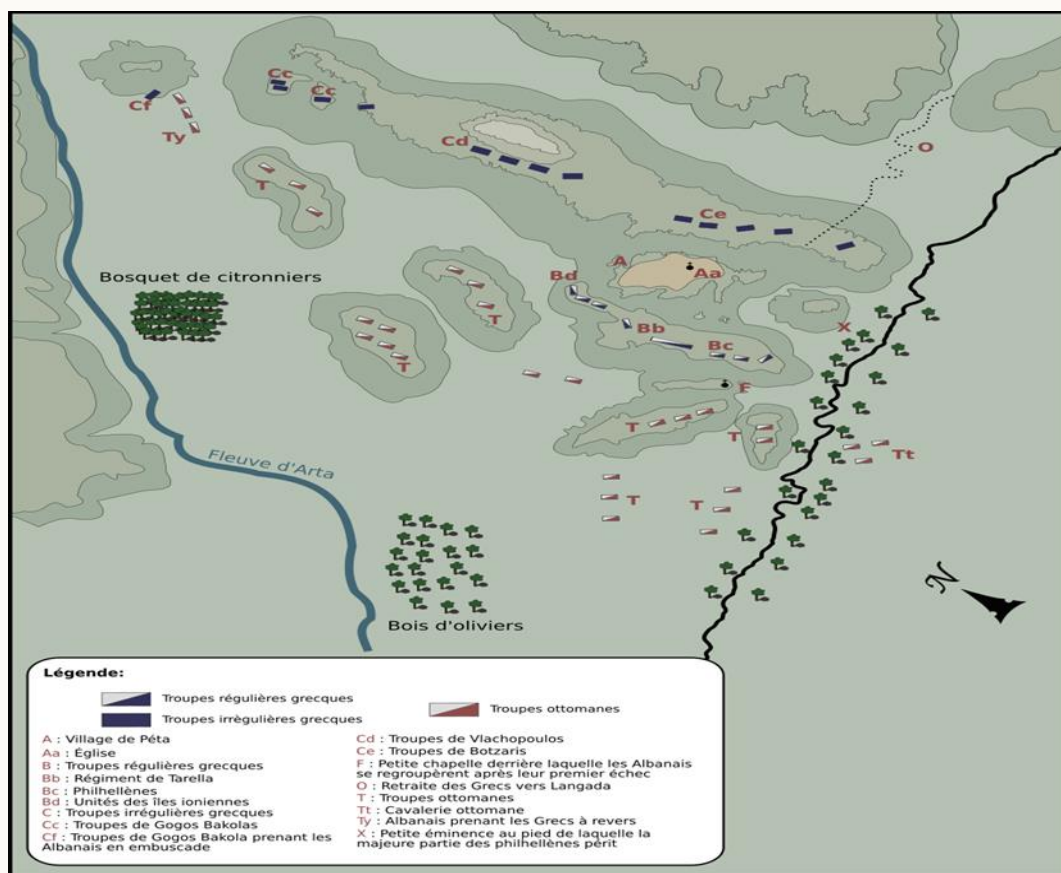
Η πρώτη, χαμηλότερα και μπροστά από το χωριό, αποτελούνταν από τις τακτικές δυνάμεις.

Η δεύτερη, ισχυρότερη, βρισκόταν ψηλότερα και εκτεινόταν περισσότερο προς τα πλευρά:

1. δεξιά οι άνδρες του Γώγου,
2. αριστερά οι Σουλιώτες του Μπότσαρη,
3. στο κέντρο ο Βλαχόπουλος.

Τα δύο κανόνια, με τους δέκα Φιλέλληνες που τα χειρίζονταν, τοποθετήθηκαν στα δεξιά του σώματος του Ταρέλλα· λίγο πιο πίσω, στο ίδιο σημείο, στάθηκε η Ιονική Εταιρεία του λοχαγού Σπύρου. Το πιο ευάλωτο σημείο —η αριστερή πτέρυγα της πρώτης γραμμής— ανατέθηκε στους Φιλέλληνες. Αν αναγκάζονταν να υποχωρήσουν, έπρεπε να περάσουν μέσα από το χωριό και να ενωθούν με τις

άτακτες ομάδες· όμως όλοι γνώριζαν ότι μια τέτοια κίνηση μπορούσε εύκολα να προκαλέσει σύγχυση και μαζική φυγή.

Χάρτης της Μάχης του Πέτα, 16 Ιουλίου 1822 – Η διάταξη των στρατευμάτων

Έτσι οργανωμένοι, οι άνδρες πέρασαν τη νύχτα της 15^{ης} προς 16^η Ιουλίου άγρυπνοι, με τα όπλα στο χέρι. Περισσότερο από μία ώρα πριν χαράξει, ακούστηκαν από την πεδιάδα χλιμιντρίσματα αλόγων και άλλοι ήχοι που μαρτυρούσαν την προσέγγιση του εχθρού. Ένα προκεχωρημένο φυλάκιο του πρώτου συντάγματος, μαζί με μερικούς Φιλέλληνες σε θέση προφυλακής, αντάλλαξε πυρά και υποχώρησε.

Με το πρώτο φως της ημέρας, φάνηκε πως οι χαμηλοί λόφοι μπροστά τους είχαν γεμίσει στρατό. Οι Τούρκοι ήταν τουλάχιστον εννέα με δέκα χιλιάδες. Είχαν αναπτυχθεί σε ένα μεγάλο ημικύκλιο, με τη δεξιά τους πτέρυγα —περίπου εξακόσιους ιππείς— να φράζει τον δρόμο προς το Κομπότι. Κατά τη διάρκεια της νύχτας, ένα ισχυρό απόσπασμα είχε κινηθεί κατά μήκος του ποταμού για να κόψει τον δρόμο προς την Πλάκα.

Σύντομα το εχθρικό πεζικό, σχηματισμένο σε μπαϊράκια (συντάγματα), κινήθηκε ταχύτατα προς τη θέση των Φιλελλήνων. Σε απόσταση περίπου τετρακοσίων μέτρων σταμάτησε μετά την πρώτη δική μας ομοβροντία — χωρίς όμως να δεχτεί ανταπόδοση πυρών. Αυτή η απόλυτη σιωπή φάνηκε να τους ξαφνιάζει. Για λίγο οι πολεμικές ιαχές κόπασαν· μια αμηχανία απλώθηκε στις γραμμές τους. Τότε οι μπαϊρακτάρηδες φύτεψαν τις σημαίες τους στο έδαφος και, ακολουθούμενοι από

τις μονάδες τους, ξανάρχισαν την προέλαση. Ήταν κυρίως Αλβανοί, ενώ ανάμεσά τους και στα μετόπισθεν διακρίνονταν και Εβραίοι με μακριά ρούχα, επιστρατευμένοι με τη βία. Ο εχθρός είχε συγκεντρώσει κάθε διαθέσιμη δύναμη.

Τρεις ή τέσσερις χιλιάδες άνδρες προχώρησαν έτσι, σημαία με σημαία, μέχρι που έφτασαν σε απόσταση εκατό βημάτων. Οι δικοί μας, που τους περίμεναν σιωπηλοί, άνοιξαν πυρ την κρίσιμη στιγμή — όταν οι εχθροί ετοιμάζονταν να ορμήσουν. Μέσα σε μια στιγμή, οι επιτιθέμενοι διαλύθηκαν και οι πλαγιές του βουνού γέμισαν από τα πτώματά τους.

Ήταν η πρώτη φορά που οι Έλληνες του συντάγματος του Ταρέλλα πολέμουσαν παρατεταγμένοι σε γραμμή. Για μια στιγμή επικράτησε ανησυχία στις τάξεις τους, καθώς οι αξιωματικοί τους διέταζαν να υπομείνουν τα εχθρικά πυρά χωρίς να ανταποδώσουν. Όμως η αμφιβολία αυτή κράτησε ελάχιστα· γρήγορα επανήλθε η πειθαρχία.

Οι Φιλέλληνες, από την πλευρά τους, έδειχναν εξαιρετική διάθεση και ψυχραιμία. Ενώ οι Τούρκοι ανασυντάσσονταν, ο αρχηγός της ίλης, Μερζιέβσκι, με είκοσι άνδρες, τόλμησε να κατέβει και να εκδιώξει μια μεγάλη ομάδα εχθρών που είχε κρυφτεί σε ένα εγκαταλειμμένο παρεκκλήσι. Επέστρεψε μόνο όταν είχε αφήσει αρκετούς από αυτούς νεκρούς.

Για δύο ολόκληρες ώρες ο εχθρός ανανέωνε τις επιθέσεις του — και κάθε φορά αποκρουόταν, αφήνοντας πίσω του πλήθος νεκρών και τραυματιών. Τα δύο κανόνια έκαναν μεγάλη φθορά στις γραμμές τους, αλλά η επιμονή τους φαινόταν να δυναμώνει όσο μεγάλωναν οι απώλειές τους. Οι Ιόνιοι, με ψυχραιμία και θάρρος, απέκρουαν το πλήθος των αντιπάλων. Οι κραυγές “Αλλάχ!” αντηχούσαν παντού· ανάμεσά τους ακούγονταν τα σφυρίγματα από τις σφαίρες και οι μακρόσυρτες ιαχές των Ελλήνων που είχαν πιάσει τις ανώτερες θέσεις.

6.5. Η Πρόδοσία του Γώγου

Σύντομα οι Ιόνιοι είδαν τη δεξιά τους πλευρά να υπερφαλαγγίζεται επικίνδυνα. Από εκεί ο εχθρός επιχειρούσε να μπει στο χωριό και να ανέβει στα υψώματα που το δέσποζαν. Τότε ήρθε η ώρα για τον Γώγο να δράσει — κι εκείνος το έσκασε. Μετά από μία μόνο ομοβροντία, που έμοιαζε περισσότερο με σήμα παρά με μάχη, εγκατέλειψε τη θέση του.

Οι Τούρκοι όρμησαν με λύσσα. Οι Ιόνιοι, που ως τότε είχαν χάσει μόλις δέκα άνδρες, αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν· σε μια στιγμή, οι μισοί σκοτώθηκαν. Η αταξία απλώθηκε. Ένα μεγάλο βλήμα σφηνώθηκε στην κάννη ενός κανονιού και το αχρήστευσε, ενώ το άλλο εκσφενδονίστηκε από τη βάση του από την ισχύ της έκρηξης. Ο νεαρός Βρέντλι από τη Ζυρίχη, διοικητής του μικρού πυροβολικού και άρρωστος από μέρες, αιφνιδιάστηκε· σφαγιάστηκε πάνω στα πυροβόλα του μαζί με μέρος των πυροβολητών του.

Την ίδια στιγμή, η αριστερή πλευρά του εχθρού εισέβαλε στο Πέτα, καταλαμβάνοντας ανώτερες και κατώτερες θέσεις. Το πρώτο σύνταγμα

προσπάθησε να υποχωρήσει μέσα από το χωριό, αλλά οι τελευταίοι λόχοι του αποκόπηκαν και σφαγιάστηκαν. Ο διοικητής των Φιλελλήνων, υποκύπτοντας σε μια μοιραία υπερηφάνεια, αρνήθηκε να εγκαταλείψει τη θέση του. Ο Ταρέλλα, αποσπασμένος από τη μονάδα του, τον ικέτευσε να αποσυρθεί, προειδοποιώντας ότι κάθε αντίσταση ήταν πλέον μάταιη. Η γενναιόδωρη αυτή προειδοποίηση έμελλε να τον καταστρέψει· παρασύρθηκε στον χαμό μαζί με τους άνδρες του, που αποκομμένοι από τους υπόλοιπους, έπεσαν κάτω από τα σπαθιά των απίστων.

Σχέδιο της μάχης στο Πέτα από το βιβλίο του Maxime Raybaud

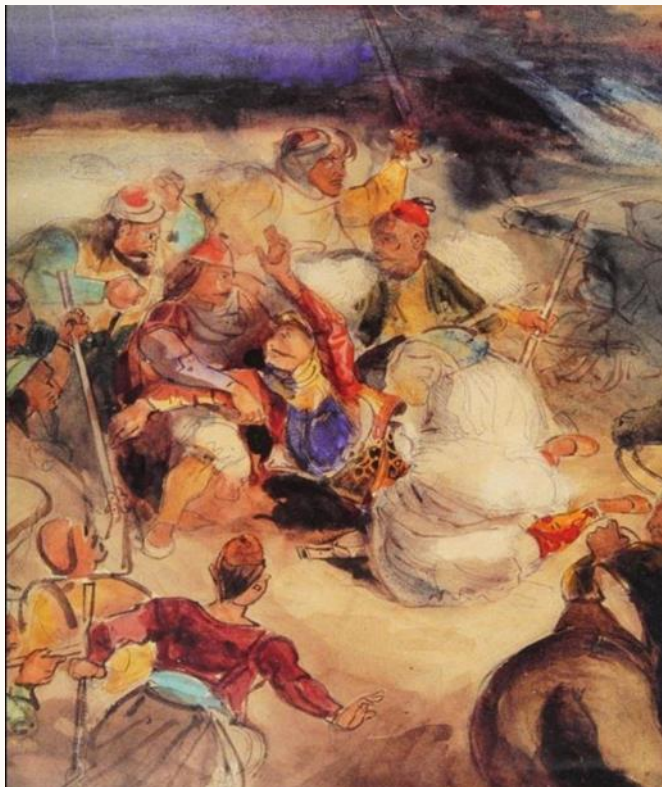
Η φυγή του Γώγου ανάγκασε και τον Βλαχόπουλο να υποχωρήσει, καθώς η δεξιά του πλευρά στηριζόταν στον προδότη. Ο Μπότσαρης, με τριακόσιους άνδρες στο χείλος της περικύκλωσης, αναγκάστηκε επίσης να κινηθεί προς τα πίσω. Οι Φιλέλληνες, τρομαγμένοι, είδαν τα υψώματα —στα οποία έπρεπε να αποσυρθούν σύμφωνα με το σχέδιο— να καλύπτονται τώρα από μουσουλμανικές σημαίες.

Σχεδόν αμέσως, από το χωριό ξεχύθηκε ένα πλήθος Τούρκων, κρατώντας ματωμένα λάφυρα από τους αξιωματικούς και τους στρατιώτες του Ταρέλλα, καθώς και τα κεφάλια των ασθενών που σφάχτηκαν αιφνιδιαστικά στο Πέτα. Ανάμεσά τους, όσοι επέζησαν από αυτή την καταστροφική μέρα αναγνώρισαν με φρίκη τα κεφάλια των Φιλελλήνων Κρούσεμαρκ, Λάσυ, Βολφ και άλλων.

6.6. Αντίσταση των τακτικών και των Επτανησίων

Μόνο τότε ένα ελαφρύ ξάφνιασμα φάνηκε στο πρόσωπο του Ντάνια· διέταξε την υποχώρηση, χωρίς να σκεφτεί ότι πλέον ήταν αδύνατη. Οι Φιλέλληνες, περικυκλωμένοι από παντού και χωρίς καμία ελπίδα διαφυγής, σκέφτονταν μόνο να πουλήσουν ακριβά τη ζωή τους. Ορμούν άτακτα προς τον δρόμο για το Κομπότι, αλλά τον βρίσκουν κατειλημμένο από το οθωμανικό ιππικό. Η θέση που εγκαταλείπουν κατακλύζεται αμέσως από χιλιάδες εχθρούς, που τους σκεπάζουν με πυρά· κάθε φορά που ένας Φράγκος πέφτει, εκατό Αλβανοί σπεύδουν να αρπάξουν το κεφάλι του.

Ένας Αιθίοπας πετάγεται μπροστά στον συνταγματάρχη Ντάνια· με το ένα χέρι αρπάζει τα γκέμια του αλόγου του και, γονατισμένος, αποκρούει με το γιαταγάνι τα χτυπήματα που του καταφέρει ο αρχηγός των Φιλελλήνων. Το άλογο, τρομαγμένο, οπισθοχωρεί· είκοσι Τουρκαλβανοί ορμούν ταυτόχρονα πάνω στον αναβάτη, τον ανατρέπουν και τον αποκεφαλίζουν μπροστά στα μάτια των συντρόφων του, που παγώνουν από τη φρίκη.

Ο Μερζιέβσκι, με τους έντεκα Πολωνούς που είχαν απομείνει, επιχειρεί να ανοίξει δρόμο μέσα από το χωριό· καταφέρνουν να μπουκώσουν, αλλά όλοι σκοτώνονται εκεί. Πολλοί Φιλέλληνες, αποκομμένοι και περικυκλωμένοι, πολεμούν με απελπισμένη γεννασιότητα και πέφτουν ο ένας μετά τον άλλον. Ο λοχαγός Μινιάκ, τραυματισμένος στο πόδι, στηρίζεται στον κορμό μιας ελιάς· η λαμπερή στολή του κάνει τους εχθρούς να τον περάσουν για αρχηγό και να θελήσουν να τον πιάσουν ζωντανό. Το καταφέρνουν μόνον όταν, έχοντας σπάσει το

σπαθί του στον δέκατο τέταρτο αντίπαλο που σωριάζεται στα πόδια του, προσπαθεί να κόψει τον λαιμό του με το κομμάτι που του απέμεινε.

Οι Τούρκοι, τόσο κοντά πια στους αντιπάλους, δεν μπορούν να χρησιμοποιήσουν πυροβόλα χωρίς να χτυπηθούν μεταξύ τους· το σπαθί, η λόγχη, το στιλέτο είναι τώρα τα μόνα όπλα. Στην τρομερή αυτή συμπλοκή, ξένοι, καθώς ξεψυχούν, αρπάζουν έναν εχθρό και του κατασπαράζουν το πρόσωπο με τα δόντια. Για τον

Φιλέλληνα Σοβασέν ειπώθηκε πως, αφού σκότωσε έναν μπέη-ρεϊζή, άρπαξε τη σημαία του· την έχασε, την ξαναπήρε και διαμελίστηκε πριν προλάβει να αφήσει το τρόπαιό του.

Στους πρόποδες ενός λοφίσκου, στην κορυφή του οποίου υψωνόταν ένας μεγάλος σιδερένιος σταυρός, το κύριο σώμα των Φιλελλήνων αναγκάζεται να σταματήσει. Το έδαφος και οι συνεχώς αυξανόμενες μάζες του εχθρού φράζουν κάθε διέξοδο. Εξαντλημένοι από τραύματα, κόπωση και υπερπροσπάθεια, πέφτουν εκεί, γύρω από τη σημαία τους, πάνω σε σωρούς νεκρών. Ο υπολοχαγός Τάιχμαν κρατά ακόμη την ένδοξη σημαία· δεν καταλαβαίνει πότε την παίρνουν από τα χέρια του, γιατί τη στιγμή εκείνη το σώμα του έχει ήδη κομματιαστεί — και μαζί του σβήνει και η τελευταία σπίθα αντίστασης.

6.7. Καταστροφή των Φιλελλήνων

Τελευταία αντίσταση του φιλελληνικού πεζικού εναντίον των Τούρκων κατά τη Μάχη του Πέτα, 16 Ιουλίου 1822. Πίνακας του Giuseppe Rava.

Όλοι οι αξιωματικοί του σώματος που βρέθηκαν στο Πέτα σκοτώθηκαν χωρίς καμία εξαίρεση. “Καμία σημαία δεν έπεσε στα χέρια του εχθρού”, γράφει ο κ. V... στα Απομνημονεύματά του· και πράγματι, όταν χάνονται με τέτοιο τρόπο, δεν υπάρχει ντροπή στο να το παραδεχτεί κανείς.

Θα ήταν αδύνατο να καταγραφούν όλες οι ηρωικές πράξεις των Φιλελλήνων εκείνη τη μέρα· αρκεί να ξέρουμε ότι κανένας από όσους επέζησαν δεν έφυγε χωρίς να έχει σκοτώσει πολλούς εχθρούς με το ίδιο του το χέρι. Σώθηκαν πολεμώντας ακόμη, γαντζωμένοι στους θάμνους και στα κακοτράχαλα βράχια, καταδιωκόμενοι για τρία τέταρτα της ώρας. Τελικά, φτάνοντας στη βάση ενός απότομου βουνού, αντίκρισαν στην κορυφή Έλληνες στρατιώτες.

Ήταν ο Γώγος με τους άνδρες του· μετά τη φυγή τους είχαν αποσυρθεί εκεί. Στη βάση αυτού του υψώματος οι τελευταίοι Φιλέλληνες ήταν έτοιμοι να εξοντωθούν, όταν μια ομοβροντία από τις ψηλές θέσεις σταμάτησε τους Τούρκους. Ο ήχος αυτός, που θύμιζε στον εχθρό ότι δεν έπρεπε να προχωρήσει άλλο, τους έκανε να διστάσουν και τελικά να υποχωρήσουν μουρμουρίζοντας — την ώρα που η κούραση και τα εμπόδια έμοιαζαν να προσφέρουν στους διώκτες τα τελευταία τους θύματα.

«Une Assemblée d'Officiers Européens, accourus au secours de la Grèce en 1822». PUAUX, René. Grèce. Terre aimée des Dieux, Paris [G. de Maleherbe], MCMXXXII [=1932].

Ήταν άραγε η φωνή της μετάνοιας που έκανε τον Γώγο να πυροβολήσει; Ή μήπως φοβήθηκε την οργή των δικών του, που είχαν υπακούσει μόνο στη διαταγή του να φύγουν, αγνοώντας τις προδοτικές του προθέσεις; Δεν είναι εύκολο να δοθεί απάντηση· το μόνο βέβαιο είναι ότι την επόμενη μέρα βρέθηκε στις γραμμές των

εχθρών της πατρίδας του. Οι νικητές έστειλαν λαγωνικά να ψάξουν τα δάση και τις πυκνές συστάδες. Έτσι βρήκαν μερικούς ακόμη τραυματισμένους και τους εκτέλεσαν επιτόπου. Είχαν χάσει χίλιους άνδρες στη μάχη, ανάμεσά τους και πολλούς επιφανείς Τούρκους. Για δύο ολόκληρες μέρες, περισσότερα από εκατό μουλάρια μετέφεραν τους νεκρούς και τους τραυματίες τους στην Άρτα — οι τελευταίοι σχεδόν εξίσου πολυάριθμοι με τους πρώτους.

Όλες αυτές τις απώλειες τις είχαν υποστεί από τα χέρια των Φιλελλήνων, του πρώτου συντάγματος και των Ιονίων, που άφησαν στο πεδίο τη μισή τους δύναμη. Οι Επτανήσιοι, ευτυχώς, δεν έχασαν τον αρχηγό τους, τον γενναίο Σπύρο Πανά, στον οποίο οφείλουν την ψυχραιμία και τη φήμη τους σε αυτή τη σύντομη και φονική εκστρατεία στην Ήπειρο. Το πρώτο σύνταγμα έχασε το ένα τρίτο των ανδρών του, δεκαέξι αξιωματικούς και τον συνταγματάρχη του, αποδεικνύοντας ότι οι Έλληνες μπορούν να πολεμήσουν υποδειγματικά σε γραμμές μάχης, αρκεί να καθοδηγούνται σωστά — μια αλήθεια που κάποιοι αμφισβητούσαν.

Από τους Φιλέλληνες, περισσότεροι από τα τρία τέταρτα έπεσαν. Το σώμα αυτό, που ακόμη και οι πιο μετρημένες εκτιμήσεις το υπολόγιζαν σε διακόσιους ογδόντα έξι άνδρες, δεν είχε στην πραγματικότητα ποτέ πάνω από ενενήντα έξι. Και ακόμη σήμερα, πολλοί άνθρωποι σε ξένες χώρες ζουν με την αγωνία για την τύχη φίλων και συγγενών που είχαν φύγει για την Ελλάδα. Κι επειδή, όπως λένε, η σκληρή βεβαιότητα είναι καλύτερη από την αβάσταχτη αμφιβολία, παραθέτω εδώ τα ονόματα των ξένων που σκοτώθηκαν ή συνελήφθησαν στο Πέτα, και που η μνήμη μου θυμάται ακόμη:

Γάλλοι:

Κ.κ. Αντρέ Ντάνια (από τη Γένοβα, πολιτογραφημένος), Μινιάκ, Βιέλ, Σοβασέν, Ανρί Μπάγκερμαν, Γκισάρ, Φρελόν, Σεγκέν, Νταμπούσι (Αιγύπτιος, πολιτογραφημένος).

Πολωνοί:

Κ.κ. Μερζιέβσκι, Μλοντόφσκι, Κουλσκελέσκι, Ντομπρονόφσκι.

Ελβετοί:

Κ.κ. Σεβαλιέ, Βρέντλιε, Φελντχάν (του επιτελείου).

Ολλανδός:

Ροδόλφος Χούισμανς.

Ιταλοί:

Πιερ Ταρέλλα, Μάμιο, Τιρέλι, Μπριφτάρι, Φάτζιο, Βιβιάνι (από το Πιεμόντε) — Τοριτσέλα, Πλενάριο, Μιοβίλοβιτς (Λομβαρδοβενετοί).

Γερμανοί, Σουηδοί, Δανοί, κ.ά.:

Ζάιγκερ ο νεότερος, Βάιγαντ, Σβάιγκαρντ (Γερμανοί), Μπατιλάνι (Τοσκάνη).

Αυτή η πλάκα των Φιλελλήνων είναι ο 24ος και τελευταίος πίνακας που φιλοτέχνησε ο Παναγιώτης Ζωγράφος υπό τη διεύθυνση του Στρατηγού Μακρυγιάννη για να εικονογραφήσει τα απομνημονεύματά του για την Ελληνική Επανάσταση μεταξύ 1836 και 1839. (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα) Η πλάκα απαρτιθεί σχεδόν 300 ονόματα και φέρει την επιγραφή: «Η ευγνώμων Ελλάδα χαράζει στην πλάκα της αθανασίας τα ονόματα των Φιλελλήνων που πολέμησαν για την ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ».

Από τους επιζώντες της μάχης, επτά ήταν Έλληνες και δεκαοκτώ ξένοι. Ανάμεσα στους τελευταίους ξεχώριζαν ο γενναίος λοχαγός Μπάουερ φον Χέλμαν, από τη Λειψία, λοχίας του δεύτερου λόχου, και ο λοχαγός Ανέ (Hanay) από τις Βρυξέλλες, υπαξιωματικός στον πρώτο λόχο. Και οι δύο τραυματίστηκαν από σφαίρα στο στήθος, όπως και ο στρατηγός Νόρμαν, που εκείνη τη μέρα έδωσε το παράδειγμα της πιο λαμπρής ανδρείας.

Από τους νεαρούς Έλληνες που πολέμησαν στο Πέτα και γλίτωσαν, αξίζει να μνημονευθούν οι κ.κ. Ρόδιος και Ντιβάνης, στους οποίους η άρτια εκπαίδευση που έλαβαν στη Γαλλία και τα πολλά τους προσόντα προμήνυαν έντιμη σταδιοδρομία στην πατρίδα τους. Ο πρώτος είχε μεταφράσει στα ελληνικά το εγχειρίδιο των *“Ασκήσεων Πεζικού του γαλλικού στρατού”*.

Οι Τούρκοι αιχμαλώτισαν ελάχιστους στη μάχη· αλλά εκείνοι που έπεσαν στα χέρια τους θα προτιμούσαν τον θάνατο. Ξεγυμνωμένοι, χτυπημένοι, αναγκάστηκαν να μεταφέρουν στην Άρτα τα κεφάλια των συντρόφων τους. Ο ήλιος έκαιγε ανελέητα· έφτασαν εκεί λυγίζοντας από το φορτίο, ποτισμένοι από το αίμα που έτρεχε από τα φρικτά αυτά λάφυρα και ανακατευόταν με το δικό τους, που έσταζε από τις πληγές τους. Στην Άρτα τους περίμενε ένας μανιασμένος όχλος· η νίκη, αγορασμένη με τόσο αίμα, είχε φέρει πένθος και είχε ξεσηκώσει μίσος χιλίων μορφών. Οι δύσμοιροι αιχμάλωτοι, θύματα της προδοσίας και της θηριωδίας, γνώρισαν όλους τους βαθμούς του εξευτελισμού και κάθε λογής βασανιστήρια πριν βρουν την αιώνια ανάπαυση.

Τις φρικιαστικές λεπτομέρειες για το τέλος τους έμαθα αργότερα στη Ζάκυνθο και τη Σμύρνη, από Λεβαντίνους εμπόρους που βρίσκονταν στην Πρέβεζα και ακόμη και στην Άρτα την εποχή των τραγικών αυτών γεγονότων.

6.8. Εμπρησμός του Κομποτίου & Υποχώρηση προς Λαγκάδα

Την ώρα που μαίνονταν η μάχη στο Πέτα, το Κομπότι έμοιαζε να φλέγεται. Χίλιοι Τούρκοι κινήθηκαν εναντίον του, με σκοπό να αιφνιδιάσουν τη μικρή ελληνική δύναμη που βρισκόταν εκεί. Ο καπετάν Αλέξανδρος, ανίσχυρος να τους αναχαιτίσει, υποχώρησε προς τη Λαγκάδα, αφήνοντας στην οργή τους τα λίγα σπίτια που είχαν μείνει άθικτα, καθώς και την εκκλησία του χωριού, την οποία πυρπόλησαν.

Ο δρόμος από το Πέτα προς τη Λαγκάδα περνά μέσα από το Κομπότι· για να αποφευχθεί η σύγκρουση με τον εχθρό που είχε οχυρωθεί εκεί, η υποχώρηση έπρεπε να γίνει ακολουθώντας την κορυφογραμμή των βουνών, ανάμεσα σε βράχια γεμάτα θάμνους και άλλα φυσικά εμπόδια.

Στη θέα των λιγοστών και εξαντλημένων υπολειμμάτων του στρατού, η καρδιά του προέδρου βάρυνε. Η διήγηση για τη διαγωγή του αχρείου που προκάλεσε τη συμφορά εκείνης της ημέρας —προδοσία την οποία ο ίδιος πάντα δίσταζε να πιστέψει— θα πρέπει να ήταν για εκείνον σκληρή δοκιμασία. Δεν παραπονέθηκε για την παραβίαση των εντολών του και την άκαιρη αντίσταση σε έναν υπέρτερο

εχθρό. Όταν είχε αποφασίσει να τοποθετήσει τους Φιλέλληνες και το σώμα του Ταρέλλα σε ευνοϊκή θέση, μπροστά στα μάτια των Τούρκων, σκοπός του δεν ήταν να την κρατήσουν με κάθε κόστος· ήθελε μόνο να αποτρέψει τον εχθρό από το να αντιληφθεί την εξασθένησή τους και να τραβήξει την προσοχή του μακριά από την πορεία του Μπότσαρη.

Η εκκένωση του Πέτα από τους Τούρκους την επομένη της νίκης τους απέδειξε πως δεν τους ενδιέφερε να κατέχουν αυτό το ερειπωμένο χωριό, αλλά μονάχα να καταστρέψουν τις δυνάμεις που το υπερασπίζονταν. Η λογική, λοιπόν, υπαγόρευε ότι, για να συνεχιστεί αυτός ο άνισος αγώνας, έπρεπε να περιοριστούν οι επιχειρήσεις σε πολέμους αιφνιδιασμών, εκμεταλλευόμενοι τη μορφολογία της χώρας, χωρίς την εμμονή να κρατηθούν συγκεκριμένες θέσεις.

6.9. Εκκένωση της Ηλείου

«Ένας Σουλιώτης που αναλογίζεται την ερήμωση της πατρίδας», Ludovico Lipparini (1838), Κύπρος, Αρχιεπισκοπική Συλλογή

Η 17^η Ιουλίου κύλησε ολόκληρη μέσα στην αναμονή, με την ελπίδα ότι ίσως να είχε επιζήσει κάποιος από τη συμφορά του Πέτα· αλλά ούτε ένας δεν γύρισε για να δώσει έστω και την πικρή παρηγοριά της επιβεβαίωσης. Η καθυστέρηση αυτή, αν ο εχθρός δεν ήταν τόσο αδέξιος, θα μπορούσε να αποβεί μοιραία· όλα έδειχναν ότι, αν οι νικητές εκμεταλλεύονταν το πλεονέκτημα της νίκης, θα μπορούσαν αμέσως να κινηθούν

προς την είσοδο του Μακρυνόρους και να εμποδίσουν την υποχώρηση των χριστιανών. Ωστόσο, τους άφησαν ελεύθερο τον δρόμο για να εγκαταλείψουν την Ήπειρο.

Η εκκένωση έγινε στις 18 Ιουλίου, λιγότερο από έναν μήνα αφότου η περιοχή είχε καταληφθεί. Μερικές εκατοντάδες άνδρες αφέθηκαν να φρουρούν τα στενά· μέτρο μάλλον άχρηστο, αφού ο εχθρός είχε τον έλεγχο του Αμβρακικού κόλπου.

Ο πρόεδρος, μαζί με τους υπόλοιπους, αποσύρθηκε στο χωριό Μαχαλά, που δεσπόζει πάνω από την κοιλάδα της Λάσπης και τη λίμνη Οζερός.

Έτσι έκλεισε μια εκστρατεία που στόχευε —ούτε λίγο ούτε πολύ— στην απελευθέρωση των Σουλιωτών, την κατάληψη της Άρτας και τη στερέωση της ελληνικής παρουσίας στην Ήπειρο. Οι γενναίοι ορεσίβιοι του Σέλτσου, για τους οποίους η άφιξή μας στη Δυτική Ελλάδα δεν κατόρθωσε να αποσπάσει ούτε την ελάχιστη εχθρική δύναμη, έμελλε τώρα να βρεθούν αντιμέτωποι με όλες τις δυνάμεις της Αλβανίας, χωρίς καμία ελπίδα σωτηρίας. Οι Τούρκοι μπορούσαν πλέον —τουλάχιστον μέχρι την επόμενη εκστρατεία— να θεωρούν εαυτούς ήσυχους κυρίαρχους της περιοχής, όπου δεν είχαν πια απέναντί τους παρά μόνο λίγους αρματολούς, ελεύθερους ακόμη στα βουνά του Βάλτου και στα στενά της Ακαρνανίας· παρουσία που δύσκολα θα μπορούσε να τους προκαλέσει πραγματική ανησυχία.

7. Στον απόηχο της Μάχης του Πέτα

(Από το βιβλίο του William St Clair “That Greece might still be free – The Philhellenes in the war of independence”)

Τις μέρες μετά τη μάχη, οι επιζώντες άρχισαν να επιστρέφουν αργά-αργά στο Μεσολόγγι. Ο Νόρμαν ήταν ζωντανός, αν και ελαφρά τραυματισμένος στο στήθος, όπως και ορισμένα μέλη του επιτελείου του, που βρίσκονταν πίσω από την κύρια γραμμή μάχης. Οι περισσότεροι από τους άλλους επιζώντες ήταν τραυματισμένοι και άρρωστοι. Στις 27 Ιουλίου, είκοσι πέντε Φιλέλληνες παρέλασαν για τελευταία φορά στο Μεσολόγγι σε επιμνημόσυνη δέηση για τους νεκρούς συντρόφους τους. Το Τάγμα διαλύθηκε επίσημα και όσοι είχαν ακόμη τη δύναμη και τα μέσα, ετοιμάστηκαν να επιστρέψουν στην πατρίδα τους.

Τους επόμενους μήνες, οι ασθένειες και η παραμέληση ολοκλήρωσαν τον κύκλο της δυστυχίας. Στο Μεσολόγγι παρέμεναν ακόμα οι άρρωστοι και οι τραυματίες, καθώς και μερικοί, όπως πάντα, που δεν είχαν πού αλλού να πάνε. Υπήρχαν επίσης Φιλέλληνες που είχαν φτάσει πολύ αργά για να συμμετάσχουν στην εκστρατεία του Πέτα. Επίσης απέμειναν τα υπολείμματα του Συντάγματος, η διοίκηση του οποίου δόθηκε στον Γκουμπερνάτι, έναν Ιταλό που είχε υπηρετήσει παλαιότερα τον Αλή Πασά και ήταν επιζών της μάχης.

Πανικός επικρατούσε στο Μεσολόγγι. Ήταν φανερό πως οι Τούρκοι, μετά τη νίκη τους, σύντομα θα ξεκινούσαν πορεία προς τον νότο. Ο τουρκικός στόλος εμφανίστηκε επίσης ανοιχτά της πόλης. Πολλοί Μεσολογγίτες αποφάσισαν να φύγουν είτε για τα βουνά, είτε για την Πελοπόννησο, αλλά για τους περισσότερους δεν υπήρχε άλλη επιλογή παρά να προετοιμαστούν για αντίσταση σε πολιορκία. Ο Μαυροκορδάτος πίστευε κι αυτός πως αν επρόκειτο να επιβιώσει η Επανάσταση στη δυτική Ελλάδα, το Μεσολόγγι έπρεπε να κρατηθεί. Ο Γκουμπερνάτι, επικεφαλής διακοσίων επιζώντων του Συντάγματος, προσφέρθηκε να βοηθήσει στην άμυνα, με την προϋπόθεση ότι οι Μεσολογγίτες θα πλήρωναν και θα προμήθευαν τους άνδρες του. Όταν αυτοί αρνήθηκαν, ο Γκουμπερνάτι οδήγησε τους άνδρες του στην Άμφισσα, αφήνοντας την "αχάριστη" πόλη να επιβιώσει, αν μπορούσε.

Ήταν αργά το φθινόπωρο του 1822 όταν οι Τούρκοι έφτασαν στις πύλες του Μεσολογγίου. Εν τω μεταξύ, είχε μεσολαβήσει μια μακρά περίοδος περίπλοκων διαπραγματεύσεων, καθώς οι διάφοροι καπεταναίοι της περιοχής προσπαθούσαν να ξαναφτιάξουν τις σχέσεις τους με τον εχθρό. Οι Σουλιώτες, για τη σωτηρία των οποίων είχε οργανωθεί η εκστρατεία, μεταφέρθηκαν στα Ιόνια νησιά. Στο Μεσολόγγι είχαν απομείνει τώρα μόνο καμιά δωδεκαριά Φιλέλληνες. Πολλοί είχαν ήδη πεθάνει από ασθένειες μετά τη μάχη του Πέτα. Καθώς άρχισαν οι χειμωνιάτικες βροχές, οι υπόλοιποι, άρχισαν κι αυτοί να πεθαίνουν. Δύο αδέρφια που είχαν εγκαταλείψει μαζί τη Σχολή Δοκίμων στη Βυρτεμβέργη για να έρθουν στην Ελλάδα, πέθαναν και οι δύο τον Νοέμβριο. Άλλος ένας Βαυαρός πέθανε τον Δεκέμβριο. Ένας Ελβετός υπολοχαγός τρελάθηκε και χρειάστηκε να αλυσοδεθεί σαν ζώο. Μια Τουρκάλα σκλάβα του έδινε τροφή μέχρι που κι αυτός πέθανε, ουρλιάζοντας, μέσα στο παραλήρημά του, μέχρι το τέλος.

Στο τέλος Νοεμβρίου πέθανε και ο στρατηγός Νόρμαν. Ο προσωπικός του υπηρέτης, που τον είχε συνοδεύσει από τη Βυρτεμβέργη, πέθανε κι αυτός λίγο αργότερα. Κάποιοι είπαν ότι οι Έλληνες αρνήθηκαν να δώσουν στον Νόρμαν αρκετά χρήματα για να πληρώσει το εισιτήριό του για τα Ιόνια νησιά. Άλλοι, πιο φιλόανθρωποι, υποστήριξαν ότι εκείνος αποφάσισε συνειδητά να παραμείνει στην Ελλάδα. Όποια κι αν είναι η αλήθεια, ο θάνατος του Νόρμαν στο Μεσολόγγι είχε μια αξιοπρέπεια. Αν είναι δυνατόν να πεθάνει κανείς από ραγισμένη καρδιά, τότε αυτή ήταν η αιτία του θανάτου του. Πέρα από την προσωπική του τραγωδία, ο Νόρμαν ένιωθε (όχι άδικα) πως έφερε ευθύνη για την καταστροφή του Τάγματος των Φιλελλήνων. Είχε την ευθύνη τους· σε πολλές περιπτώσεις, ήταν το όνομά του που τους είχε πείσει να καταταγούν. Αν είχε επιμείνει λίγο περισσότερο απέναντι στον Μαυροκορδάτο, ίσως η ήττα να είχε αποφευχθεί. Ο Νόρμαν βασανιζόταν από τη σκέψη ότι τα είχε προβλέψει όλα: τις λανθασμένες διατάξεις, την προδοσία του Γώγου – και παρ' όλα αυτά, δεν είχε κάνει τίποτα για να το αποτρέψει.....

8.Σαν επίλογος - Η στάση του Γώγου Μπακόλα : Ιστορική Ευθύνη ή Κατασκευασμένη Προδοσία;

Η Μάχη του Πέτα υπήρξε μία από τις πιο αιματηρές και απογοητευτικές στιγμές της Ελληνικής Επανάστασης. Δεν θα μπορούσαμε λοιπόν να κλείσουμε το κεφάλαιο αυτό χωρίς έναν μικρό σχολιασμό για το πρόσωπο που βρίσκεται στο επίκεντρο της ιστορικής συζήτησης για την αποτυχία αυτής της στρατιωτικής επιχείρησης και που είναι ο Γώγος Μπακόλας – αρματολός της Ηπείρου και οπλαρχηγός με πλούσια εμπειρία. Ο ρόλος του στη μάχη έχει αποτελέσει αντικείμενο έντονης ιστοριογραφικής διαμάχης, με τις ερμηνείες να κυμαίνονται από κατηγορίες για προδοσία έως πιο αναθεωρητικές και επιεικείς προσεγγίσεις.

Σύμφωνα με την πιο αυστηρή ερμηνεία, ο Μπακόλας φέρεται να εγκατέλειψε σκόπιμα τη στρατηγικά κρίσιμη θέση που του είχε ανατεθεί να υπερασπιστεί στο ύψωμα του Πέτα. Η μη ύπαρξη ουσιαστικής αντίστασης από τη μονάδα του επέτρεψε στις οθωμανικές δυνάμεις να προελάσουν ανενόχλητες και να αιφνιδιάσουν τις ευρωπαϊκές φιλελληνικές μονάδες, οδηγώντας σε σφαγή. Ο Σπυρίδων Τρικούπης (1854), που ανήκε στο περιβάλλον του Μαυροκορδάτου, περιγράφει την εγκατάλειψη της θέσης ως κρίσιμη για την έκβαση της μάχης και αφήνει υπαινιγμούς για σκοπιμότητα πίσω από τη στάση του Μπακόλα.

Ακόμα πιο αιχμηρή είναι η μαρτυρία του William St. Clair (1972), ο οποίος καταγράφει τις υποψίες των Φιλελλήνων στο στρατόπεδο του Πέτα για τη “παράξενη” και ύποπτη συμπεριφορά του Μπακόλα. Όπως αναφέρει, ο Μπακόλας είχε διαχρονικά μια εναλλασσόμενη στάση απέναντι στους Οθωμανούς: άλλοτε συνεργαζόταν με τον Αλή Πασά, άλλοτε με τους Τούρκους της Άρτας, διατηρώντας πάντα τη δική του ένοπλη δύναμη στην περιοχή. Ενώ το 1821 φάνηκε να πολεμά ενεργά τους Οθωμανούς, οι Φιλέλληνες ανησυχούσαν ότι η δέσμευσή του ήταν περισσότερο θέμα τακτικής, παρά ιδεολογίας. Πιο συγκεκριμένα, ο St. Clair τον περιγράφει ως χαρακτηριστικό παράδειγμα του τοπικού καπετάνιου της εποχής: ενδιαφερόταν κυρίως για τη διατήρηση της προσωπικής του εξουσίας, και λιγότερο για τους εθνικούς στόχους των επαναστατών, όπως τους εννοούσαν οι Ευρωπαίοι Φιλέλληνες ή ο Μαυροκορδάτος. Στην Ήπειρο – σε αντίθεση με την Πελοπόννησο όπου οι Τούρκοι είχαν εκδιωχθεί βίαια – παρέμενε ακόμα δυνατό το να υπάρξει πολιτικός υπολογισμός και συνεννόηση. Αυτό άφηνε περιθώριο σε τοπικούς οπλαρχηγούς, όπως ο Μπακόλας, να παίζουν “διπλό παιχνίδι”.

Όσον αφορά τις μαρτυρίες των Φιλελλήνων για τον Γώγο Μπακόλα είναι σε μεγάλο βαθμό αρνητικές ή επιφυλακτικές, αντικατοπτρίζοντας όχι μόνο τις υποψίες για τη συμπεριφορά του κατά τη Μάχη του Πέτα, αλλά και τις πολιτισμικές και πολιτικές αποστάσεις ανάμεσα σε εκείνους και τους Έλληνες οπλαρχηγούς.

Στα απομνημονεύματα του Γερμανού αξιωματικού Karl von Normann, ο οποίος συμμετείχε στην εκστρατεία υπό τις διαταγές του Μαυροκορδάτου, εκφράζεται ξεκάθαρη καχυποψία για την αξιοπιστία του Μπακόλα. Αναφέρεται ότι οι

Φιλέλληνες ένωθαν πως δεν μπορούσαν να στηριχθούν στους τοπικούς καπεταναίους, οι οποίοι συχνά ακολουθούσαν τη δική τους στρατηγική ή λειτουργούσαν ανεξάρτητα (St. Clair, 1972).

Ο Στρατηγός Stanhope (Άγγλος αξιωματικός και μέλος της Φιλελληνικής Επιτροπής του Λονδίνου), στους σχολιασμούς του προς τον Μαυροκορδάτο, σημειώνει ότι ορισμένοι οπλαρχηγοί, και κυρίως ο Μπακόλας, φέρονταν περισσότερο ως τοπάρχες παρά ως επαναστάτες, γεγονός που αποσταθεροποιούσε κάθε οργανωμένη προσπάθεια (Stanhope, 1824).

Η συμπεριφορά του Μπακόλα λίγο πριν από τη μάχη (όπως ότι βρέθηκε να συνομιλεί με Οθωμανούς απεσταλμένους ή ότι διέθετε άφθονα τρόφιμα όταν όλοι οι άλλοι λιμοκτονούσαν) ενίσχυσε την εντύπωση στους Φιλέλληνες ότι λειτουργούσε με διπλό πρόσωπο — μια στάση που σε δυτικοευρωπαϊκά μάτια ήταν ακατανόητη ή ακόμη και ανήθικη. Ορισμένοι δε, όπως ο Γερμανός συνταγματάρχης Stieitz, ανέφεραν συγκεκριμένα περιστατικά (π.χ. τις νυχτερινές μεταφορές φορτίων και την όλο καυχήσια δήλωση του Μπακόλα ότι “ξεγελούσε τους Τούρκους”), θεωρώντας τον τουλάχιστον αναξιόπιστο και επικίνδυνο για την ενότητα του στρατοπέδου. Εκτός από τις κατηγορίες για συνεννοήσεις με τον εχθρό, η πολιτισμική απόσταση μεταξύ των φιλελληνικών σωμάτων και των ντόπιων πολεμιστών έκανε τις κινήσεις του Μπακόλα να φαντάζουν ακόμα πιο “ύποπτες”. Οι Φιλέλληνες αξιωματικοί διαμαρτύρονταν επανειλημμένα στον Μαυροκορδάτο, ζητώντας να αποκλειστεί από την ηγεσία, χωρίς όμως ανταπόκριση (St. Clair, 1972).

Από την άλλη πλευρά, μια σειρά ιστορικών υποστηρίζουν ότι οι κατηγορίες σε βάρος του Μπακόλα είναι υπερβολικές ή ακόμη και αβάσιμες. Ο Δημήτρης Φωτιάδης (1972), εκπρόσωπος μιας πιο αναθεωρητικής σχολής, θεωρεί πως ο Μπακόλας ήταν έμπειρος αρματολός και δύσκολα θα πρόδιδε εν ψυχρώ την υπόθεση της ελευθερίας.

Η έλλειψη συντονισμού μεταξύ τακτικών και ατάκτων, καθώς και το προβληματικό σύστημα διοίκησης υπό τον Μαυροκορδάτο, συνέβαλαν στη γενικότερη αστάθεια του στρατοπέδου στο Πέτα. Ακόμη και ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος (1887) αποδέχεται τη σύγχυση της μάχης και την ασαφή κατανομή ευθυνών.

Το κλίμα καχυποψίας μεταξύ των “πολιτικών” και των “στρατιωτικών” ενίσχυσε την τάση να αναζητούνται αποδιοπομπαίοι τράγοι. Ο Ιωάννης Φιλήμων (1837), πιο ουδέτερος, αναγνωρίζει τις επιχειρησιακές ελλείψεις της μάχης, χωρίς να αποδίδει αποκλειστική ευθύνη στον Μπακόλα.

Όπως συμβαίνει συχνά με τις μεγάλες ιστορικές προσωπικότητες και τα γεγονότα, η αλήθεια μάλλον βρίσκεται κάπου στη μέση. Δεν έχει βρεθεί μέχρι σήμερα κάποιο αδιάσειστο τεκμήριο που να αποδεικνύει προδοσία εκ προθέσεως από τον Μπακόλα. Ωστόσο, το γεγονός ότι η θέση του κατέρρευσε χωρίς ουσιαστική αντίσταση, σε μια κρίσιμη φάση της μάχης, είναι αδιαμφισβήτητο.

Ήταν αυτή η στάση προϊόν δόλου, επιφυλακτικότητας, ανεπαρκούς δύναμης ή απλώς πολιτικού υπολογισμού; Το ερώτημα παραμένει ανοιχτό. Το μόνο βέβαιο είναι ότι ο Γώγος Μπακόλας εξακολουθεί να αποτελεί μία από τις πιο αμφιλεγόμενες και πολυσυζητημένες φιγούρες του Αγώνα του 1821.

Βιβλιογραφία

1. Σπυρίδων Τρικούπης, Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασας, τ. Β', Εν Αθήναις, 1854.
2. William St. Clair, That Greece Might Still Be Free: The Philhellenes in the War of Independence, Oxford University Press, 1972.
3. Leicester Stanhope, Greece in 1823 and 1824 : being a series of letters and other documents on the Greek revolution written during a visit to that country, London: Sherwood, Gilbert & Piper, 1824.
4. Δημήτρης Φωτιάδης, Η Επανάσταση του '21 – Ο Μαυροκορδάτος και οι Φιλέλληνες, τ. Γ', Αθήνα: Ζαχαρόπουλος, 1972.
5. Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. Ε', Αθήνα, 1887.
6. Ιωάννης Φιλήμων, Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επανάστασας, τ. Β', Αθήνα, 1837.
7. Maxime Raybaud, «Mémoires sur la Grèce pour servir à l'histoire de la guerre de l'Indépendance», v. II, Tournachon-Molin, Libraire, Paris, 1824 – 25.

Copyright

© Αναστασία Καρρά

Η εργασία είναι μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα. Απαγορεύεται η αναδημοσίευση επί χρημάτων και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή σε άλλη διασκευή, σύμφωνα με τον Ν.2387/1920 (όπως έχει τροποποιηθεί με τον Ν. 2121/1993 και ισχύει σήμερα) και κατά τη διεθνή σύμβαση της Βέρνης (η οποία έχει κυρωθεί με τον Ν. 100/1975), χωρίς τη γραπτή άδεια του συγγραφέα.

APTA 15.08.2025

